

БА 257

ТАРАС ГУШЧА

РОДНЫЕ ЗЪЯВЫ.

Вільня   914.

БЕЛАРУСКАЯ КНИГАРНЯ

Вільня, Завальная, № 7.

Вядае агульшчыцкі і дробны гандаль беларускімі кніжкамі, дастаўляе кніжкі аб Беларусі у другіх мовах, прыймае да друкавання рукапісы.

Кніжкі беларускіе кнігарня высылае і накладной платтай. Хто выпісывае накладной платтай—даплатчывае ешчэ 10 кап. за накладную плату і 7 к. за „заказ“.

Прыймаецца падпіска на газеты.

Гандлярам Беларуская кнігарня дае вялікую уступку.

Каталогі высылаюцца дарма.

„БЕЛАРУСКІ КАЛЕНДАР“

Выходзіць што год рускімі літэрамі і другое выданьне польскімі літэрамі. Цэна 15 кш., с перасылкай—20 к. Прадаецца ва ўсіх беларускіх радакцыях і кнігарнях.

Беларускае Выдавецкае Таварыства у Вільні.

прыступаючы да выдавецкай працы паведамляе усіх, каму дорага справа беларускага адраджэньня, аб тым, што таварыства ставіць сабе мэту у першы чарод выпускаць у сьвет на сіле магчымаеьці такія кнігі:

Песьмо сьвятое цэлае, Гісторыю старога і новага закону для дзяцей у школах, Кніжку для набажэньства, Эвангелічку на сьвяты і нядзелі, Гісторыю масьцёла для школ, Граматычку беларускую, Географію, Слоўнікі, Арытматыку, Кнігі для навучаньня у школах, Кнігі популярныя аб сельскай гаспадарцы. Выдавецтва зьвертаецца с просьбай да шанюўных псьменьнікоў прысылаць як можна найхутчэй свае рукапісы выжэй азначаных кніжэк.

Адрэс: Вільня, Каштановая № 5, кв. 4, Беларускае Выдавецкае Таварыства.

504
БА 257

ТАРАС ГУШЧА

Вел. 1994 г.
1994 г.
Инв. 10001 г. 5257 а

РОДНЫЕ ЗЪЯВЫ

ВІЛЬНЯ _____ 1914
ДРУКАРНЯ МАРЦІНА КУХТЫ.

Беларускае Выдавецкае Таварыства ў Вільні.

15. 04. 2009

Думкі ў дарозе

Грыміць па карэньнях цялёжка, мігацяцца стракатыя вярстовыя слупы, мігаюцца пахіліўшыся, абросшыя мохам хваёвыя крыжы на абапал дарогі; бягуць лясы, гаі, мешаюцца паля, грамадзяцца горы, расцілаюцца шырокія лугі, блішчаць азёры, срэбрам перэліваюцца рэкі, золатам рассыпаюцца пяскі, глыбокімі, зялёнымі ямамі раскідаюцца балоты...

І куды ты нясеш мяне, няведамая дарога?

А неба! Далёкае, няведамае, сіняе неба! Тысячы, мільлёны гадоў пазіраеш ты, бяз болі, бяз трывогі, пазіраеш на ўсіх роўна: на чэлавека, на зьвера, на птушку, на самую меншую мушку, на жывых і нежывых, на нашу бедную зямлю, на зямлю прагноеную людзкімі трупамі, залітую крывёю і горкімі слязьмі сіраты—народа.

✓ Далёкае неба, сіняе неба! Чаму не да-
сі атказу на нашу пакуту, на нашы надзеі,
на нашы блукац^ння? Чаму не асушыш на-
шы горкія слёзы? не супакоіш хворую ду-
шу і сэрцэ? Чаму не папаліш агнём спра-
ведлівым таго ліхога зьвера, што сее зара-
зу, топчэ праўду і носіць нешчасьце па на-
шай зямлі? 2.

Далёкая неба! Сіняе неба! Што ёсьць
на сьвеці дзіўнейшэ, як ты? Высокае сон-
цэ, белыя хмаркі, як пух, плывуць і плы-
вуць адна за адною, родзяцца, прапада-
юць, сплываюцца ў цёмную хмару, зьвісаюць
над полем і лесам, блішчуць маланкамі,
трасуцца громам, разліваюцца чыстымі ха-
лоднымі каплямі і шчыра льюцца на
зямлю.

Далёкае неба! сіняе неба! Як ціха на
небі у ночы! Серэбраны месяцкі то круг-
лы, то вузкі, як серп, як хораша сьвеціць
над чорнаю цьмою, што густа засьцілае
Божы сьвет! А далёкія зорачкі! Божэ мой!
Як добра у ціхую ночку!

✓ Далёкае неба! сіняе неба! І як, можэ
асьмеліцца думка чэлавека выдумаць у та-
бе, яснае неба, пекла, агонь, што ніколі ня
тухне, смалу, што вечна кіпіць!

Далёкае неба! сіняе неба! І як апага-

нілі людзі хараство тваё, божае неба, у сва-
іх думках! 20 ✓

А дарога мая чуць віднаю, шэраю ніт-
каю ідзе ўсё далей і далей, круціцца, абві-
ваецца ўвакруг курганоў, узбегае на го-
ры, спушчаецца ў лагчыны, прападае у ле-
сі пад жывою страхою высокіх хвой і елін;
трасе цялежка, паткідае па каўдобінах, усё
роўна, як хочэ яна выкінуць мяне пасярод
дарогі. Зноў пашла раўней мая дарога,
зноў вочам аткрываюцца новыя абразы бо-
жаго сьвета, іншыя галасы чуе маё вуха,
іншыя думкі родзяцца у маім сэрцы.

Куды ты нясеш мяне, няведамая да-
рога?

О, мой родны край! Хмурна пазіраеш
ты с сіняго тумана, што лёг па краёх па-
лёў, гдзе неба, спусьціўшыся нізка, абні-
маецца з беднаю зямлёю. Парэзалі цябе
вузкіе селянскіе дарогі, чорныя сьцежкі,
рэкі і азёры, лахчыны і балоты, лясы і го-
ры. А бедныя вёскі і сёлы без уселякаго
парадку параскідаліся то там, то сям: па
горах, лахчынах, па беразі рэчак, сярод
далёкаго поля, па цёмных лясох. Пакрыві-
ліся хаты, абвіслі стрэхі на гумнах, сініе
купіны моху таўстою карою ляглі на гні-
лых саломяных стрэхах. Збіўся ў кучу бу-

дынак. Распаўзліся па полю, як чэрві у нягоду, бедныя мужыцкія хаты. Навалены ў кучу бяровеньня, стружкі, салома. Дзе-недзе гляне нудная вярбіна, блісьне бярэзіна, выскачыць клён. Як нявесела, як непрытульна пазіраеш ты, мужыцкая вёска, сірата між людзкой будовы!

А поруч з убогімі людзкімі будынкамі упёрліся ў неба панскія палацы, зелянеюць сады, ломюць гальлё яблыкі і грушы; шырока і смела раскідаюцца дваровыя палеткі, каласуюцца багатыя панскія нівы, пасуцца сытыя коні, валы-рагалі, тысячы авец разсыпаюцца па полю... О, мой родны край! Поруч з галітваю ходзіць роскаш і багацьце; разам з людзкімі слёзамі мешаюцца панскія вальцы, льюцца вясёлыя галасы песень, грывіць мўзыка с панскага саду; разам з мужыцкім потам цякуць драгія віна.

Толькі нудныя песні твае, Беларусь, хапаюць за сэрца, жалобяць душу, туманяць вочы сьлязьмі, плачуць і стогнуць, і горкаю упекаю, ціхаю скаргаю плывуць к далёкаму, няведамаму, сінему, спакойнаму небу.

✓ 20. (1906.)
27/7/06

Дудар.

Тром родным братом Бог даў аднакі розум, аднакіе мысьлі і думкі. Толькі не аднакая доля спаткала кожнаго брата у жыцьці. Хоць усім братом ня вельмі соладка жылося, але Меншаму Брату выпала самая горшая доля. Прысудзіла яна яму самы горшы куток, кінула між мхоў і балот. Кепска жылося Меншаму Брату. Плакаў ён, і ніхто не бачыў яго сьлёз, ці не хацеў бачыць. Сьпеваў ён і песьні, доўгіе, нудныя песьні, песьні нядолі. Гаварыў і казкі, і толькі ў казках ён бачыў сябе шчаслівым. Яго сьлёзы капалі разам з расой на зямлю. Грэла сонцэ, і сьлёзы, змешаныя з божай расой, падыймаліся к небу і аттуль кідаліся назад на зямлю чыстымі капелькамі. І так яны вечна кружацца з зямлі на неба, з неба на зямлю. І ніколі не

высыхалі вочы Меншаго Брата. Таўсты высокі лес адзін толькі слухаў яго песьні і сам памагаў яму сьпеваць сваім доўгім шумам. Выходзіў Меншы Брат у вечар на двор, браў сваю дудку, садзіўся на прызбі сваей хаты і граў. Месячык каціўся па небі, плылі белыя хмаркі. Божыя зоркі, як саромлівыя дзеўчаткі, пазіралі на зямлю праз белыя, тонкія хмаркі і слухалі Меншаго Брата, як граў ён на дудцы. І ціха было на сэрцы, як ціха была сама ночка. І думкі, як тые хмаркі, лёгка радзіліся ў сэрцы і плылі яны Бог знае куды, далёка - далёка, уміралі ціха-ціха, як паволі раставалі і белыя хмаркі ў небі. Толькі пугач і сава злым крыкам сваім будзілі адшчасьлівых думак Меншаго Брата. Ён пра-чыхаўся, як ад сну, і думкі другія, думкі нядолі, як нажом, калолі яму ў сэрцэ.

Ні думак, ні песень яго ніхто не знаў і ня чуў, ці не хацеў знаць і чуць. Яго жальба прападала, як прападаў туман з усходам сонца, што вісеў над балотам.

Разбіраў яго адзін толькі лес, і лесу аткрываў Меншы Брат свае думкі, бо людзі сьмеяліся з яго слоў і песень. А з лесам жылося вальней: лес не давіў яго, негнаў, як гналі і давілі яго людзі. І Меншы Брат

зрабіўся ціхі, спакойны, асьцярожны і нікому не аткрываў сваей душы. Меншы Брат адзічэў. Лес і балоты адгарадзілі ад Божаго сьвету.

Прайшло многа часу.

Усе тры браты сустрэліся. Старшы Брат пазіраў сьмела. Ён быў у ботах, у крамных портках і кашулі, а паверх кашулі — камізэлька. Гаварыў Старшы Брат сора, мова яго была адменна, і Меншы Брат ледзьве мог разбіраць яго.

На Срэднім Браце была высокая шапка, шырокія белыя порткі, боты. У зубах — круглая люлька на кароткім цыбуку; гаварыў ён мала.

Меншы Брат выглядаў старэйшым за іх абодвых. Барада яго была сівая, рукі дрыжалі. Сам ён быў тонкі, худы. Яму як бы брыдка было перэд братамі, што на ім сівая рваная сьвітка, круглая шапка-кучомка; на нагах лапці, а каравыя анучы абвівалі худыя ногі.

Гаварылі браты аб усім: а горкай сваей долі, а праўдзі, а жыцьцю.

Меншы Брат маўчаў. Яму не давалі гаварыць тэй мовай, каторай гаварыў ён сам с сабой, с сваімі думкамі, з лесам. З яго мовы сьмеяліся старшыя браты.

— Гавары ты так, як гавару я, — кажэ Старшы Брат, — і не страхай ты мову людзкую. Твая мова — нямая мова, Што сказаў ты сьвету на сваей мове? Дзе песьні твае? Хто чытаў твае думкі, работу твайго розуму і сэрца? Дзе песьняры твае? Чым ты пахвалішся?

— Лепшай мовы я ня чуў. Гавару, як знаю. Брат! хто доўга маўчаў, таму хочэцца многа гаварыць. А я маўчаў ўсё жыцьцё, і мне хочэцца гаварыць: не адбірай ты ад мяне хоць гэтаго права. Спытайся ў хваёвых крыжоў. Яны табе скажуць пра мае думкі. Мае думкі напісаны сьлязьмі, а сьлёзы разам з думкамі разліліся ў рэчцы. Вецер — песьняр мой. Горэ і боль радзілі мае песьні, і слухаў іх лес. Спытайся у леса — ён скажэ пра песьні мае.

Скажу табе казку. Пасадзіў пан дудар у глыбокім склепі за каменныя сьцены. Кажэ яму пан: „Грай мне на дудцы, каб я чуў твае песьні, і тагды я пазволю табе сьпеваць людзям песьні, дарую права расказаць сьвету пра думкі твае“.

Праз каменныя сьцены ня выбілася песьня дудара, і ніхто яго не пачуў. — „Ты павінен маўчаць! — кажэ пан дуда-

ру, — бо песьня твая нічога не сказала майму сэрцу. Нехай астаюцца ў табе твае думкі і песьні“. І дудара с таго часу слухала пустое поле, балота і лес.

Брат! усе мы шукалі шчасьця, толькі йшлі мы не аднакімі дарогамі. Табе хоць трохі сьвяціла сонцэ, а я йшоў, як у ночы. Запалім-жэ мы лучыны і пойдзем ешчэ шукаць долі, будзем памагаць адзін аднаму, а як заблудзіць хто з нас, падамо яму голас. Ня сьмейцеся-ж, браты, і не адбірайце ў мяне таго, што можа адабраць толькі Бог!

І сьлёзы блішчэлі на вачах Меншаго Брата.

1906 (15/11)

Зло не заўсёды—зло.

Цэлае лета вісеў жолуд на старым дубе. Бог ведае, як далей, а пакуль ён быў малы, вялікага гора зазнаць яму не прышлося. Праўда, на яго тады ніхто не звараचाў і ўвагі: якбы яго і на сьвеці не было, толькі сонейка, выплыўшы з-за лесу, узіралася на яго і пеставала сваім цяплом, бы тая маці. А калі, бывала, яно прыпекала надта горача — любоў часта пераходзіць свае граніцы, — маленькі жалудок хаваўся у цяньку густых лістоў, як пан пад парасонам, і яму заўсёды было добра.

Так і вісеў ён, ні для каго незаметны.

Але-ж ўрэшці вісець яму абрыдла.

Яно такі і праўда: якбы там ні было добра, але калі гэтае дабро цэлы век астаецца без усякай зьмены, то яно лёгка

перэстае быць дабром. Гэтак было і з жолудам: захацелася яму другога жыцця: так і цягнула яго саскочыць з галіны і пакачацца па мягкай зямлі. Не раз ён ужо парываўся зрабіць гэта. Сказаўшы праўду, трохі з ветру гарыць сьвет. Бывала, чуць што ўзыйдзе сонцэ, гэты жартаўнік і штукар-вечер зараз і паткрадзецца, але так, каб ня чуў стары дуб, і пачне баламуціць дубовых сынкаў. Што казаў жолуд, ня ведаю. Болей смелы вечер гаварыў грамчэй, і вось што ён шэптаў раз жолуду.

— Дурны ты? я пражыў на сьвеці болей вякоў, як лістоў на гэтым дубе, і кажу табе: раз у цябе ёсць сіла, ты заўсёды знайдзеш спосаб жыць на сьвеці, і ты праб'еш сабе дарогу — што жывое, жывым і застанецца. —

А стары дуб тым часам гаварыў так. — Сыноч! патрывай ешчэ трошкі, падрасьці, ўздужай. О! ты ешчэ ня ведаеш, як цяжка жыць на сьвеці. Паслухай мяне, старога. Ведама бацька: шкада яму сына. — Не пускае бацька, — ціханька шэптаў жолуд на намову ветра.

І трэба-ж было, каб гэту гутарку прачула сьвіньня! Раз, ужо зусім пад восень, жолуд убачыў, як пад дуб, рохкаючы, труш-

ком падбегла лапавухая асоба. Угледзеўшыся добра, жолуд абамлеў: на зямлі лежала шмат такіх-жэ, як і ён, жалудоў, і сьвіньня хрумстала іх без усякай жаласьці. На тое-ж яна і сьвіньня, даруй Божа грэх. З вялікага страху бедны жолуд задрыжаў, вылузаўся з місачкі і упаў на зямлю у двух кроках ад сьвіньні! Але упаў ён як раз у тую яміну, што вырыла сьвіньня сваім ўласным доўгім лычом.

І вось што вышла: сьвіньня хацела пасьці жалуды — і памагла вырасьці аднаму жолуду, вырыўшы яму пасьцельку. Жолуд на другі год прарос і стаў дубком, а сьвіньню людзі закалолі, і яна стала мясам.

Старасць—не радасць.

Аб чым гэта думае стары Базыль, сядзючы ўсю зіму на печы, а вясною і летам гдзе небудзь на дварэ, або на прызьбі ў халадку? Сядзіць ён цэлымі гадзінамі і моўчкі пакурывае такую-ж старую, як і ён, люлечку, і сьліна часта цячэ па кароценькім цыбучку. Падыдзе да яго хто — сын ці нявестка, ці унук, або хто с суседзеў, ён скажэ колькі слоў, і скажэ ціха, спакойным роўным голасам. У гэтым голасе не чуто ні задору моладасьці, ні злосьці і крыўды сталаго чэлавека, ні жальбы старасьці. Так гаворыць толькі той, хто усё перажыў, усё пахаваў і каму ўжо нічога не асталася у жыцьці. Скажэ ды ізноў сядзіць маўчком, апусьціўшы многа пажыўшую на сьвеці пасівелую галаву.

А была і яго пара! Была у яго мола-

дасць, былі сілы і здароўе, радасьці і надзеі, былі і нягоды, і іх нават было больш, як дабра. Гучны, поўны сілы голас яго не раз калісь будзіў поле, як с конікам ціха йшоў ён за сошкай, або як востраю касою рэзаў траву ў лузі, ці як сякерай ссекаў ён векавыя дзерэвякі ў лясох і выдзіраў з зямлі, глыбока і моцна засеўшыя у ёй, карчы, каб прыгатаваць для збажынкi мягкую пасьцельку.

І дзе яно усё падзелася?

Ці было ўсё гэта?

Жыў чалавек на сьвеці, многа бачыў усякай прыгоды, не адно пакаленьне прайшло прад вачыма старога Базыля, а прайшла пара і здаецца, што ты якбы і ня жыў на сьвеці, якбы усё гэта рабілася у сьне, бо усё злілося у адну чорную пляму, каторая вот-вот гатова патануць у багне прошласьці.

Выйдзе стары Базыль на вуліцу і сядзе на прызьбі. Ён ужо нічога не бачыць, толькі вушы ешчэ злучаюць яго з жыцьцём, каторае шуміць і гамоніць усюды, ідзе ды ідзе сваім парадкам, але сам Базыль стаіць з боку, здалёк ад яго. Шарасьцяць па пяску вуліцы калёсы і крэкчуць ад ціжару наваленага гною ці дроў, забараба-

ніць пустое вядро на плечах маладзіцы, ці дзяўчыны, з рэчкі дакоціца крык плытнікаў і рыбакоў, дзесь-то з боку звонка гучаць дзіцячыя галасы, адным словам адуюль даносяцца зыкі жыцьця; ўсе, каму йшчэ трэба прайсьці свой круг, шумяць і гаманяць і робяць сваю работу. Адзін толькі Базыль лішні тут і усім чужы, толькі для аднаго яго міма праходзіць гэтае жыцьцё.

І сядзіць ён, пакурывае старую люльку, абапёршыся на кіёчак, і нешта думае, апусьціўшы у зямлю свае невідучыя вочы. Аб чым-жэ ён думае? Можэ аб тым, што ён такі адзінокі і забыты, што ўсе яго таварышы даўно ўжо лежаць пад крыжамі, і толькі ён, як той стары падгніўшы дуб, растраціўшы сваё лісьця, стаіць між зялёнымі дубамі і ўжо ня можэ сьпеваць з імі у вадзін тон песьню жыцьця.

Адно толькі чуецца ў гэтых думках старасць — чуецца ў іх смутак, бо цяжка стаяць над магілаю свайго жыцьця і пазіраць на яго разваліны.

У старых дубох.

Цэлы гай старасьвецкіх дубоў раскінуўся па беразі Нёмна.

Такіх дубоў цяпер рэдка дзе убачыш. Іх не чапіла рука людзкая, толькі доўгіе часы палажылі на іх свой сьлед—печаць глыбокай старасьці. І многа ўсякіх зьмен часаў бачылі гэтыя нямыя сьведкі прошласьці! Жыцьцё многіх людзкіх пакаленьнёў прайшло перад імі і праходзіць, бы тые хвалі Нёмна, што пакручастым зьмеем абвівае тут іх сялібу, іх высокі, роўны груд; а яны ўсё стаяць, спакойныя, важныя, і жывуць сваім асобным жыцьцём. Праходзяць дні, ідуць сваёю чэрадою зімы і леты з іх халадамі і сьпякотамі, з іх бурамі і навальніцамі, а яны спакойны, як чэла-век, каторы ўсё пераведаў на сьвеці, ўсё перажыў і ўжо нічога новаго не чэкае ад

жыцьця, апроч сьмерці. Зваленыя-ж на дол таўстыя камлі з асмаленымі знізу жэрэламі іх таварышаў напаміналі жывым аб апошняй іх долі.

Ў леці пачыналася ўжо тая чуць значная зьмена, той паварот часу, калі жыцьцё прыроды ідзе на убытак. Скошэны дуг і раскіданыя курганамі стагі, парыжэўшыя ад дажджоў і сонца, ужо гаварылі аб гэтым уміраньні. Буслы зьбіраліся ў чароды і доўга стаялі па грудках, або мяніва аглядалі лагчыны. Але было замётна, што не на пажытак пазьбіраліся яны сюды, а для якойсь-то другой справы. Пастаяўшы, павольна, адзін за адным, уздымаліся яны ў гару, кружыліся там, і кожны круг падымаў іх ўсё вышэй і вышэй. Там яны сплёталіся у адну фігуру, ў адзін шырокі круг і, не махаючы крыльямі, плаўна і сагласна, як па камандзе, насіліся ў неаглядным прасторы сініх небацоў... Асірацелыя старыя дубы у чорных шапках-бусляных гнёздаў спакойна стаялі, не варушачы ніводным лістом, і купалі на сонцы свае адвечныя лапы. На скошэным лузе, нідалёка ад дубоў, пасьвіліся стадкі. Там і сям сядзелі пастушкі. У кожнай іх кучы былі свае інтэрэсы, свае забаўкі і гутаркі. Сонцэ даў-

но ўжо звярнула с поўдня, але сьвяціла ешчэ горача. У воздусі было ціха, толькі звон летнікоў (кузуркі, падобныя да пчол) зліваўся ў адну доўгую-доўгую аднатонную песьню, і, здавалася, прырода была закаляхана гэтым крыху сумным званам. Маленькія камарыкі - таўкунчыкі кучкамі гулялі на сонцы, якбы чыясь-то нявідная рука трасла у воздусі маленькую сетачку.

— Чаго яны таўкуцца тут? — спытаў Грышка свайго таварыша Базыля і махнуў рукою па кучцы камарыкаў.

— Гуляюць, — кажэ Базыль: — ты думаеш, і ім ня хочэцца пагуляць? Цяпер іх час, і гуляюць.

Базыль і Грышка найлепшыя дружакі. Даўно ўжо цягнецца іх дружба — як за-памятаюць. Дзеве зімы у школцы сядзелі яны на аднай лаўцы і трэйце лета пасуць разам кароўкі. Калі катораму маці дасць у торбачку сала, то гэтае сала разрэзвалі папалові і пяклі яго на ражончыках. А смачнае сала, спечанае над агнём у полі! Прыгнаўшы з раніцы, хадзілі разам лавіць рыбу і купацца. І ні с кім яны не злучаліся і, апроч свае кампаніі, другой не хацелі. Раз толькі сварыліся хлопцы і пасварыліся за глупства — за ножык-цыган-

чык, катораму уся цэна тры грошы. І толькі ў злосьці назваў Грышка Базыля Насалём — у Базыля быў дойгаваты нос, — а Базыль Грышку абазваў Рабэйзаю. Але рэдкіе здарэньня даянкі толькі на кароткі час раскідалі іх дружбу, і хлопцы скора зноў гадзіліся, пасьле чаго Базыль, водзячы пальцамі па носі, гаварыў:

— Здаецца, мой нос, Грышка, не такі ўжо вялікі?

— Ды не! — супакоіваў яго Грышка: — твой нос — мерны нос. Вось я, дык праўда рабы! — гаворачы так, Грышка хацеў учуць пацьвяджэньне Базыля, што ён не так-то рабы, бо сам Грышка не лічыў сябе рабым.

— Што тваё за рабаценьне! — казаў Базыль: — зімою зусім не знаць, а цяпер проста сонцэ трошкі асмаліла твар.

І хлопцы зноў былі дружкамі і пачыналі гульні або гаворку аб чым-небудзь. Гаворка у іх бадай ніколі ня зводзілася, а вакол было так многа ўсяго, што давала ім страву для гутаркі.

Улягуцца часамі хлопцы пад дубом; Грышка ляжэ на спіну і колькі мінут моўчкі угледаецца на той дуб, пад каторым лежалі.

— Як ты думаеш, Базыль: ці ёсьць на сьвеці такі чэлазек, каторы-б панёс гэты дуб?

Базыль акідаў вокам дуб і, крыху падумаўшы, казаў.

— А пэўне ёсць.

І тут-жэ расказываў свайму сябру здарэньне з якім-небудзь асілкам. Так адзін мужык (Базыль нават назваў яго прозвішчэ) паехаў красьці хвою у княжэцкі лес. Ссек ён такую таўстую хвою, што і два чэлазекі не абнялі-б яе. Узваліў на воз і паганя каня. Конь — ані з мейсца! А якраз насунуўся лясьнік. „Стой-жэ, думае ён: — нігдзе ні ты нядзвенешся: не ўцячэш ты з гэтай хвоей“, і сам пазірае, што будзе далей. Чэлазек гэты, нічога не гаворачы, выпраг каня, прывязаў яго да канца калоды і, сказаўшы: „ніхай-жэ будзе брыдка каню“, узяўся за аглоблі і пацягнуў калоду! Лясьнік толькі галавою пакруціў — і слова не сказаў мужыку.

— Вось каб мы былі такія дужыя: усіх бы зарэчэнцаў пабілі!—Ўздыхнуўшы, гаварыў Грышка.

— Вось дзіва! што-ж іх тады біць? дзьмухнуў бы, і ўсе-б пакідаліся.

— А ці праўда, што наш Нічыпар Шу-

лай дужаўся с чортам? — Запытаўся зноў
Грышка.

— Нёж не: у яго самога чортава рабро — яго ніхто не пакоціць. —

— Ну, ніхто! а калі ў каго два рабры?

— Ведама паборэ той, у каго два... Але, мусіць той, хто мае чортава рабро, пойдзе ў пекла, — памаўчаўшы, зноў сказаў Базыль.

— Чаму ў пекла? ён-жэ родзіцца з гэтым рабром. Калі і пойдзе хто, дык пэўне маці, бо яна с чортам любілілася, — сказаў Грышка.

Базыль на гэта нічога не атказаў і задумаўся.

— А каб табе, Базыль, казалі: „Умірай цяперака, і ты пойдзеш у рай“. Ці згодзіўся-б ты уміраць.

Базыль памаўчаў.

— Не! — атказаў ён.

— Чаму? —

— Мне было-б там маркотна аднаму; а тут усе: бацькі, хлопцы, ты. Каб са ўсімі, то пашоў-бы.

— І як гэта памрэ чэлавек, што з ім робіцца? — Як бы сябе самога пытаў Грышка.

— Што-ж? душа выходзіць. Прыйдзе

сьмерць і памрэш. Зяханеш разоў два і німа!.. Я бачыў, як уміраў мой дзед Гаронім. У хаці мы былі адны з дзядзькам. Як дзед сканаў, дык дзядзька атчыніў комін.

— На вошта? — спытаў Грышка

— Каб душа выходзіла... І страшна, брат, страшна стала!

— Я-б у хаці ня ўседзіў! — стрэпануўшыся, сказаў Грышка і потым дабавіў:

— Вось, каб яе пяруны з гэтаю сьмерцьцю. Каб злавіў дзе, халеру, ды спаліў. Тады людзі жылі-б і жылі.

— Калі-ж бо для яе німа сьмерці.

— У сьмерці німа сьмерці, — сказаўшы гэта, Грышка углыбіўся ў думкі.

— Што-ж, брат: каб гэту сьмерць узяла другая сьмерць, дык зноў-бы сьмерць асталася. Ніяк, брат, ад яе ня выкіруешся.

— А што, Грышка: калі я памру і па сьмерці буду прыходзіць да цябе, ці будзеш ты баяцца?

— Кіньма гаварыць! чорт яе бяры с сьмерцьцю, — сказаў Грышка, падняўшыся, азірнуўшы і пачаў сьвістаць, каб адагнаць паганые думкі.

Хлопцы сьціхлі і задумаліся.

Было тут у дубох адно мейсца, дзе Базыль любіў сядзець, пазіраць і думаць.

Гэта было тое мейсца, дзе над абрывістым
бергам Нёмана стаяў стары, прысадзісты,
таўсты дуб. Ад доўгіх часаў бераг пад-
мываны вадою, паволі асваўся і агаляў
таўстое карэньня старога дуба. Сам гэты
дуб крыху пахіліўся на бок, як падгуляў-
шы гаспадар, а аголены і працягнуты пад
вадою яго корэнь здаваўся нагою, і выхо-
дзіла здалёк так, што дуб збіраўся перэ-
брысьці Нёман. Сеўшы на гэтым корэні,
Базыль пазіраў, як беглі дробныя хвалі, як
звівалася ў вадзе доўгая раса; вада то
ўздымала яе, то апускала, то раскідала ва
ўсе бакі і гуляла ёю, як вецер дымам. Ка-
ля самага берагу стаяў у вадзе голы ла-
зовы ражон. Ён тое і рабіў, што борздзень-
ка ківаўся пад напорам вады. І ніколі ня
меў спачыну гэты ражон: і ў дзень і ў но-
чы ківаўся ён, як багамольны жыд. Хіба
можэ зімою, як маразы скуюць лёдам ва-
ду, атпачыне гэты пахілак-ражон. Базыль
пазіраў і думаў. А вакол было ціха. І Ба-
зылю здавалася, што ён чуе сьпевы гэтай
цішыні, доўга ён прыслуховаўся, але сьпе-
вы былі нейкія невясёлыя, і яму стала мар-
котна: ўсё йшло, здавалася яму, сваю да-
рогаю і жыло сваім жыцьцём, сярод като-
раго ён пачуў сябе чужым. А Грышка тым

часам бегаў па беразі і зварочываў у ваду навіслы берэг. Якраз на тым баку ішоў з вудамі рыбак.

— Дзядзька! — гукнуў Грышка: — перакінь мне закурыць. —

„Дзядзька“ азірнуў Грышку і сказаў:

— Пакуры, браце, ў сабакі!

— Рыбак — дурак! У рыбака голыя бака! — атказаў яму на гэта Грышка.

— Аа-а! гэта-ж, здаецца, той самы, што пакраў яйцы с-пад сучкі? — гукнуў с таго берагу рыбак.

Не сьцяміўшы насьмешкі, Грышка не знайшоў нічога сказаць і толькі спытаў:

— С-пад якой сучкі?

— Што брэшэ с-пад анучкі.

— Каб ты-ж, дай Бог, нічога не злавіў, каб ты ўсе вуды папарываў!—

А рыбак рагатаў і начэпляваў на вудачку чэрвяка.

Пабегаўшы па беразі ешчэ колькі часу, Грышка пашоў шукаць Базыля. Углубіўшыся ў свае думкі, Базыль нічога не ўважаў і сядзеў усё на тым-жэ дубовым карэньні, дзе сядзеў і раней. Звесіўшы ногі над вадою, пазіраў ён у ніз, як цёк Нёман. Тут было глыбока, і вада мела цёмны колер ад гэтай глыбіны. Аб чым-жэ

думаў хлопчык? Відаць, нешта важнае і сур'ёзнае, бо губы яго былі шчыльна самкнуты, а вочы пазіралі кудысь-то ў глыб. Схаваўшыся за куст, Грышка моўчкі паглядаў за сваім сябрам. І без усякай злой мыслі раптам выляцеў з-за куста і гукнуў на ўсю моц:

— Га-а!

Знячэўку Базыль так перэпалохаўся, што ўвесь задрыжаў і патскочыў. Спужаўшыся, ён ня мог ужо утрымацца і ссунуўся ў ніз. На момэнт, зачапіўшыся лапцём за дубовы корэнь, павіс галавой над гладзьдзю вады, а потым шугнуў і... прапаў з вачэй. Нёман злёгка здрыгануўся, вада расступілася і дала нешчаснаму хлопчыку мейсца ў мокрых і халодных сваіх недрах ды колькі кругоў пабегла па вадзе ва ўсе бакі. Разы два ці тры паказалася яго галава; рука незграбна і сударажна лавіла воздух, зрабіўшы невялічкі паўкруг, і, захлёбываючыся, прапаў на зусім...

Грышка ня ведаў, што так можа кончыцца яго дурасць, і ён падняў праразлівы крык і лямант.

— А Божэ-ж мой! утапі-і-іўся!

— Гвалт, людзі, ратуйце!

Другіе пастушкі зьбегліся на гэты крык і прылучылі свой лямант.

Рыбак дабег першы. Скінуўшы адзежу, адважна рынуўся ён у ваду.

Зьбегліся людзі.

Заламаўшы рукі, маці, разрываючым душу крыкам, галасіла і прычывала.

Як непрытомная, кідалася яна ў ваду, ды яе трымалі мужчыны...

Сонцэ так сама пазірала любоўна і на гэту зьяву; так сама было ціха ў прыродзі і ўсё жыло сваім жыцьцём. Старыя дубы стаялі спакойна, важна, як і заўсягды. Толькі галкі, спуджэныя людзкім крыкам, пазлеталі з дубоў ды сіваваронкі с сярдзітым краканьнем кружыліся над дуплястымі дзерэвякамі, якбы злуючы на тое, што патрывожылі без усякай прычыны іх прывольны спакой, зіялі на сонцы сваім зялёным пер'ем.

Базыля выратавалі і аткалыхалі, але посьле такога здарэньня, ён утраціў голас і застаўся нямым.

„Дзеравеншчына“.

Як яно будзе далей, сказаць трудна. Скарэй усяго, што кепска, і сам Міхалка так думае, стоячы на каленках па некалькі разоў на дзень. Ён ужо кінуў і жаліцца сабе самому на сваю долю і пакорна згінаў калені ў куточку. І гэты куточэк стаўся яму нават блізкі, якбы родны. Ды яно і ня дзіва: тое мейсца, дзе ронім мы першыя сьлёзы і пакідаем частку сябе са-
мых, становіцца дарагое для нас. А ў гэтым кутку Міхалка многа чаго перадумаў. І адзін толькі ён, гэты куток, знаў ўсе яго думкі, бо пагаварыць тут німа с кім ..

Ох, гэты горад! На пакуту сюды ўзялі малога Міхалку. А горш за ўсё, дык гэта тое, што ніхто тут яго не шкадуе, ніхто за яго не закіне слова. А часамі выскачыць ён на двор,—куды забяжыць знячэўку які са-

бака, можэ такі самы непрыхыльнік у горадзі, як і сам Міхалка, — каб хоць с сабакай адвясці душу. І толькі пачне Міхалка заводзіць знаёмасць з ім, кінуўшы яму перад гэтым кусочэк хлеба (а хлеба не ўкраўшы ня возьмеш), як ужо братавая барабаніць у шыбу.

Міхалка ўжо ведае, што яму рабіць: ідзе ў хату і займае свой куточэк. Сам Міхалка, калі хто выпадкам запытае, чаго ён стаіць на каленках, тлумачыць так:

— Я ешчэ — „дзеравеншчына“, ня ведаю гарадзкіх парадкаў і кепска трымаю сябе. От, з мяне і выбіваюць „дзеравеншчыну“.

— А ты любіш вёску? паехаў - бы туды?

Раней чым атказаць, Міхалка баязьліва азірнецца і ціханька скажэ:

— Паехаў-бы.

Праўда, Міхалка нідаўна прыехаў з вёскі. Але гэта толькі гаворка адна „прыехаў“. Проста забралі яго сюды і ўсё, бо дома не было дзе дзецца. Бацька памёр, маці памёрла, от і забралі яго сюды. Цяпер, дзякаваць Богу, ужо нічагутка — прывык; але спачатку, дык было надта дрэнна. Сядуць бывала за стол. На малень-

кім століку каля дзвярэй стаіць самавар; скавычэ ён на ўсе галасы або пішчыць, як тая свінья у плоці, аж пара з яго верне. На стале стаіць масла; тут-жэ ў місцы лежаць цэлыя кавалкі мягкой і белай булкі і такая, на яе ліха, цікавая, што Міхалка ня можа адарваць ад яе вачэй.

— Чаго ты ўтаропіўся, як воўк на парасё?

Міхалка спускае вочкі і бярэцца за гарачую шклянку і тут-жэ борздзенька адрывае ад яе апечаную руку. Шклянка з гукам кідаецца на ісподак. Гарбата, якбы яе чэрці таўхануць, разліваецца па стале і на порткі Міхалку. Міхалка схватываецца с крэсла і стаіць, расставіўшы рукі.

— Сьвінюк ты! — чуе ён сярдзіты голас брата.

— У карыці цябе трэба карміць, — дабаўляе братавая.

Згарэў-бы ты лепей, гэты чай і гэта булка, каторая цяпер ужо і ў рот ня лезе Міхалку.

А калі абходзіцца без такога ліха, то, выпіўшы шклянку, Міхалка павінен быў падзякаваць. Тут ізноў не заўсёды абходзілася шчасьліва. Заміж „благодарю“ ля-

не Міхалка ні к сялу, ні к гораду „дзякую“.

— Што за „дзякую“?!

Міхалка чуе, што вушы яго чырванеюць. Яму^ж неяк саромна сказаць „благодарю“, — здаецца, ўсе яго на сьмех падымуць,

Але ўсё гэта было раней. Цяпер ён, дзякаваць Богу, навучыўся казаць „благодарю“, і „благодарыць“ і калі трэба і калі ня трэба. Ды ізноў-жэ — з адным „благодарю“ на сьвеці не пражывеш—зноў знайдзецца якое небудзь ліха. А што гэта ліха нязводзілася, то можна было бачыць хоць-бы і с таго, што Міхалка па колькі разоў ў дзень стаяў на каленках. То скажэш не так, то ступіш ня гэтак, і за ўсё пападала то вушам, то каленям. Дайшло да таго, што Міхалка марокаваў на вушы і калені. Ніхай-бы былі сабе дзірачкі ў галаве, але на чорта ешчэ гэтыя храсткі? Або ногі: ці ня лепш было-б, каб яны не згіналіся? Тут Міхалка прабаваў хадзіць, не згінаючы ног.

Выходзіць, што можна.

Найгорэй было яму вясною і летам, калі сіняе неба ласкава зьвесіцца над зямлёю, як маці над калыскаю, дзе ляжыць

яе любое дзіцятка. А гэтыя хмурынкi! Хто іх ведае, аткуль яны павыпоўзаюць і ідуць сабе згодненька, лёгка, такіе мілыя ды прыветныя. От-бы ўзяў ды сеў на іх і паплыў-бы разам з імі, каб толькі далей быць адгэтуль Сонейка так хорашэнька заглядае ў вокны. У садку шчабечуць птушкі. Верабейчыкі з вясёлым чырканьнем снуюць у паветры.

Міхалка доўга пазірае ў вакно. У канцы ў яго не хапае сілы працівіцца кліку, вясны, і ён, азірнуўшыся, каб яго не затрымаў хто, ціха выходзіць на двор. Прытуліўшыся дзе небудзь каля вугла, доўга стаіць Міхалка. У гэтыя мінуты ён нічога ня думае. Ён толькі чуе, як прыемнае цяпло песьціць яго маленькае цельца. І добра так і радасна на сэрцы. А што робіцца на душы, то гэтаго і не скажэш. Толькі часамі замігацяцца ў вачах родныя зьявы далёкай вёскі, дзе Міхалку так вольна жылося, і сэрцэ неяк ападзе, як успомніць ён сваё тут жыцьцё. Там, на вуліцы, чуваць, як тупаюць па тратуарах ногі, як грукаюць капытамі пабрукуко-ні, як шуміць і гудзе многагалосы горад.

Доўга стаіць так Міхалка. Потым, ні с таго, ні с сяго, захочэцца прабегчыся,

і ён, як куля, рванецца на двор; ганяецца за верабейчыкамі, покi братавая ня крыкне на яго, каб iшоў забаўляць Лiдачку.

Усе чары ападаюць з яго душы, i уздыхнуўшы, нехаця пляцецца ён у хату. А тут ешчэ горэй апануюць яго думкi, ешчэ мацней пацягне яго на двор, ешчэ з большаю сiлаю, ешчэ ярчэй устануць прад вачыма дзiўныя малюнкi роднай вёскi.

Дом, дзе жыву Мiхалка, стаяў на краю горада. Глухаватая вулиця, на абাপал каторай ляпiлiся дзервяныя дамы, скоро выходзiла за горад, у поле. Мiхалка не адзiн раз выбегаў на гэту вулицю i нюхам вясковага чалавека угадываў, што нiдалёка тут павiнна быць поле. Раз ён, выбегшы на вулицю, адышоўся ад дому. Тут ён ужо ня мог стрымацца i пабег да таго узгорка, што вясёла пазiраў жоўтым спахам сваiх пяскоў. Мiхалка ўзляцеў на гэты узгорак. У нiзу расцiлаўся горад з блiшчастымi вежамi цэркваў i касцёлаў. То там, то сям высака ў небi тырчалi трубы фабрыкаў i заводаў, распускаючы па ветры доўгiе хвасты чорнага дыму. А з другога боку раскiнулася поле, чарнеўся лес i вясёлыя пералескi; а там, ешчэ далей, чуць

Вильямс Мелова
"Смарт" - фотоскоп
Дурак! 1. 1. 1. 1. 1. 1.

чуць выступалі с сіневатай смагі стрэхі
мужыцкіх хат. І так моцна пацягнула Мі-
халку туды, што аж душа яго млела.
І так ярка прыпомнілася яму свая вёс-
ка, што, каб меў крыльля, то узяў-
ся-б і паляцеў-бы. Міхалка ўсё цікаваў-
ся у адзін бок. Там, здавалася яму,
павінна быць дарога да роднай вёскі. Бо-
жэ мой! як добра ў іх вёсцы! От, Міхалка
стаіць тут, на гэтым узгорку, а яна вось-
вось здаецца тут перэд самымі яго вачыма.
І так ясна, як цяпер, не бачыў ён яе
і тагды, як жыў у ёй. Вось высокі каса-
гор над самым Нёмнам. Пад гэтым каса-
горам стаяць пахіленыя старыя вербы, дзе
так многа калісь было ракаў. Там ляжыць
зялёны луг, а за лугам цягнецца высокі
і заўсёды пануры лес. Гэтаго лесу Міхал-
ка калісь баяўся. Асабліва нешта страш-
нае і непрыветнае прыдаваў яму густы
алешнік, што зялёным доўгім валам цяг-
нуўся каля самага лесу. Цяпер-жэ гэты
лес быў такі мілы і жаданы, што каб пры-
меў, то абняў-бы яго і цалаваў. Міхалка
так задумаўся, што ня чуў, як да яго па-
дышоў брат.

— Чаго ты тут, шыбельнік? — spy-

таў брат і крэпка пацягнуў Міхалку за
вуха.

Міхалка задрыжэў увесь, як злоўлены
праступнік.

— Пашоў да дому!

Хлопчык прылажыўшы руку да вуха,
каторае быццым гарэла на агні, пабег да
дому, ня сьмеючы зірнуць у бок.

За самавольства забаранілі яму гуляць
на дварэ.

Але Міхалка не абразуміўся.

Куды там! ён задумаў такую рэч, што
ўсе дзівіцца будучь. А покі што ціхачом
ён рыхтаваўся споўніць тое, што задумаў.
У самы глухі куток пад ложкам, дзе на-
ват венік служанкі іх, Насты, рэдка калі
зазіраў, складаў Міхалка розныя прыпасы
на дарогу, бо Міхалка задумаў уцекаць ад
гэтуль. Тут ён запасіў з восем кусочкаў
цукру, акрайчык хлеба з асушкам. Праўда,
хлябок высахне, але Міхалка знайдзе ў да-
розі крынічку і размочыць яго. Усе гэтыя
прыпасы лежалі на газэці, каторую Міхал-
ка цішком узяў са стала. Разам з гэтымі
прыпасамі лежаў мячык і чэлавец з гума-
лястыкі, ў катораго трэба было толькі
дзьмухануць, каб ён загукаў, як жывы.
Ўсё гэта міхалка аткраў ад Лідачкі. Мя-

чык і чэлавечка ён дасць сваім сябром, бо хто-ж ідзе з горада без гасцінца? Асталося толькі пашыць торбачку, каб забраць увесь скарб с-пад ложка. А там... ад аднай гэтай думкі лёгка рабілася на сэрцы.

А наўперад ён ешчэ на дарозі зайдзе ў тую вёску, дзе яго брат служыў летась. У гэтай вёсцы Міхалка згубіў многа грошэй—капеек пятнаццаць медзякамі. А найці іх лёгка, бо Міхалка, як цяпер, бачыць тое мейсца, дзе згубіў іх, не знайшоў-жэ іх тагды за тым, што скора перабіраліся ў горад і не было калі пашукаць, як належаць быць...

Доўга ня мог заснуць Міхалка у суботу вечэрам перад Сёмухай: заўтра рана, досьвіта, выберэцца ён у дарогу. У тых думках, што цяпер мятушыліся ў яго галаве, трудно было разабрацца... Э, ды што!

Ўстане і пойдзе; пойдзе перш да таго ўзгорка, аткуль ужо лёгка папасьці на дарогу... Скарэй-бы толькі заснуць ды ўстаць заўтра раней. Міхалка плюшчыў вочы, але сон, як сумысля, ня йшоў да яго, і толькі можа пад поўнач заснуў Міхалка. Ня глядзючы на гэта, ўстаў ён ранютка, асьцярожна падняў галоўку, разглядзеўся, пры-

слухаўся. Брат і братавая спалі, нават гэ-
та жаба, Лідачка, і тая ня рушылася. Ці-
хенька адзеўшыся, Міхалка павольненька
выцягнуў сваю торбачку, у каторую ешчэ
з вечэра злажыў ён усе свае манаткі.
Прыгатаваўшыся, як мае быць, ён ешчэ
раз азірнуўся і, трасучыся ўвесь, паткраў-
ся да дзвярэй і ўзяўся за ключ. Павяр-
нуў раз і абамлеў; ключ на яго ліха, так
загрымеў, што напэўне ўсе абудзіліся. Са
страху Міхалка выпусьціў з рук торбачку.
Ўсё было ціха. Відаць, ніхто ня чуў. Узяў-
шы торбачку, Міхалка ціха скрыннуў
дзвярмі і вышаў на двор.

Ня ведаю: ці на дабро ці на нешчась-
це Міхалкі вароты на дворэ былі замкнё-
ны; агарожа-ж была такая высокая, дашча-
ная, што ўляпіцца было недзе. Колькі мі-
нут Міхалка парыўся на дварэ, шукаючы
пэрэлазу. І ня думаў ён ніколі, што гэтае
здарэньне папсуе яму ўсю справу! Мо-
жэ-б і пералез як, але на бяду трэба
было як раз цяпер выйсьці на двор яго
брату!

Міхалка думаў, што ўжо яму будзе
цяпер канец — так крэпка лупіў яго
брат.

І што ты зробіш, калі не шанцуе? Мі-
халка, як і наўперад, жыве ў горадзі і толь-
кі тым і цешыць сябе, што тагды напэўне
будзе яму палёгка, як выб'юць з яго —
„дзеравеншчыну“.

Адгукнуўся.

Ноч была цёмная, ціхая, цёплая. Ні месяца, ні зорак зусім не было відаць. Праўда, ў гэту ноч месяц і не падымаўся; можа і ён пёк сабе дзе-небудзь пірагі і бабкі к Вялікадню, повярнуўшыся сьпіною к зямлі. А што належыць да зорак, то яны хаця і былі на небі, але пазакрываліся хмарами. Можа яны там мыліся ды прычэсываліся — іх дзявочая справа. А ўрэшці ці ня ўсё роўна? Толькі-ж усюды было ціха. І усё пазірала не так, як заўсёды. Неба і земля абняліся у змроку і маўчалі. Калі-не-калі на зямлю спадала колькі капеляк дожджыку. Здавалася, што хмарка не магла стрымацца, каб не шэпярнуць чагось прыемнаго маладой зялёненькай траўцы і маладзенькім лісточкам на дрэвах, каторыя ешчэ нясьмела выглядалі з сваіх калысачэк на Божы сьвет.

У сяле так сама было ціха. Там і сям па хатах сьвяціліся вокны. У двух ці у трох хатах за сталамі сядзелі старыя мужчыны і сьпевалі. Так вядзецца з даўных часаў. У ноч перэд Вялікаднем збіраюцца старыя мужчыны у хаты і там сьпеваюць сьвятыя песьні аб пакуці Хрыста, покі бацюшка ня кончыць і не пасьвенціць пірагоў, бабак і скораму. Самы набожны і самы пісьменны селянін сядзіць на пакуці, а другіе абапал яго і сьпеваюць. Часамі мужчыны зьбіваюцца з голасу і сьпевы не ладзяцца.

— Ты, Андрэй, ня гэтак вядзеш, — знаходзілі зараз-жэ вінаватаго.

— Як-то ня гэтак? Вы спытайцеся у Іранціся. Гэта вы зьбіваецеся. Во як трэба.

І Андрэй паказываў, як трэба...

Мужчыны выслухоўвалі Андрэевы сьпевы. Падтрымоўвалі яго старану. Сьпевы зноў наладжываюцца, зноў сьпеваюць згодна, і нота іх сумнай песьні вылетае на вуліцу і, зліўшыся с цішынёю ночы, замірае.

А цэрква поўна народу. Плашчаніца, абстаўлёная маладымі ёлачкамі і залітая блескам капеечных сьвечак, стаіць пасярэ-

дзіне цэрквы. Дзяціюкі чытаюць „Дзеянiя св. апосталаў“ на пераменку. Усякаму хочэца паказаць свой голас, i не адзiн пасьля змены пытае:

— А я, як чытаў?

Зацiснуты народам, прыпёрты у куточак, стаяў селянiн Лукаш Глузд разам з другiмi у цэркві. На душы было спакойна i лёгка. Ён часамi кiдаў погляд на цэркву. Здавалася усе былі вясёлы, давольны i радасны. Людзi прыходзiлі, кленчылі каля плашчаницы, бiлі паклоны i малiліся. Пахла сьвечкамі i маладымі ёлачкамі. Стоючы тут у гэту ноч, забываў Лукаш пакуту i цiжар свайго жыцця, сваю горкую бяdotу i галоту. I ў Лукашовым сэрцы абудзiліся думкi i ўспомнiў ён далёкiе гады свайго дзiцячага жыцця. Як лёгка тады жылося на сьвеці! Нi аб чым не балела душа. Як радасна ён сустрэчаў, бывала, Вялiкдзень! Як вясёла бегаў с сябрукамі па валачобнаму! А гдзе цяпер яго сябрукi? Іншыя, як i ён, даўно пажанiліся, цягнуць гэтае самае ярэмцэ, што цягне i ён, а iншым Бог даў спосаб выбiцца у людзi. Э-эх! Уздыхае Лукаш. Думкi патхапiлі Лукаша, моцна узяўшы яго пад сваю абладу, i панясiлі далёка-далёка у той сьветлы

рай успамінаньня, на каторы, як нехта сказаў, кожны з нас мае права, і с катораго нас ніхто ня выкіне. Думаючы так, Лукаш забываўся, дзе ён, і крок за крокам азіраў сваю прошласць.

У гэтай самай цэркві стаяў ён перэд труною свайго бацькі і мацеры; тут-жэ стаяў ён с сваею жонкаю, і над імі трымалі вянцы... І былі мамэнты, калі ў Лукашову душу ўлівалася нейкая горэсць і туманіла яе, якбы яго хто крэпка хапаў за самае сэрца. Гэта была сьвядомасць утраты чагось добрага, мілага, харошага, далёкага. Лукаш моцна праводзіў рукою па твары, каб адагнаць гэту гаркату. І раз узварушыўшыся пабеглі гэтай дарогай Лукашавы думкі. Каб адагнаць іх, Лукаш хрысьціўся, ўспамінаў пра Хрыста, пра яго пакуту за людзкіе грахі. Толькі-ж, сам таго ня хочучы, Лукаш зноў думаў аб сваім жыцьцю. А гэтыя платы! Вось дзе ешчэ сабачы заробатак! Тры тыдні стаіць яго плыт на адным мейсцы. А ён думаў да Вялікадня загнаць яго у Коўну. Ды дзе там? Вада, як морэ.

А дзяцюкі чытаюць, цягнуць голасам і тым даўжэй, чым горэй хто разбірае славянскі друк. Тымчасам падышла і поўнач.

Народ прыбывае і прыбывае, Пачалася адправа. Бацюшка адзеў сьветлыя рызы. Нават і ён сягонья весялейшы і здаецца лагаднейшым. Зноў Лукашу робіцца лягчэй. Пеўчыя на клірасі стараюцца з усіх сіл. І натоўпілася іх там колькі! Потым пашлі с працэсіей кругом цэрквы. Лукаш бачыў, як да аднэй харонгі сунуліся Гаронім Дзетка і Язэп Чупрына. І таму і другому хачэлася несці харонгу. Бачыў Лукаш, як абодвы мужчыны паляпіліся рукамі, покі Язэп, як часьцей ходзючы каля бацюшкі, ня вырваў у Гароніма харонгу і панёс. Лукаша змарыў сон, і ён заснуў. І ў той час, як народ хадзіў кругом цэркві, Лукаш сьніў сон. Прысьніўся яму пракляты плыт. Вот, здаецца, Лукаш стаіць с прысам на галаве плыта, а Піліп—заднік, яго памочнік, завіхаецца на задзі. Вады чуць-чуць тоўпіцца ў берагох і плыт плыве па ёй лёгка, як трэска, толькі ў нартох звібаецца ён, як вужака, скрыпяць лаўкі, і плыт борзда-борзда бяжыць за вадою.

Працэсія вярнулася у цэркву, і зноў пачалося маленьне. Вось выходзіць з аўтара бацюшка с трысьвечнікам, кланяецца народу, віншуе яго і радасна кажэ:

— Хрыстос ўваскрос!

Тут толькі прымеціў Янка Бязногі, што Лукаш, с каторым Янка стаяў попlech, сьпіць. А Лукашу ў гэты момэнт сьнілася, што яго плыт крута заламала ў бераг. „Дам казла! дам казла!“ думае у ва сьне.

Лукаш і кідае апачыну, хапаецца за прыс. У гэты момэнт Янка Бязногі пачаў штоўхаць Лукаша пад бок.

— Лукашка! Лукаш! Хрыстос уваскрос! працніся, адгукніся! Хрыстос уваскрос! — Лукаш не прыйшоўшы ў памяць, лышнуў вачыма і, думаючы, што ён ешчэ на плыце, загаманіў на ўсю цэркву:

— Піліп! Кідай шырыгу!..*)

*) Шырыга—гэта прылада для кіраванья плытам.

Б у н т.

I.

Нешта трывожнае і потаённае рабілася ў вёсцы. Мужыкі зьбіраліся ў кучкі, спорылі меш сабою і талкавалі. Як толькі паяўляўся старшына ў гэту кучку, яны змоўкалі, або пачыналі гаварыць аб чым небудзь другім.

Вечэрамі мужыкі зьбіраліся ў крайнюю хату дзеда Юркі. Гэта быў самы стары чалавек у вёсцы, яе жывая кніжка. Дзед нікому не баяўся сказаць у вочы праўду; на усіх, нават на земскаго начальніка казаў ён „ты“. Раз на судзе у валасным праўленьні земскі сказаў на дзеда, як дзед рэзнуў яму адну праўду:

— Гэта цябе не касаецца, стары бацук!

Гневам заблішчэлі старыя вочы дзеда:

— А што, брат: не так баліць, як сьмярдзіць?

І памаўчаўшы, дабавіў з гневам, глянуўшы на вусы земскаго:

— Ой, падла, хрушч, жабіны начовачкі! — Плюнуў дзед і вышаў с канцылярыі.

Сабраўшыся ў хаці вось гэтаго Юркі і закурыўшы люлькі, мужыкі садзіліся каля стала, над каторым смутна блішчэла лампа. Дзед сядзеў на лаўцы каля печы. У пячурцы лежаў яго капшук с тутуном і крэсіва. Вакруг дзеда круціліся ўнукі. Некалькі мінут у хаце панавала цішыня. Толькі дым ад люлек звісаў пад стольлю, хрыпеў часам чый-небудзь цыбук ды стукаў хто люлькаю аб кіпець, выбіваў з яе попел.

Гутарка йшла аб зямлі, аб цяперашнім уціску народу.

Сцёпка Ляўшун у гэтых справах быў самы дук ў ваўсім сяле. Гарою стаяў ён проці крыўды обчэства і на сходах быў першы праціўнік начальства, Ня любілі яго ні пісар, ні старшына. Нават сам земскі наводзіў часта спраўкі у старшыны пра Сцёпку Ляўшуна. Адным словам, гэта

быў чэлазек „падазрыцельны“. І поп не раз казаў:

— Да, Ляўшын врэдны чэлазек. Ды і народ з яго ласкі стаў не такі, як быў раней: нядобрае ён нешта замышляе; пазірае ваўком і гаварыць с табою ня хочэ. Трэба пазіраць за ім.

— А вот у мяне ёсць свежы, лісток, казаў той самы Сцёпка сабраўшымся мужыком і даставаў з-за пазухі праклямацію.

Мужыкі цесным кружком садзіліся каля Сцепана. Лямпу зьнімалі на стол і ставілі яе ў гаршчок. Лісток чыталі доўга. Многа было ў ім непанятнага для мужыкоў. Былі там такія словы, каторыя яны ніколі ня чулі.

— А праўда! — казалі мужыкі, як лісток дачытваўся ўвесь: у нашай, напрыклад, воласьці шэсць обчэств, а каб памерыць нашу зямлю, то у нас яе будзе пэўне меней, як у дварэ:

— Меней! — смеяўся Сцепан: у нас усяго 3 тысячы маргоў, а у пана — 27 тысячаў! Гэта я добра ведаю.

— От ты і шукай праўды.

— Шукай — найдзеш!..

Далей мужыкі гаварылі аб тым, як

цяпер трудна ім стала жыць; што дваровае поле, як падкова, акружылі іх благае палеткі і што нема як і кроку ступіць, каб не папасьці ў панскіе лапы.

— Эгэ! — круціў стары Юрка сіваю галавой, — а я, нябогі, ешчэ сам, як быў маладым хлопцам, пасьвіў быдла пад Дубамі. А ў затоках, што цяпер арэндуе старшына і царкоўны стараста, ўсё сяло лавіла рыбу. А рыбы, рыбы было!..

І дзед не раз гаварыў пра зямлі пад Дубамі, пра заплавы на рэчцы, каторыя калісь-то належалі да мужыкоў.

Мужыкі слухалі, і злосьцю і зайздасьцю гарэлі іх вочы.

II.

— На начлег сюды мы ездзілі, — гаварыў стары Юрка, ходзячы раз у сьвята з мужыкамі па полю, — каней тут пасьвілі. Пад гэтымі старымі дубамі агонь калісь-то клалі. І дзед прыглядаўся на зямлю, якбы шукаў даўнейшага вогнішча, каб патцьвардзіла яно яго праўду. Але не было ніякаго знаку: пяцьдзсят панскіх ніў выраслі ўжо на гэтым полі.

— Сьмех і песьні хлопцаў і дзеўчат будзілі некалі ночны спакой гэтых палёў. Увесь кавалак аж да Сярэдніх Дарог засевалі нашы мужыкі... — даканчываў дзед сваю мову.

Мужыкі хадзілі с хмурнымі тварамі і мерылі шырокімі крокамі поле, каторае належала цяпер да двара. Яны астанаўляліся, радзіліся, шукалі спосаб вярнуць назад сваю зямліцу.

— А вы вось шчэ пахадзілі-б на полі, — сьмеяўся з іх дзед: можа што і выхадзілі бы.

— А што-ж ты кажэш рабіць? — пыталіся мужыкі.

— Мне ня трэба зямлі. Я, брат, — у вырай скоро; досі тапталі мае ногі сырую зямлю. Вунь гдзе мая земля! — і стары Юрка паказаў рукою на могілкі с трухлявымі крыжамі, што сіратамі стаялі ў полі, як і самі могілкі, абкопаные невысокім пещчаным валом.

Раз, ужо ў позную восень, грамада мужыкоў прываліла ў школу. Сцепана выбралі дэпутатам і атправілі яго да вучыцеля.

— Пане вучыцель, — пачаў Сцепан, прышоўшы на кватэру вучыцеля: мы маем

да вас просьбу. Ніколі вы нам кепскаго не рабілі і кажыце нам адну толькі праўду. Напішыце вы нам пэтыцію (прашэньне) да пана. Самі мы малаграмаатныя, а прасіць, апроч вас, німа каго: поп запужае нас пеклам, пісар — казакамі.

І Сцёпка расказаў, ў чым іх просьба.

— Вось паглядзіце на плян, калі не праўду мы гаворым.

Сцёпка дастаў с-пад кажуха бляшаную качалку, ў каторай быў плян і ўсякія дакумэнты.

— Праўда: па пляну—земля ваша, — сказаў вучыцель, — толькі, браце, ня ведаю, ці паможэ вам гэта пэтыція. Гэта выйдзе ні больш і ні менш, як стрэляньне варэным гарохам у цэгляную сыцяну. А вы с панам нічога, не гаварылі аб гэтым?

— Як не гаварылі? гаварылі. Першы раз нам казалі, што пана німа ў хаці, другі раз пан сказаў, каб прышлі іншым разам; а трэйці раз як прышлі, пан накрычаў, нашумеў — не баяўся: казакаў было повен двор — і, паказаўшы сваю панскую спіну, ён схваўся ў пакоях. Вось і ўся наша гутарка с панам.

— Ну, то добра. Я напішу вам; прыходзьце вечарам — патпішыцеся.

— Дзякуем вам, пане вучыцель!

У вечар, як рой пчолаў, гудзелі мужыкі ў школі. Яны прышлі ўсім сялом паслухаць, што напісаў вучыцель, і патпісаць пэтыцыю. Вось, коратка, гэта пэтыцыя

„Вам (пану) павінна быць ведама, што робіцца цяпер у Расеі. Ліецца кроў, гараць панскіе палацы... Людзям німа куды дзевацца, німа чаго есьці, і яны пашлі адбіраць ад паноў тое, што паны адабралі ад іх. Мы ня хочэм грабіць і паліць, каб чужою крывёй і слязьмі купіць сабе шчасце; ня хочэм браць чужога, а трэбуем ад вас таго, што вы ўсякімі канцылярскімі кручкамі адабралі ад нас: 1) вярнуць назад зямлю ў вурочышчы Дубы, каторая, як значыцца на пляні, належыць да нас; 2) вярнуць права карыстаць з рэчкі: лавіць рыбу, зьбіраць чарот і т. д.

Чэкаем скорога і пэўнага атказу...“

— Добра напісана! — хвалілі мужыкі.

І мазалістыя рукі з вялікім трудом пісалі фаміліі сваіх уладзельцаў. Крывыя потпісы мужыкоў занялі ўвесь ліст паперы.

— Як пазволіць пан лавіць рыбу, дык тагды панічу будзе рыбы, колькі паніч захочэ! — казалі мужыкі вучыцелю.

III.

Прачытаўшы пэтыцыю, пан не дрэмаў. На тройцы каней панёсся ён у вездны горад П. проста да маршалка. Ёсё начальства паднялося на ногі. Паклікалі паліцмэйстра, спраўніка, земскаго начальніка, прыстава, казацкаго афіцэра. На гэтым ваенным савеці-радзе нашлі, што мужыкі бунтуюцца. Казацкі афіцэр навёў спраўкі, колькі ў вёсцы мужыкоў. Расчытаўшы, што адзін казак „у пяць мінут можэ забіць дваццаць пяць мужыкоў“, ён сказаў, што для „усмірэння“ мужыкоў досыць будзе дваццаці казакаў. Спраўнік паслаў у вёску выведаць, хто пісаў пэтыцыю.

Нічога аб гэтым ня ведалі мужыкі і ёсё чэкалі ад пана атказу. А як пан атказу не пасылаў, то мужыкі, ўважаючы, што закон яны споўнілі, сабраліся ізноў і напісалі прыгавор лавіць рыбу ў тых затоках, каторыя па пляну належалі да іх. Узваліўшы на сані невад, чалавек дванаццаць мужыкоў пад камандаю Леўшуна паехалі на рыбу. Як на грэх, лоў быў шчасьлівы. Пападаліся найбольш ліны і шчупакі... За высокім сухім чаротам нічога не бачылі рыбакі. Толькі

што яны выбралі рыбу з апошняй тоні, бачуць — лятуць на іх казакі ў высокіх касматых шапках. У бедных „бунтароў“ і люлькі павыпадалі з зубоў на лёд, адна нават укінулася ў палонку.

— Кладзі невад на сані! — крыкнуў адзін казак.

Пакорна споўнілі мужыкі гэта прыказаньне, худая кабылка цягнула мокры невад і цэбар з рыбаю, а мужыкі, апусьціўшы, галовы, ішлі за возам, падганяныя казацкімі нагайкамі.

Бедных мужыкоў вялі церэз сяло. Дзеці галасілі на ўсю вуліцу; бабы прычытывалі, як па нябошчыках. На другіх санях, на абাপал каторых ехалі конна казакі, сядзеў вучыцель. На ім было халоднае пальто і летняя шапка.

— Вось і рыбы налавілі, і на санях, як губэрнатары, пад ахранай павозімся, жартаваў вучыцель, каб разьвесяліць кампанію, а сам такі бледны, і горэ сьвяцілася у кожнай яго жылцы... ✓ 80.

.
.
.

Малады дубок.

I.

— Ну, і людзі! — гаварыў сам сабе Максім Заруба: — ну, ўкраў, ну, сьсек, хай цябе ліха сячэ; ды не рабі-ж ты на зьдзек чэлавеку, не рабі так, каб кожнаму кідалася ў вочы тваё зладзейства, гіцлю!

Максім старанна аглядаў сьляды недаўнай кражы ў яго абходзе. Высокі, ў павіну чэлавека, дубовы пень ясна выдзеляўся сярод дзерэвяк і сьвяціў сваім светла-жоўтым верхам і сьвежымі трэскамі вокал, а шырокая, разложная верхавіна і атсечаныя сукі пазіралі так невясёла, так сумна, бы тыя пакінутыя бацькам дзеці. Зірнуўшы ў гару, Максім угледзіў маладую бярэзінку з абламанымі галінкамі.

Гэта дуб, звалены безжаласным тапаром, кідаючыся, чапіў яе сваімі крэпкімі сукамі.

У лесі было ціха і маркотна, толькі ў гары стаяў глухі шум старых хвой і ялін. Высокіе асіны і бярозы прылучалі зрэдка і свой голас да гэтаго шуму, як часамі дужэй падыхаў сыры халодны вецяр і ва-рушыў іх голае вещце. На гэтым мейсцы, дзе рос дуб, мала назначылася прастору, і маладые высокіе елкі ўжо разгарнулі свае кашлатыя зялёныя лапы і занялі мейсцэ дубу. Так і за сталом жыцця, дзе сядзіць цесная людзкая сямья, ня пустуе мейсцэ выхвачэнаго сьмерцьцю сямянiна.

Максім трывожна азiрнуўся вокал, зняў з-за плеч сваю старасьвецкую стрэльбу і паставіў каля хвой; дастаў з-за пояса сякерку і пачаў заметаць сьляды неўпільнаванаго злодзея. Ён ацерабіў верхавіну, пасьцягаў сукі ў гушчар, сьсек пень каля самай зямлі, завалок яго далей ад дарогі, пад вывараць, а тое мейсцэ, дзе быў пень, закрыў зялёным мохам. Максім сам у гэту мінуту быў крыху злодзеям. Але яму больш нічога не заставалася рабіць, як прыкрыць сьлед гэтай кражы, каб самому не нагэрала ад лясьнічаго. Кончыўшы работу, Ма-

ксім адышоўся крыху і азірнуў сваю працу, ці німа ешчэ якога знаку, па катораму можна было-б замеціць, што тут украдзены дуб. Усё было прыбрана гладка, але Максіму здавалася, што варта толькі зірнуць аб'ешчыку, каб адразу прыкмеціць, што не хватае аднаго дубу. А можа аб'ешчык раней яго агледзіў гэты недагляд, і ўжо вядома ў лясьніцтве аб гэтай кражы.

— І выбярэ-ж часіну, паганец! — зноў разважаў с сабой Максім.

— Ну, каб папаў! Гужы, лейцы — усё пасек-бы.

Максім ніяк ня мог супакоіцца. Ён вышаў на дарогу, куды вёў сьлед ад калёс. Але далей трудна было разабраць, куды ён пашоў: ці мала едуць па дарозі ва ўсе канцы? Максім пастаяў, патупаў, якбы разьбіраючы важную справу. На душы ў яго было цэлае пекла. Злосьць на таго, хто сьсек дуб, хто як сумыслу, як на зьдзек яму зрабіў гэту кражу, ніколечкі не клапоцячыся схаваць канцы; далей — страх перад лясьнічым, страх за страту куска хлеба: даўно ўжо капаецца пад яго аб'ешчык, не раз дакляровываў яму лясьнічы пра-

гнаць яго з мейсца. Ўсе гэтыя думкі і па-
чуваньня і рабілі тое пекла, што было на
душы Максіма.

— І хто-ж бы мог зрабіць гэта? —
Максім пералічыў колькі гаспадароў
з вёскі, каторыя былі ў яго ў вялікім па-
дазрэньні. Але, не злавіўшы, не кажы, што
злодзей.

Максім ешчэ раз прышоў на тое мей-
сцэ, дзе рос ешчэ ўчора прапаўшы дубок.
Як дарагі нябошчык, стаяў ён у вачах бед-
наго лясніка. Прыкрыўшы камель яловы-
мі лапкамі, Максім памалу пасунуў ле-
сам.

Увесь гэты дзень, цэлы вечар і ноч ня
меў Максім супакою. Нават есьці не хаце-
лася яму. Нейкі страх і трывога душылі
яго. Кінуцца за вёснiцы на дарогу сабакі,
забрэшуць на каго, ці так што здаецца іх
сабачаму розуму, Максім чуў, як у сярэдзі-
не ў яго нешта траслося, і яму здавалася,
што гэта пэўна ідзе Марцін с каморы ад
лясьнічаго з наказам зьявіцца ў кватэ-
ру. Але сабакі, пабрэхаўшы, змаўкалі,
і патрывожэная ноч ешчэ цяжэй насе-
дала на халодную сырую зямлю, і ешчэ
маркотней шумеў над рэчкай аголены лес.

Старая верба, стоячы над самай хатай, шумела і хвастала галінамі па стрэсі і як на зло Максіму гаманіла пра пакражу.

Стукне вецяр у ваканіцу, Максім увесць пацепаўся: яму думалася, што гэта лясьнік, ці аб'ешчык.

II.

Андрэй Плех даўно ўжо меў сабе на прымеці дубок у лесі. Ешчэ летам, соваючыся с каробкаю па грыбох, насунуўся ён на гэты дуб. Як чэлавека, каторага агарнулі грэшныя жаданьні, Андрэй наўперад азірнуўся і пачаў агледаць важнецкае дрэва. Высокае, роўнае, выноснае, як точэнае, яно, здавалася, сумыслу тут вырасла на пакусу чэлавека. „А пся кроў яго“, цмакаў Андрэй: — „от былі-б восі! А якіе хвацкіе вышлі-б паліцы на сохі!“ (Андрэй быў майстар па часьці сох). Да не так-то лёгка ўхопіш яго тут: сьсячы, пападзіся, — такі табе штрап закоціць земскі, што і кароўкаю не адапхнешся. І Андрэй, ешчэ раз акінуўшы вокам дубок, ўздыхнуў і паплёўся дамоў. На ўсякі выпадак ён за-

меціў гэта мейсцэ. Скора пачалося жніво, і Андрэй забыўся аб дубку, але як на грэх, у яго колах разышліся сьпіцы. Трэба было думаць, як справіць новыя колы. На калодкі і вобады Андрэй меў пра запас бярэзіну, добрую, баравую, чачоткаватую бярэзіну с казённага лесу. Гэта Мікола Сіняўскі ўдружыў яму. А дзе-б узяць дубінкі на сьпіцы? І адразу ў яго вачах стаў малады дубок, што бачыў у лесі, зьбіраючы грыбы. Бадай ня кожны дзень думкі Андрэя вярцеліся каля гэтаго дубка. Кепска толькі, каб яго качкі, калі пападзешся з ім. У сваім жыццю Андрэй кіраваўся прыказкаю: „Не бяры чужога і не бойся нікога“. Але во прыпёрла так, што прыходзілася касаваць гэты мудры кірунак. Праўда, што ў лесі красьці ня грэх. Гэта ня тое, што залезьці да чэлавека ў хату. І хто ў лесі ня злодзей, той у дому не гаспадар. Лес—Божы — Бог яго росьціць і Бог гадуе. А князя чорт ня возьме, калі ён, Андрэй, сьсячэ адзін дубок. Так разважаў вечэрамі Андрэй, пыхкаючы люльку.

Раз, пад вечар — гэта было ў нядзелю — Андрэй ішоў з места. І так неяк зрабілася, што ногі Андрэявы самі пашлі

па тэй дарозі, каля каторай стаяў гэты шальмоўскі дубок. Андрэй ня мог стрымацца, каб не даведацца свайго даўнейшага знаёмага. Лес быў ужо саўсім бязлісцьця, і малады дубок выглядаў цяпер ешчэ раўнейшым, ешчэ прыгажэйшым.

— Ах, злодзей! — гаварыў, цешучыся, Андрэй і агледаў дубок.

Ідучы дамоў, Андрэй вылічаў, калі схадней яго сьсеч. Квадра месяца пры гэтым стаяла у Андрэя на першым пляні. Праз колькі дзён будзе маладзік. Ось тады ён і зызьне яго.

Якраз прад Усімі Сьвятымі, натачыўшы сякерку, Андрэй шэптаў свайму сыну:

— Запражэш каня і пад'едзеш пад Доўгі Лужок. Я буду там чэкаць цябе. Ды глядзі, калі хто спытае, куды едзеш, скажы — па каноплі.

Андрэй выбраў такіе сьцежкі, дзе-б яго ніхто не спаткаў: асьцярога не пашкодзіць, і ішоў, прыгнуўшы галаву. Аднак чым бліжэй патходзіў ён да лесу, тым большы чуў ён страх. А змок густы, халодны, няпрыветны, нярухома аблегаў зямлю. Ціха, глуха. Хоць-бы дзе зык чэлаве-

чага голасу. І нейкая жуда ахапіла Андрэя. Почуваньне маркоты і адзіноты агарнула яго. Андрэй азірнуўся назад, на сяло. Скрозь цемрадзь прыветна свяціліся вокны мужыцкіх хат чырвонымі і бледнаватымі плямкамі. Там сядзелі людзі, і на душы ў іх была згода. Толькі ён, як злодзей, крадзецца адзін скрозь гэты змрок, прыхільнага хаўрусніка кожнага злодзея. Андрэй пачынаў каяцца, што выбраўся на гэту справу. Лепш-бы паставіць кварту за кусок дубіны—і сам выпіў-бы чарку і быў бы смел і спакойны. І яму хацелася, каб хто перашкодзіў яму цяпер, каб мець законнае права вярнуцца дамоў. Так было на душы Андрэя; ногі яго ўсё неслі і неслі ў гэты страшны, пануры лес, дзе цяпер так цёмна і жадусна. Ешчэ гусьцейшы і цяжэйшы змрок апрануў Андрэя, як ён уступіў у лес. Падышоўшы с поўварсты, Андрэй спыніўся. Во тая хвоя з вежаю, ад каторай трэба ступіць колькі крокаў направа. Патупаўшы, Андрэй сям-так намацаў гэты дубок, катораго старажыўня толькі Максім, а ешчэ пільнавалі і другіе старажы, каторыя былі ў самым Андрэю — страхі. Андрэй прыслухаўся. Лес маўчаў. Можэ ён зацікаваўся, што будзе

рабіць тут гэты чэлавек, чаго ён прышоў сюды варушыць і трывожыць яго цяжкі, блізкі да сьмерці, сон. І было штось страшнае ў гэтым нямым спакою лесу, і гэты страх перэдаваўся Андрэю: ён стаяў ціха, баяўся кашлянуць і павольна адводзіў яловыя лапкі. Калі-некалі жалобна шорхаў сухі, завяўшы ліст, адрываючыся з дзерэва і кідаючыся на сыры дол.

— Ну, што будзе, то будзе.

Андрэй узяў сякера, хацеў перахрысьціцца, ды стрымаўся: гэта справа не сьвятая, і ён не адважыўся прываць на помач Імя Бога. Сякера высака паднялася ў гару, і пачуўся першы стук. Вострая сталь глыбака ўрэзалася ў маладое дрэва, і гэты першы зык быў падобны да цяжкага, адрывістага кашлю, каторы вырываўся з глыбіні надарваных грудзёў сухотніка.

Андрэй, секануўшы раз, атскочыўся ў бок і на момант замёр, прыслушаючыся. Але кругом было так сама глуха і ціха. Зноў узляцела сякера і пашла латашыць усё часьцей і зласьней. Скура адна палавіна дубка была патсечана; Андрэй зайшоў з другога боку. С кожным узмахам сякеры дуб слабеў і хістаўся, дрыжэў го-

лымі сукамі і ўсім сваім целам. Во ён чуць пахіліўся, абамлеў і, здавалася, агледаў мейсцэ, дзе-б упасьці. Андрэй упёрся рукой і таўхануў яго. Голыя сукі крануліся сукоў суседніх дзерэвак, якбы жэгнаючыся з жыцьцём, зачাপіліся на момант і, аслабеўшы, асунуліся і маладое дзерава цяжка ўпала, застагнаўшы, на зямлю. Андрэй адышоўся і зноў стаў слухаць. Адмерыўшы чатыры тапарышчы па камлю, Андрэй з нейкаю злосьцю стаў атсекаць кавалкі дубу. Атсекшы кавалкаў шэсьць, ён пазнасіў іх на дарогу. Спадалёк пачуўся глухі стук колаў аб карэньне. Андрэй пашоў на спатканьне сыну.

III.

Ешчэ ніколі не зазнаваў Андрэй такога клопату, як цяпер. Не дарма гаворуць людзі: „Хто украў парасё, таму і ў вушох пішчыць“.

Прывёзшы да хаты шэсьць кавалкаў дубу, Андрэй да часу паскідаў іх на старану, дзе лежала ешчэ немалочанае жыта і салома. Прызнацца, Андрэй нават не рад быў, што сьсек гэты дубок: мала што мо-

жэ стацца! Быць ня можэ, каб хто не бачыў, як ён пхаўся ў ночы з лесу. А языкі ў людзей доўгіе... Пад уплывам гэтых думак Андрэй быў неспакойны: спаў кепска і часта абуджаўся, прыслухіваўся, што робіцца на двары.

Кожны грук, шум, аброненае кім на вуліцы слова прымушалі трывожыцца і думаць, чорт ведае што. І якая гэта схованка — гумно? Усякі дурэнь першым дзелам паткне туды свой нос. Тут Андрэю прышлі на памяць тые здарэньні, калі ў гаспадароў знаходзілі дубкі, бярэзінкі і ўсякіе падобныя рэчы якраз у гумнах... Трэба перэхаваць і чым скарэй, тым лепей, — покі не ўзялі ешчэ тропу.

— Што гэта, Андрэй, на цябе сягоньня сну німа? — пытала жонка.

— Так ня сьпіцца.

І, памаўчаўшы, Андрэй сказаў:

— Ведаеш, я ўсё думаю, каб не агледзіліся гэтаго дубка.

— Можна-ж схаваць так, каб не знайшлі.

— Ось і я гэта думаю: ў гумне якая схованка? А дзе схаваць?

— Схаваеш заўтра — будзе часу. А цяпер сьпі.

*Гумно —
мол.*

Жонка адварнулася да сьцяны, і праз
мінуты дзэве заіграла носам. А Андрэй
ешчэ доўга лежаў з аткрытымі вачыма
і разважаў. Страшныя думкі лезьлі ў яго
галаву. А што, калі хто удасьць яго? Пры-
дзе вураднік, стражнікі з аб'ешчыкам
і лясьнікамі, зробіць вобыск і напэўна зной-
дуць у яго дубок. Зноў Андрэю ўспаміналіся
падобныя здарэньні. Моташна рабілася ад
гэтых думак. Андрэй усунуўся ў шляпакі,
накінуў на плечы кажух і вышаў на двор.
Божэ, якая цёмная ноч! Здавалася, неба
блізка-блізка нахілілася к зямлі і цісну-
ла яе сваім густым і цяжкім змрокам. І ўсё
вокал было так глуха, так нема, ўсё роўна
як закамняла, або вымерла. Андрэй зір-
нуў у той бок, дзе быў лес. Яго аж ска-
лахнула: здаецца, цяпер каб і золатам аб-
сыпалі яго, ён не пашоў-бы туды; як толь-
кі хапіла ў яго адвагі ісьці туды, ў такую
цемраж! У сяле было так сама ціха і глу-
ха, нават сабакі і тые ўсе змоўклі; відаць,
і яны чулі гэты страх магільнай цішы і не
адважываліся зрабіць між сабой пярэкліч-
ку. Толькі ў Яхіма хлявушку заблеяла жа-
ласна ягнятка, згубіўшы сваю матку, і за-
раз-жэ пачуўся кароткі атказны воклік
старой авечкі: „Ідзі да мяне!“ ды часамі

Ў сьвінушніку ціха стагнала праз сон свінь—
ня такім змарнелым, стамлёным галаском,
ўсё роўна якбы ёй заставалася тры цьвер-
ці да сьмерці.

Андрэй пастаяў, паслухаў. Гэта маўча-
лівая і страшная ноч не дала яму ніякаго
атказу, і ён пашоў у хату.

„Сягонья ешчэ можна быць сьмелым,
думаў Андрэй, кладучыся на палок і ўкру-
чываючыся ў дзяругу. Покі тое ды сёе, то
ешчэ ёсць часу схаваць, а цяпер можна
спаць сьмела“. Але Андрэй лежаў ешчэ
с паўгадзіны і думаў, як хітрэй схаваць
дубкі. На гэтых думках Андрэй і заснуў.
І прысьніўся яму сон. Здаецца, прышоў
лясьнік, Максім Заруба, ў чым абходзі ён
высек дубок. Прышоў ня злосны, як мож-
на-б чэкаць, а надта маркотны. Твар яго
быў белы, якбы вымазаны мукой.

Адабраў, брат Андрэй, ты ад мяне ку-
сок хлеба!—сказаў Максім,—ад цябе я гэ-
таго не спадзеваўся.—Сказаў, і невядома
дзе дзеўся.

Андрэй стаяў, як аглушэны. Хацеў
сказаць слова—язык не варушыўся; хацеў
бегчы за Максімам—ногі ня слухалі. І, цяж-
ка застагнаўшы, Андрэй абудзіўся.

Ноч, доўгая, жудасная, трывожная ноч,

ешчэ цяжка аблегала зямлю. Толькі што атсьпевалі другіе неўні, і сяло ўсё ешчэ спала цяжка і глыбока, Андрэй лежаў і тросься — так узбунтаваў яго гэты сон, і такі ён быў ясны, жывы і страшны. Трудна выказаць, што рабілася цяпер на душы у Андрэя. За ўсе тые часы, як ён убачыў гэты пракляты дубок і аж да цяперашней мінуты, Андрэй ні разу не падумаў аб тым, што цяпер яму прыснілася. І ня было прычыны так думаць: ці мала людзі крадуць у лесі? Каб за кожную неўпільнаваную кражу ў лесі выганялі лясьнікоў, то і лясьнікоў ня было-б на сьвеці.

І чаму-ж ён прысьніўся і прысьніўся так ня добра? Цяпер Максім ні на адзін момант ня сходзіў з вачэй Андрэя. Андрэй успомніў, што яны з Максімам калісь сябравалі, разам гадаваліся, разам былі на прызыві і ў адзін год жаніліся, і ўжо потым разышліся, разышліся не з-за якога ліха, а так — проста, разлучыліся; а сьдзіліся — кожны з іх мог сьмела паказаць вочы адзін другому. І Андрэй першы раз пачуў, што нейкая сьцена вырасла ў гэту ноч між ім і Максімам. Андрэю было чагось шкода. Чаго? ён і сам ня ведаў.

Гэта была цяжкая і неспакойная нощ
у жыцццю Андрэя.

IV.

— Ну што ў цябе чуваць? — Парубкі
ў лесі німа?

Максім пачуў, што па сьпіне ў яго
запоўзалі мурашкі, і нейкі холад прабег
па ўсім яго целі. Маленькае замешаньне,
і Максім цьвёрда сказаў:

— Усё ў парадку.

— У парадку? Ну, то хадзі-ж, я табе
пакажу, які ў цябе парадак.

Сказаўшы гэта аб'ешчык, сярэдніх га-
доў чэлавек, правая рука лясьнічаго і пяр-
вейшая шэльма, скрыва і злосна зірнуў на
лясьніка і павёў яго ў лес. Максім увесь
задрыжэў. Залажыўшы рукі за сьпіну і крэп-
ка сьціснуўшы стрэльбу, ён моўчкі ішоў
за аб'ешчыкам. Ён добра ведаў, куды вя-
дзе яго гэты кат і што хочэ паказаць
яму.

„Вядзі, нехай цябе сьляпора водзяць.
Кланяцца табе ня буду і прасіць тваей лас-
кі не стану. Што будзе, то будзе,—думаў
ідучы Максім.

— Ці ня будзеш ласкаў зірнуць, — гаварыў тым часам аб'ешчык, прывёўшы лясьніка на тое мейсцэ, дзе колькі дзён назад стаяў дубок. Аб'ешчык добра націкаваў гэта мейсцэ, і ў яго наўперад усё было разлічэна. Нават яго далікатная прамова да лясьніка была абдуманая раней, каб злосна нацешыцца с таго, як будзе выглядаць Максім Заруба, стоючы перад пнём сьсеченага дубу. Але працягнутая рука яго так і засталася: перад німі было гладкае мейсцэ і вокал стаялі дзеравы, ды дзе ня-дзе тырчэлі абросшыя мохам даўнейшыя пні. Максім пазіраў на аб'ешчыка поглядам чэлавека, каторы нічога не цяміць і чэкае тлумачэньня.

Аб'ешчык зірнуў на Максіма. Чуць значная усьмешка прабегла па губах лясьніка. Нават елкі, каторым на гэтым мейсцы было крыху прастарней, здавалася, усьмехаліся, пазіраючы на аб'ешчыка—такую дурную меў ён міну ў гэту мінуту.

— Што за чорт!—сказаў ён:— тое самае мейсце, а дзе-ж пень?

— Мала тут пнёў? — спытаў Максім, стаўшы на прыкрыты мохам пень недаўна украдзенага дубу і паказываючы рукоў на старыя пні. — Ды і сам пан стаіш, як

пень,—ня вытрываў Максім, каб не пасьмеяцца з аб'ешчыка.

— Ты мне кпінак ня строй!—крыкнуў аб'ешчык і забігаў вокал лясьніка, як ганчак, вынюхіваючы сьляды. Улучыўшы мінуціну, лясьнік зірнуў адным вокам сабе пад ногі. У адным мейсцы, мох атхіліўся, і с-пад яго сьвяціўся сьвежы пень. Максім чуць-чуць пасунуў нагу, каб закрыць гэту лысінку. Аб'ешчык як каршун, зірнуў на лясьніка.

— А на чым ты стаіш, ягомосьцю? Максім пачуў, што ён прапаў.

— Стаю, як і пан: нагамі на зямлі — Аб'ешчык раптоўна патскочыў да лясьніка, таўхнуў яго ў грудзі і кашкянуў нагою мох.

Пень раскрыўся.

— Зладзюга! лес крадзеш, сам канцы хаваеш! — як гад, сінеў аб'ешчык.

У адзін момант усё пазелянела ў ваках Максіма, і лес закружыўся, заскакаў. Нічога не разважаючы, размахнуўся ён, і яго цяжкая рука з голасным плескам апусьцілася на шчоку аб'ешчыка. Шапка зляцела з яго галавы, і сам ён захістаўся і паляцеў потырч носам на гэты пень. Ма-

ксім накінуўся на свайго ворага і пачаў маць яго.

— Удушу!—хрыпеў ён, як зьвер, сьціснуўшы аб'ешчыка за горла. Аб'ешчык зьвіваўся, як вуж, малаціў нагамі, кусаўся. Вочы яго вылазілі с сваіх гнёздаў.

Памыкаўся ён крычэць, клікаць на помач, але голас яго ня мог выбіцца з грудзёў, а вокал ня было ні аднэй жывой душы. Адзін толькі лес, нямы сьведка людскога глупства, стаяў вокал глухой сьцяной і маўчаў, не варушыўся. Відаць, ён бачыў ешчэ не такіе справы, стоячы тут векамі.

— Братка, зьмілуйся! за што?—енчыў аб'ешчык, страціўшы надзею выкруціцца з рук лясніка.

Да Максіма вярнулася памяць і розум. З вялікаю ненавісьцю зірнуў яму ў твар, борзда падняўся і сказаў:

— Ідзі жалься на мяне,—і злосна пашоў у лес.

Аб'ешчык падняўся, ўзлажыў шапку, дзіка азірнуўся вокал і кінуўся бегчы.

— Гвалт, ратуйце! — крычэў ён. бягучы.

Досьвета, другога дня, Андрэй ужо кошкаўся ў хлеве. Запаліўшы газоўку, павесіў яе на сьцяне і ўзяўшы сахор, Андрэй аткідаў гной ад сьцяны с таго боку, дзе было вышэй. Чорная карова з адной зага-родкі, цялушка—выпустка—з другой і чырвоны конік ўставіліся пільна на гэту цікаўную дзею. Толькі адна сьвіньня не хацела зьвертаць увагі на Андрэя. Яна спакойна лежала ў сваім бярогу і, здавалася, ніколечкі ня дзівілася, якбы даўно ведаючы, што і чалавек зазвычай бывае сьвіньнёй. Прабраўшы ямку і выслаўшы яе саломою, Андрэй перанёс сюды з гумна дубкі, закрыў іх тоўстым пластам саломы і наверх нагарнуў гною. Скончыўшы работу, Андрэй акінуў вокам гэты куток, і на твары яго зьявілася усьмешка здавальленьня.

Згніюць тут, калі я сам не дастану іх—сказаў сам сабе Андрэй, і спакойна вышаў на вуліцу. Тут ён пастаяў, высмактаў люляк са дзьве, павітаўся с суседзямі і суседкамі, каторыя ішлі па ваду, і, як чалавек, катораму німа чаго баяцца, пашоў уладжы-

вацца каля гаспадаркі. Ходзячы па дварэ, ён нават мармытаў сабе пад нос нейкую песьню: „Шапка мая магерачка“.

Прайшло днёў два За гэты час ня выявілася нічога такога, што-б магло патрывожыць Андрэя, і ён ужо рыхтаваўся дастаць с-пад гною дубкі, каб пусьціць іх у дзела. Якраз прышоў да яго сваяк, Яхім Бубен.

— Чуў ты,—гаворыць Яхім:—Зарубу гоняць вон с стражнікоўства,

Андрэй збляднеў. У сярэдзіне ў яго нешта заняла, якбы адарвалася, і ён пачуў, як сэрцэ яго затахкала дробнадробна.

— За вошта?—спытаў ён.

— А хто яго ведае. Кажуць, аб'ешчыка набіў,—парубка там нейкая знайшлася ў лесі, ну, і завяліся.

А можэ так абгаварыў яго аб'ешчык, хто іх там разьбярэ... От, прасіся за стражніка, — закончыў Яхім.

— А! махнуў рукой Андрэй: служачы—хлеб сабачы.

— Ну, не скажы гэтаго. Можна, брат, жыць лепш, як на гаспадарцы: паша дарэмная, дровы—дарэмныя, поле, сенакос, сякі такі абрывае,—жыць можна.

— Э, брат Яхім: дзе ён ёсьць лёгкі хлеб? Добра служыць з добрымі людзьмі. А калі пачнуць кусаць адзін другога, то доўга не паслужыш. За які-нібудзь паршывы дубок, зжалься Божа..

Тут Андрэй замнуўся.

— Не, брат, лепей не знаць такога хлеба.

Яхім бачыў, што Андрэй ня хочэ, не мае ахвоты быць лясьніком. Ну, яго воля.

Усё сяло гаманіла пра Максіма, разбірала яго справу на ўсе лады. Адны трымалі руку Максіма, шкадавалі яго; другіе—наадварот, былі рады, бо зайздросьцілі яму. А наагул нікога блізка не чапала тое, што чэлавек страціў кавалак хлеба і нікога не цікавіла, як ён страціў яго. Пра гэта ведаў адзін толькі Андрэй. Але ўсё тут абярнулася так, што яму ня выпадала падзяліцца з людзьмі сваімі думкамі. Горэ ня ў тым, што людзі ня прыймаюць нашых думак, або насьмехаюцца з іх: тут мы можэм хоць цешыць сябе тым, што нашы думкі калі-небудзь знойдуць для сябе лепшы грунт, ці тым, што людзі ешчэ не дарасьлі да іх, і ўсё-ж такі мы можэм сьмела гаварыць іх, крычаць, не саромяючыся паказаць іх прад вачыма ўсяго сьве-

ту. Але таму, хто ня можа сьмела сказаць аб сваіх думках, хто баіцца вынясьці іх с сваей душы на людзкі суд і хто мусіць насіць іх, як атруту, на сваім сэрцы. Такіе нядобрыя думкі апанавалі цяпер Андрэя. Як-не-як, а ён быў прычынай таго, што чалавека выпіхаюць вон на зіму без кавалка хлеба... Праўда, Андрэю ешчэ ня верылася, што гэта праўда. Яму зрэдка думалася, што ўсё гэта можа ешчэ ўладзіцца і Максім застанеца. А можа тут хаваецца сусім іншая прычына? Гэтыя думкі на момант супакоівалі Андрэя, і ён пытка прыслухіваўся, што гаворуць людзі. На другі дзень не заставалася ніякаго сумнення, што Максіма гоняць. Цяпер пачалі гаварыць ясьней і а прычыне, па якой яго выганяюць. Максім, казалі, прадаў дубок у лесі. Моташна было Андрэю слухаць такія гутаркі—проста сьвет здаваўся яму ня мілы.

Здаецца ўзяў-бы завязаў вочы і ішоў-бы няведама куды, абы знайсці заспакаеныя, абы ня чуць тэй згрызоты, што была на яго сэрцы.

І чаго яму было лезьці ў гэты лес? Сядзеў-бы сабе спакойна і гора не знаў-бы.

Эх, здаецца, каб нічога гэтаго не было⁴ каб яно толькі прысьнілася яму! Усё-б было добра, каб ня гэты дубок.

VI.

Як толькі настаў вечэр і добра сьцямнелася, а людзі крыху аціхлі, Андрэй ізноў пашоў у хлеў, адгарнуў гной і павыносіў дубкі на дрывотню.

Відаць Андрэй нешта надумаўся. Прыхіліўшы дубкі да сьцяны, Андрэй доўга пазіраў на іх. Хвацкіе дубкі. Важнецкіе вышлі-б сьніцы для колаў. А паліцы на сохі!.. На момант Андрэй забыўся аб тым, чаго ён прышоў і ўзяў самы таўсты кавалак дубка, палажыў яго на плечы і панёс у Нёман. Гэта было яго ахвяра сумленьню, гэтым хацеў ён выкупіць свой грэх прад Максімам і вярнуць спакой душы. Нясучы дубок, Андрэй раздумываў над тым, ці добра ён робіць, ці ёсьць тут які-небудзь толк. Колькі разоў ногі яго ішлі павольней, ён азіраўся назад—ці ня лепш вярнуцца, ды зноў схваць іх?

— Э! — сказаў сам сабе Андрэй: —

збуду з галавы гэты клопат, раз пакончу з гэтым ліхам!

І борзда пашоў на бераг Нёмну. Апусьціўшы павольна дубок, Андрэй узяў яго за адзін канец, а другі апусьціў у ваду. Нёман зараз-жэ патхаціў яго на свае плечы, і Андрэй адразу пачуў, як яму стала лягчэй у руках. Тут ён з усей сілы стаўхануў камлюк на ваду. Дубок стралой панёсься на сярэдзіну, і толькі гладзенькая палоска вады абазначылася яго сьледам, і ён прапаў у халодных і чорных ад змрокку хвалях Нёмну.

— Якому-ж лысаму чорту гатаваў я гэты дубок?!—крычала нешта у Андрэю. Для каго я выпакутаваў яго сваёй крывёй? Хто спажыве боль мазалёў маіх?—І Андрэй забігаў па беразі Нёмну. Ён пабег на ніз, туды, дзе за нортамі прыгожа разлёгся шырокі гак, у той надзеі, што вада вынясе камлюк дубу на бераг... Бягучы, Андрэй папаў у вырытую свіньмі яму і ўпаў, ляпнуўшыся жыватом на халодную і мокрую зямлю. Падняўшыся, ён зноў пабег. Во і гак. Але ноч была такая цёмная, што нічагусенька ня было відаць. На другім беразі глуха шарасьцеў вецяр у сухіх лозах і чаротах. Халодная, як жалеза, вада плю-

хала ў пустыя берагі і ўсхліпывала, як маці, страціўшы дзяцей сваіх... Пастаяўшы колькі мінуцін, Андрэй пашоў да дому. Раз пачаў,—трэба канчаць. Усё роўна не на карысьць яму вырас гэты дубок. Андрэй ўзышоў на свой двор.

— Андрэй: гэта — ты? — аклікнуў яго голас.

— Я!—аказаўся Андрэй.

— Дзе цябе чэрці душаць?—спытала сярдзіта жонка,—вячэра даўно стыне!

— Чорт яе ня возьме, тваю вячэру,—атказаў Андрэй, і палажыў на плечы два кавалкі дубу.

— Куды ты іх валачэш?

— Не табе ведаць.

— Жонка змоўкла, а Андрэй зноў пашоў на бераг. Ён быў злосны і шоў борзда, а жонка назіркам ішла за ім. Яна зацікавілася, куды нясе Андрэй гэтыя дубкі. Спыніўшыся на беразі, Андрэй паўкідаў абодвы кавалкі ў ваду. Жонку ўзяў нейкі страх. Ні слова не гаворучы, яна пабегла да дому. Ёй здалося, што Андрэй звыхнуўся з розуму.

Праз паўгадзіны Андрэй вярнуўся. Моўчкі зняў ён шапку, расьпіразаўся, павесіў сьвітку і сеў за стол.

Жонка ня ўтрывала і пачала распыты ваць Андрэя.

— Ат, ня дуры ты мне галавы! — адмахнуўся Андрэй.

— Ну, ці-ж ёсьць у цябе розум? На-вошта-ж было іх сеч? Каму з гэтага карысьць?

— Чорту лысаму!—сказаў Андрэй.

— Толькі-ж чорту... Хіба іх агледзіў хто?—не атступалася жонка.

— Во дзе яны ў мяне сталі, дубкі гэтыя! сказаў Андрэй і паказаў рукой на горла.—Чэлавека вось выгналі з-за іх, а ты...

— Дык ты вярнуў яго гэтым?

Андрэй не знайшоў што сказаць, маўчаў.

..

·VII.

Ешчэ больш заблутаўся Андрэй. Толькі цяпер ён праканаўся, што кідаць дубкі ў ваду была дурная выдумка. І праўда: ці вярнуў ён гэтым Максіма на мейсцэ? Ці дастаў сабе спакой? І ласне можна аткупіцца ад сумленьня тым, што ён пакідаў у ваду дубкі?—„Дурэнь я“,—думаў Андрэй трасучы карове трасянку.

Ухадзіўшыся, Андрэй вышаў на вулі-

цу. Во, ўжо колькі дзён ён староніцца ад людзей і живе толькі сам сабой, сваімі думкамі, каторыя так моцна стамілі яго душу. У сяле, ў тым яго мейсцы, дзе вуліца выходзіць к Нёмну, стаяла даўней старая карчма. Гэта карчма, бывала, бітком была набіта людзьмі. Сюды сходзіліся і ў радасьці і ў горы; тут была гарэлка, каторая, як кажуць знайкі па часьці вышўкі, была і крапчэйшая, і таньнейшая, і шмат прыямнейшая ад цяперашняй манаполькі. Во, па старой памяці, сюды ўсё ешчэ цягнула селянаў гэта мейсцэ, дзе стаяла калісь карчма, ад каторай застаўся адзін толькі падмурак; і тут стаялі яны, ўсунуўшы ў зубы цыбукі і схваўшы рукі ў рукавы кажухоў, пад аткрытым небам. І гэтым разам былі тут мужчыны, і сярод іх ішла сур'ёзная гутарка. Андрэй стаяў здалёк адзін і не адважываўся падыходзіць бліжэй. Раптоўна ён задрыжэў: у гэтай кучцы селянаў быў Максім Заруба. Андрэй быў павярнуўся, каб ісьці назад, але яго цягнула нейкая сіла да гэтай кучкі. Патаптаўшыся момант на адным мейсцы, ён зноў павярнуў назад. Максім стаяў і штось гаварыў. Аб чым ён гаворыць? Андрэй ня мог больш працівіцца жаданьню ведаць,

што гаворыць загублены ім чэлавец, і ён пашоў. Яму паказалася, што людзі глядзе-лі на яго так, якбы ведалі ўсю справу з дубком. Андрэй прывітаўся с селянамі агульным „дзень-добры“, а Максіму пра-цягнуў руку і нясьмела сказаў:

— Здароў, Максім!

— Здароў, брат Андрэй! Ну Андрэй сказаў Максім: прымай брат, у патсуседзі,

Сэрца у Андрэя так і апала: няўжо Максім ведае, што ён, Андрэй, сьсек дубок—чаму загаварыў аб патсуседстве? Не! каб ведаў, то наўрад-бы падаў яму руку, ня толькі што зьвярнуўся-б да яго с такой мовай.

— За вошта-ж, брат, цябе выдалілі? — спытаў замест сатказу, нібыта нічога ня ведаючы, Андрэй.

— Тырчэў на дарозі пень, пакуль за яго ня чэпляліся; а сталі чэпляцца — пню не стрымацца.

— Дык не за дубок атказалі ад мейсца?!—з жарам спытаўся Андрэй, і вочы яго прасьвятлеліся.

Максім нахмурыўся, якбы цень лёг на яго лоб.

— Скуль ты ведаеш аб дубку?

— Каму і ня ведаць, як не Андрэю, — пажартаваў Стаська Гук.

Андрэй зьмешаўся, пабляднеў і сказаў:

— Так гаворуць.

Андрэй зірнуў на Максіма. За апошніе часы Максім асунуўся, пахудзеў. Вочы яго глыбака запалі ў лоб. Відаць, многа горкіх думак, трывогі і клопату перэмятушылася ў яго мазгох. І было с чаго: што злога ён зрабіў? за чью віну паплаціўся? І куды цяпер дзецца? Андрэй, як праступнік, апусьціў галаву. Момант, і ўвесь здрыгнуўся, падняў галаву, акінуў усіх поглядам.

— Максім, братка! Гэта за мяне ты пакутуеш: гэта я сьсек дубка! Рабі са мной і то хочэш. Бій, катуй мяне!—Усе змоўклі і пазіралі на Андрэя.

— Нехай будзе пракляты той час, калі я першы раз зірнуў на гэта нешчаснае дрэва. За што цярпіш ты?

Максім горка усьмяхнуўся.

— Ты сьсек дубок? Ось ніколі не спадзеваўся!.. Э! цяпер ужо ўсё роўна. Табе можа ад гэтаго лягчэй, а мне—адзін чорт. Ды, калі на праўду вышла, то ты не такі ўжо вінаваты, як табе здаецца... О, каб

я цябе злавіў у лесі, то быў-бы другі рахунак. А цяпер твая споведзь паможэ мне як мёртваму кадзіла.

— Паможэ, паможэ! — закрычаў Андрэй:—я пайду ў лясьніцтва і раскажу ўсю праўду. Нехай мяне судзяць, нехай забяруць апошнюю карову, нехай пухнуць з голаду дзеці,—не кажы толькі, што Андрэй цябе згубіў!

Андрэй крута і с сілай павярнуўся.

VIII.

— Сьмейцеся добрыя, людзі: здурнеў саўсім чэлазек! — пачэкаўшы с паўгадзіны, чуўся жаночы голас каля Андрэявай хаты.

Андрэй, апрануўшы кажух і ўзяўшы палку, вышаў з двара на гароды, каб ня ісьці вуліцай, а жонка стаяла каля парогу і атчытывала Андрэя.

Андрэй маўчаў. Твар яго быў сур'ёзны, важны і спакойны.

— Вярніся, вярніся, Андрэй! — не ўнімалася жонка. Андрэй ня слухаў і сьцігаў дальш, не азіраючыся.

— Божэ мой! што з ім сталася? пагі-

белі сабе і дзецям шукае чэлазек... Каб ты ногі паламаў, каб ты дарогі не бачыў! Вярні-і-ся!

Жонка ешчэ доўга плакала і галасіла, а Андрэй тым часам мінуў ужо сяло і вышаў на дарогу. Вокал расьцілалася поле, голае, пустое, абабранае. Збоку цягнуўся луг на абапал Нёмну. Там і сям стаялі парыжэлыя стагі. Далей, перад Андрэям, пачынаўся лес, праз каторы ішла дарога. А над усім гэтым вісела хмурае неба, як кепска загаранае поле. На ўзгорках падыхаў халодны паўночны вецяр, гразь сьціскалася марозікам, пад нагамі цьвярдзела. Гадзіны праз поўтары Андрэй быў у лясьніцтве.

За сталом у канцылярыі сядзеў стары лясьнічы. Гэта быў ня ўступчывы чэлазек, с каторым было трудна дайсьці да ладу.

Пераступіўшы парог канцылярыі, Андрэй нізка пакланіўся. Лясьнічы кіўнуў галавой і зноў стаў пісаць. Потым павярнуў галаву да Андрэя.

Пажваўшы сківіцамі, пан запытаў:

— А што скажэш, чэлазечэ?

— Панок!—сказаў Андрэй і ўвесь падаўся на перад,—дарэмна пакаралі Максіма

Зарубу: я ўкраў дубок! Тут Андрэй злажыў на крыж пальцы і пацалаваў іх.

— Пакарай мяне Бог, калі я за згодай Максіма высек гэты дубок.

Лясьнічы, вытрашчыўшы вочы, пазіраў на Андрэя. Пажваўшы сківіцамі—такі быў звычай у старога пана жваць сківіцамі прад тым, як гаварыць,—ён сказаў:

— А заўважай, небарачэ: ты гаворыш—дуб высек?

— Я, я, паночку!

— Гм! то які-ж бы ты быў гаспадар, каб не краў у лесі,—спытаў лясьнічы.

— Панок, залаценькі! Даруй, панок, Максіму! Я вінават, — штрафуйце, судзіце мяне. За што-ж будзе нявінны чэлавек цярыпец?

— Табе Максім не сваяк?

— Не, панок, ня свой.

— То мусі быць, ён цябе падгадзіў?

— Панок, грэх гаварыць гэта! Максім нічога ня ведаў. Толькі сягонья пры людзях я прызнаўся яму, і сам сабой прышоў да пана. Даруй паночак, Максіму. Нехай лепш мяне пан судзіць. Я вінаваты, і я павінен атпакутаваць.

— Ха-ха-ха! А заўважай, небарачэ: сьмешны ты чэлавек. Вось-жэ ня буду ні штрафаваць, ні ў суд падаваць, калі ты гэтаго просіш. А Максіма ня прыму, бо ён забіяка, разбойнік.

Доўга прасіў Андрэй лясьнічаго, але пан быў цвёрды і збываў жартамі.

...Грудкі хмарак разгладзіліся, неба пабялела, і пашоў дробненькі сьняжок, як Андрэй ішоў з лясьніцтва.

Усю дарогу разважаў Андрэй ў сваіх думках. На душы яго стала спакайней, як пасьяля кожнай буры. А сьнег усё падаў гусьцей; земля забялелася. Лес стаяў спакойны; толькі ў гары шумелі паціхеньку хваёвыя галінкі, якбы віталі першы сьняжок. А можа яны шэпталі што Андрэю, як шэпчэ маці, схіліўшыся над дзецям, расказывалі сваёй мовай аб тым, што Андрэй супраўды не такі вінаваты, як гэта крычыць яму кожную мінуту яго чуткае сумленьне. Эх, лес! колькі чаго давялося бачыць яму на сваім вяку. Многа ён ведае ўсяго! І каб Андрэй расчытаў яго гутарку, то саўсім-бы інакш пазіраў на сьвет.

І ўспомнілася Андрэю старая казка,

каторую даўно-даўно ў шчаслівыя годы яго дзяцінства, раскажывала нябошчыца баба.

Скінула неба на зямлю дзіўны клубочак. Усіх карміў гэты клубок і карміліся ім людзі, карміліся зьверы і птушкі і розныя маленькія жывёлінкі, бо для ўсіх прадназначыла яго сьвятое неба. І ўсе жывіліся, і для ўсіх яго ставала. Пазаздросьціў гэтаму злыдзень, і німа ведама дзе дзеўся дар неба. І цяжка стала жыць на сьвеці. Земля пачала бяднець і спустошывацца. Дзе былі даўней шырокія рэкі—там застаўся цяпер чуць значныя палоскі вады, дзе і саўсім яна высахла, парабіліся пустэчы. Лясы сталі зводзіцца, пачаўся голад сярод зьвяроў, многа іх паздыхала. Мошкі накінуліся на людзей, разьвёўся бруд, каторы накінуўся на чэлавека і стаў піць яго кроў. Земля пачала кепска радзіць; пашлі на сьвеці паморкі, паўстала сварка, калатня, бойка. Людзі сталі трывожныя, неспакойныя, ўсё чагосьь спадзяюцца, чагосьь шукаюць, да чагосьь прыслухваюцца. Само неба спяхмурнела і адварнула ад зямлі свой воблік...

Лес кончыўся. Во бераг Нёмну. Вяр-

сты дзьве адгэтуль у гару пакідаў Андрэй дубкі. Ён ішоў берэгам, прыглядаўся, якбы чагось шукаў. Вокал было пуста. А сьнег ўсё сыпаў і сыпаў...

Трывога.

I.

Ужо два тыдні, як над сялом павіс нейкі страх і трывога, чэканьне чагось страшнаго і неадваротнаго. А што паслужыла першаю прычынаю, дык гэта — вялікая суш. Як толькі пачалася весна, ніводнаго не было дожджыка. Пасеянае збожжэ ў поліх і агароды гібелі. На гэтым грунце і пайшлі ўселякіе гутаркі. То тут, то там на вуліцы зьбіраліся мужчыны і жанкі і разьбіралі прычыны, чаму німа дажджу, тут-жэ расказывалі розныя страшныя здарэньня апошніх дзён. А нідаўна пастушкі бачылі такое дзіва, што і ў лысых падымаліся дыбам валасы: па полі савалася ваўчыца, ў каторай была чэлавечча галава! Апроч гэтаго, ў лесі, як казалі, туля-

ліся катаржнікі, уцёкшыя з астрога. І ўсё гэта, ўзятае разам, і радзіла той страх і трывогу, што, як туман, віселі над сялом.

А на ўсё сяло найбольшым трусам быў Мікола Гляк. Такого палахліваго і баязьліваго чэлавека, як ён, трудна знайсці. Баіцца ён воўка, баіцца магілак, разбойніка, чорта. Хоць вы азалаціце яго, ніколі ня пойдзе ён адзін у ночы праз лес. А калі, бывала, захопіць яго ў дарозе шэрая гадзіна, то каню — беда! І ўжо яго конік сам ведае: чуць толькі пачне зьмеркацца, ён не чэкае, пакуль Мікола будзе тузаць яго лейцамі і паддаваць ахвоты пугай, а сам, пырхнуўшы для сьмеласьці, выгінаў сваю худую шыю с куртатаю грываю і борзда драбязіў таўставатымі ножкамі. А калі Мікалаю даводзілася ў такі час ісьці пяхотам, то ён так шпарка ішоў, што прыходзіў да дому ўвесь мокры. Ішоў ён раз вечэрам. Да сяла ешчэ было вярсты тры. На небе ўжо пачалі ўсходзіць першыя зоркі. Раптам с-пад ялаўцоваго куста выляцела птушэчка. Мікола знячэўку стаў, і з яго грудзей, проці яго волі, выляцеў жаласны і доўгі крык:

— А-а-а-й!

II.

Не спалася ў гэту ноч Мікалаю. Ў хаці з ім быў адзін толькі Міхаська, яго сын, хлопчык гадкоў шасьці. Жонка ешчэ ў дзень пайшла да хвораі сястры. Пакуль сяло гаманіла, Мікола сяк-так трымаўся і барукаўся са страхам, не даваў яму надта вялікай аблады над сабою. Сон-жэ, як на злосць, ніяк не замыкаў яму вочы. Праўда, ў дзень Мікола даў храпака і выспаўся. „Трэба кінуць гэты паганы звычай спаць у дзень,“ думаў ён і хаваў галаву пад коўдру, плюшчыў вочы, пробаваў нават храпіці. Але, храпануўшы раз, ён спадохаўся свайго храпу і зараз-жэ перэстаў. Тым часам сяло моўкла, ноч ўсё цяжэй і глыбей наседала на зямлю.

— Міхась! Міхаська! —

— Га!

— Ты ўжо сьпіш, сыноч?

— Сплю, — пачуўся з запечка голас Міхася.

— Можэ-б ты, сыноч, зьбегаў да цёткі ды паклікаў-бы матку? Скажы—тату нешта нядобра зрабілася.

— Ого! я баюся!

— Дурэнь ты! чаго баяцца? вось сказаў!—стаў бацька высьмеіваць страхі сына, а сам увесь калоціцца ад страху.

— А як спаткаю ваўчыцу с чэлавечай галавой?—сказаў сын.

— Якую ваўчыцу? што ты пляцеш? сасьніў, ці што?

— Сасьніў! ці-ж ты ня чуў хіба?

— Дзе? што?—спытаў бацька апаўшым голасам, а сам пачуў, як уся скура якбы стала сыцягацца, каб вылужыць яго цела.

А Міхаська стаў разказываць пра ваўчыцу с чэлавечай галавой і разказаў гэтакім тонам, што сьмешна было сумлевацца ў праўдзе.

— Брэшучь! — чуць не плачучы сказаў бацька.

— Даль-Бог, татачка, праўда! Вось, тата, не дасі веры! спытайся, ў каго хочэш.

Але тут у Міколы і язык адняўся. Ён баяўся зірнуць у вакно, бо быў пэўны, што ў вакне ўжо тырчыць страшная галава.

Памаўчалі.

— Міхаська! — зноў аклікнуў бацька сына: — паглядзі ты там на прымурачку мой капшук с тытуном і прынясі мне яго, сыноч: нешта закурыць захацелася.

Гаворачы так, Мікола думаў залучыць

да сябе сына і палажыць с сабою — ўсё-ж
весаляй, як чуеш каля сябе жывую душу.

— Даль-Бог-жэ, татачка, не ўстану!
Зарэж мяне—не падыймуся: я чуў—нешта
шалпатала ў качэргах!

— Цьфу, брыда!—вырвалася у Міколы.
Цяпер ён калаціўся, як асінавы ліст, і му-
сіў трымаць шчэмленай губу, каб не ляс-
калі зубы. Але быў такі момант, што сіла
шчамленьня перэрвалася, і зубы так засту-
калі, ўсё роўна, як Марцін Паліваны про-
баваў на Вялікдзень моц яйца, зьбіраючыся
гуляць у біткі.

А сыну здалася, што гэта нехта браз-
гае ў ваконніцу. Ён падняў галаву і аба-
пёрся на локці.

— Тата! — голасам, поўным перапу-
ду, аклікнуў цяпер сын бацьку: — нехта
трасе ваконніцу!

Ці з вялікаго страху, ці ад гічаноў,
каторыя бацька еў на вячэру, толькі-ж
у жываце ў яго як забурчыць! Як-бы хто
ў трубу затрубіў!

— Ай! В-в-в-у!—нема загукаў на ўсю
хату Мікалай, ды так страшна і дзіка, што
сыну здалася, што ўжо бацьку душаць, і ён
с свайго кутка як залякочэ!

А бацьку чорт ведае, што здалася.

— Ай, тата!

— Г-г-гу!

І такі справілі кірмаш, што хата тра-
слася.

Мікола ўсхашіўся с пасьцелі, як непры-
томны. Ён нічога ня помніў, звалок с шэст-
ка жончыну спадніцу і накінуў яе на пле-
чы. Бягучы да дзэвярэй, вырваў с коміна
заткала і выскачыў на двор. Каля яго, ўля-
піўшыся за зрэбныя порткі, стаяў Міхась-
ка. А на гэты час праходзіла тут варта.
Пачуўшы крык, вартаўнікі так сама перэ-
палохаліся. Зірнуўшы туды, аткуль нёсся
крык, убачылі агонь: Мікалаева суседка,
Лэя, пекла булкі і вышла з лучынай
у сені.

— Пажар!—загаманіла варта.

Адзін з вартаўнікоў кінуўся на звані-
цу і давай жарыць у званы. Абудзілася
сяло, падняўся крык, гвалт. З усіх двароў
забрэхалі сабакі.

Хто гарыць? хто гарыць? — пыталіся,
бягучы людзі.

Мікола Гляк высунуўся з двара на ву-
ліцу з заткалам у руках і з жончынай
спадніцай на плечах.

Убачыўшы Мікалая ў такой вобратцы
і з заткалам у руках, цэлая чарада селян

аткінулася назад і с крыкам: „Чорт! чорт!“ — пусьцілася на ўцёкі.

Стойце, браткі! гэта-ж я! — загаласіў Мікалай і пабег за імі з заткалам, а за ім і Міхаська. Але на вуліцы ўжо нікога не было. Ахамянуўшыся, Мікалай узяў за руку сына і сказаў:

— Сыноч, хадзем да хаты! І маўчы, нікому нічога ані шэп!

А назаўтра ешчэ большая трывога па-вісла над сялом.

На начлезі.

I.

Не малады ўжо чэлазек Тамаш Чучка, і не яму-б ездзіць на начлег. Праўда, начлег не такая ўжо цяжкая рэч: але, што ні кажы, ўсё-ж такі старым косьцям куды лепш было-б лежаць на сяньніку каля печы. Але хто-ж паедзе? Якуб можэ гэтымі днямі прыедзе с плытоў, а покі што трэба збірацца. Падапрануўшы кажушок і патперазаўшыся путам, Тамаш вышаў с хаты.

На вуліцы ўжо тупалі капытамі коні, бражджалі званкі сіпаватымі галаскамі. Начлежнікі ехалі шумна. Сярод іх было колькі дзяцюкоў, а найболей ўсё былі дзеці, хлопцы патшывальцы; былі тут і дзеўчаты. Уся гэта галда крычэла, гаманіла; дзяцюкі, а за імі і жэўжыкі—хлопцы назвалялі са-

бе злішняе: ніводнай хаты не прапускалі яны, каб ня выкусіць якой штукі на шчот гаспадара, гаспадыні або іх дачкі.

Едуць, скажэм, каля Дземянавай хаты. Ну, Дземян дык Дземян: чэлавек, як і ўсе людзі. Не! Ім трэба чапіць чэлавека. Ось, пад'ежджае адзін да вакна, спыняе каня і пытае:

— Дземян дома?

— Дома,—чуецца с хаты.

— Тэм-латадэм, Дземян дома!--крычыць распусьнік і едзе далей. За ім едзе, другі, трэці і гэтак усе.

— Дземян дома?

— Тэм-латадэм, Дземян дома!—патхоп-ліваюць усім гуртом.

Усякі ведае, што „Тэм-латадэм“ чорт яго знае, што азначае, але ў канцы Дземяну так намазольніц вухы гэта „Тэм-латадэм“, што ён зрываецца у адных портках і кашулі, хапае качаргу і вылетае, як бура, на вуліцу. Гэтаго толькі і трэба патшывальцам. Яны с крыкам і сьмехам задаюць махні драла верхамі на конях. А Дземян, лаючы і праклінаючы іх, бяжыць за імі вератнёў два, покі дух не захопіць яму. Пад'ехаўшы да Тамаша, начлежнікі зацягнулі песьню:

У нашаго Тамаша
Гной цячэ с капелюша!

— А ты глядзі от—каб у цябе з носу не цякло,—спакойна адазваўся Тамаш, пад водзючы каня да плоту, каб сесьці вярхом. Каню, відаць, ня вельмі падабаецца нясьці на сабе гаспадара, і ён, як толькі Тамаш нарыхтуецца сесьці, зараз-жэ уцекаў ад плота. Тамаш крычаў на каня, зноў цягнуў яго да плоту, покi сяк-так не ўсчарэпіўся вярхом. Начлежнікі ужо ад'ехалі далёка, як Тамаш выезджаў з двара. Ды яно і леней. Якая яму кампанія гэтае блазэнства, толькі выскаляцца будуць, а конь і сам патрапіць за імі.

II.

Начлежнікі выбралі высокі, сухі груд, каб можна было прылегчы і разлажыць агонь. Кожны начлежнік вёз з дому па палену дроў, бо луг быў голы, як бубен. Спыніліся начлежнікі, спыніўся і Тамаш, ён спутаў свайго коніка, павесіў яму на шыю пярэвясла, каб заўтра скарэй знайсці свайго каня, і прылёг ваодаль ад гэтай маладой галды.

С шумам і гукам раскладалі начлежнікі агонь, штурхаліся, дурэлі. А Тамаш, скінуўшы капялюш і ўзняўшы на неба вочы, гаварыў пацеры. Іншыя малітвы ён гаварыў і па каталіцку і па праваслаўнаму—нікому не хацеў крыўды зрабіць Тамаш. Зоры, як Божыя матылёчкі, трапыхаліся, дрыжэлі, і іх блеск пераліваўся дзіўнымі колерамі нязлічэных агнёў. За лугам чуць-чуць выступала сваім чорным абрысам зубатая палоска яловага лесу, а над ім мігацелі чырвоныя стужкі трывожных зарніц. Кругом было так спакойна, так ціха і згодна, што душа мімавольна адрывалася ад зямлі і неслася ў невядомую высь, каб зліцца с хараством, з безгранічнасьцю гэтаго таёмнаго, неразгаданаго сьвету. Тамаш маліўся, і нейкая безпрычынная радасць расходзілася па ўсіх закутках яго цела. Памаліўшыся Богу, Тамаш лёг на сьпіну, падлажыўшы пад галаву рукі. Доўга ён лежаў гэтак і разважаў у сваіх думках. Аб чым думалася, ён і сам не атказаў-бы, каб яго хто спытаў аб гэтым. Думкі самі йшлі і праходзілі, бы тые лёгкіе хмаркі на небе, йшлі і раставалі, як сьняжынкi.

А там, каля агню, варушыліся і бегалі

дзеці, адтуль нясліся песьні і вокрыкі. Памалу ўсё супакоілася. Толькі сьмех, дружны і закатны, гаварыў, што каля агню ешчэ не сьняць. Тамаш зацікавіўся і стаў прыслухоўвацца. Пачуўся сабачы брэх, праўдзівы сабачы голас. І зараз-жэ вырваўся дружны рогат начлежнікаў. Тамаш падняўся і падышоў к агню.

Начлежнікі сядзелі ў кружок. Пасярэдзіне гарэў агоньчык, а каля агню сядзеў хлопчык. Пятрусь. Ён і пацешаў начлежнікаў. Пятрусь, як ніхто, умеў паказаць, як брэшэ чый сабака.

— Ну, а як брэшэ Гаронімаў Лыска? — пыталі Пятруся.

Пятрусь брэхаў. І ніхто не падумаў бы, што гэта брэшэ Пятрусь, а не Гаронімаў Лыска.

Тамаш слухаў, і губы яго самі разнімаліся для сьмеху.

— І крошкі пабраў, — сказаў гаркаючы Тамаш.

— Пятрусь! — ня вытрываў Тамаш: — а як брат мая сучка брэшэ?

Жулік-Пятрусь зірнуў на Тамаша.

— Гэрл! гэрл! гэрл! — перэдражніў ён Тамаша і яго сучку.

Усе так і паехалі са сьмеху.

— От брладзяга,—сказаў Тамаш і плюнуў. Тамаш пасядзеў ешчэ колькі мінуці; гаворка начлежнікаў, іх крык і шум нейк адлеталі ад яго і не трывожылі; потым ён прылёг, патцёршы рукою галаву. Сон непрыкметна самкнуў яму вочы, рука аслабела, і галава сама з'ехалася на распрастаную руку.

III.

— Пан Бог з намі, Дух Сьвяты! што са мною? дзе я?

Тамаш узняў галаву і стаў прыгледацца. Ён чуў, што нешта цяжка навалілася на яго плечы, і павярнуўся. Гэтае мяккое і цяжкое бяз шуму спаўзло з яго. Яму было холадна, ўсе часткі яго цела дрыжэлі ад ранічнай сырасьці. Тамаш успомніў, што тут палінен быць агонь. Але дзе-ж начлежнікі. Ні агню ні начлежнікаў не было і почуту.

— Што за праява?—Тамаш правёў рукою па твары, працёр вочы. Змрок і туман, прадвесьнікі раніцы, густа віселі над зямлёю і ўсё закрывалі ад вачэй. Ўсюды было ціха. Тамаш стаў прыпамінаць мейсцэ,

куды прыехалі начлежнікі, прыпомніў вечар, жарты начлежнікаў, Пятруся—брэхуна. Не без пачуцьця крыўды ўспомніў ён гэтаго самаго шэльму, каторы састроіў кпіны з яго, паказаўшы, як брэшэ яго сучка. А што было далей? Ці то яму сьнілася, ці гаварыў хто з начлежнікаў, — тут Тамаш увесь закалаціўся! І вось што цяпер яму ўспомнілася. Было гэта на начлезі. У адным мейсцы тварылася штось страшнае і няўцешнае. Нейкая сіла (ведама, нячыстая), не дала людзям спаць на гэтым мейсцы. Сядзяць, гаворуць — нічога. А як чуць толькі задрэмлеш, зараз-жэ с-пад цябе ляціць к чортавай матары вобраць, шапка, люлька, нават халат здзярэ і закіне так, што ня скоро і знайдзеш. Ці не стаўся і ён, Тамаш, ахвярай чортавай сілы?

Тамаш перахрысьціўся—так яму стала страшна—рука яго кранулася чагось мягкаго і сырога; аглянуўся—купіна; яна нібы заварушылася, і на ёй на момэнт бліснуў агоньчык. Шапка ўзнялася, валасы паўставалі на галаве Тамаша, і ён усхапіўся і пусьціўся на уцёкі. Але не прабег Тамаш і дзесяць крокоў, як уляцеў у нейкую багнуну. Тамаш крута павярнуў назад. Лапаць заеўся ў грязь, і нага вылуздалася з яго.

Бягучы назад, Тамаш спатыкнуўся на купіну і паваліўся. Тут яго апанавала такая дзікая злосць, што ён пачаў таптаць і мясіць нагамі купіну с такою сілаю, што купіна зраўнялася з долам і толькі чорная пляма асталася сьледам ад гэтай паганкі. Тамаш чуў, што пад нагамі якбы нешта піснула, але гэта толькі паддавала злосці. І Тамаш ешчэ доўга, як ашалелы, скакаў па чорной плямі, падгуківаючы.

— Ву! ву! ву!

Зніштожыўшы ў канец купіну, Тамаш скруціў дзьве фігі і сунуў іх у розныя канцы сьвету.

— Вось вам, брладзягі!

У Тамаша знайшлася такая ахвота пакрышыць рэбры ешчэ якому-небудзь чорту, што ён, здавалася, і не рад быў, што на ўсходзі пачынала святлець і што заміж чорта звонка паняслося па лузі.

І-і—га-га-га!

Конскае іржаньне прывяло Тамаша да памяці, і ён пашоў у той бок, дзе былі коні. Прайшоўшы колькі вератнёў, Тамаш насунуўся на начлежнікаў. Скорчыўшыся ў тры пагібелі, спалі яны вакол таго мейсца, дзе быў агонь, а на самым вогнішчы, закрыўшы яго жыватом, лежаў Панас, прар-

вейшы штукаар ва ўсім сяле. Нідалёка хадзілі і коні. Узяўшы вобраць і нікому не сказаўшы і слова, Тамаш пашоў браць каня. Тамаш прыглядаўся шукаючы каня с пярэвяслам на шыі. А, вось ён! Тамаш працяг руку, каб узяць каня за грыву. Конь, ухмыліўшы вушы, павярнуўся задам і намерыўся убрыкнуць Тамаша. Тут толькі разгледзіў ён наравістую кабылу Андрэя Мотуза. Тамашу стала ясна ўсё. Сярдзіта глянуў ён у бок начлежнікаў. Адтуль нёсся прыдушэны рогат Панаса.

— А каб ты ў чыстым полі рагатаў, каб цябе вон нагамі выняслі, як ты мяне нёс, каб на тваю шыю вяроўку завязалі, як завязаў ты перэвясла, гіцлю!

Кажух старога Анісіма.

(Казка для спарых).

Хто толькі знаў старога Анісіма, той знаў яго стары кажух. Ніколі ён з ім не расставаўся ні летам, ні зімою. Такі ўжо быў звычай у старога Анісіма. А як ён шанаваў гэты кажух!

Ад доўгіх часаў свайго жыцця кажух сусім сашмуляўся, выліняў, і сам чорт не сказаў-бы, ці гэты кажух быў белы, ці чырвоны. Ды і самы гэты кажух стаў не падобен да кажуха, а калі яго і называлі кажухом, то называлі ўжо ў сілу звычаю. Паміж мужыкоў было многа жартаў пра гэты кажух. Дзеці проста пальцамі тыкалі на яго, чуць толькі дзед Анісім пакажэцца ў ім на вуліцу.

А дзед якбы і ня чуў, і вухам ня вёў.

Толькі ўжо ў канцы, як стануць надта дапекаць яму, ён усердуюцца.

Калі кажух і трымаўся так доўга, то трымаўся толькі дзякуючы старому Анісіму: чуць гдзе пакажэцца дзірка, Анісім браў голку, ніткі, чэпляў на нос акуляры і садзіўся за рэпарацыю кажуха. Зашые адну дзірку, паложыць латку, прыгладзіць, глядзіш—у другім мейсцы кажух разлазіцца. Зноў дзед садзіцца за работу. Потым ён больш нічога і не рабіў, як толькі клаў латкі. Латка чэплялася за латку, то як кастры аладак, то як кучкі медзякоў. І не было на кажусе ні аднаго жывога мейсца: так застракацілі яго белыя і чорныя ніткі і так патыкала яго голка. А колькі ўсякаго броду завялося ў кажусе! Ды станоўкі быў гэты дзед: ні чым яго не перэставіш, ніяк не ўдзяўбеш яму ў галаву, што схаднай зрабіць новы кажух.

— Ого! Зрабіць новы кажух! Лёгка сказаць „зрабіць новы кажух“, — круціў дзед старымі калтунамі і пачынаў вылічываць і заўсёды канчаў тым, што рабіць новы кажух ешчэ рана.

— Гэ! ці многа ты налічыш, хто-б меў такі добры кажух? Ведаю я цяперэшнюю моду. Зробіць стрынгаля і бегает, як кот

з апечэным задам, калі мароз удэрыць, — сьмеяўся Анісім.

Бадай ты спрогся, стары пень! — лаяліся мужыкі: — гэта-ж ён расплодзіць такога броду, што і не акараскацца, — заразу развядзе.

І вось маладыя хлопцы надумаліся украсьці гэты кажух і спаліць. Але-ж як яго украсьці? Праўда, цяпер дзед жыў адзін — усе паразьбегаліся ад яго. Толькі прусы да тарканы гнездзіліся ў суседстве з дзедам. І дзед так шанаваў свой кажух, ніколі з ім не расставаўся і так крэпка з ім зжыўся, што трудна было распазнаць, гдзе пачынаўся дзед і гдзе канчаўся кажух. А зойдзеш у яго хату, як ён сьпіць — прусакі і ўсякі бруд так заварушыцца, што няіменна абудзіць дзеда. Толькі-ж хлопцы выбралі такі часіну. Дзед спаў. Але і спаў ён у кажусе. Думалі, думалі хлопцы, як выкрасьці кажух. Нічога не прыдумалі, як толькі расперэзаць яго і лёганька сьцягнуць. Але стары сьняць чутка. Праўда, кажух такі расперэзалі. А як сталі зьнімаць яго, дзед абудзіўся. Стары быў ешчэ крэпак. Як схопіцца ён, як пагоніцца за хлопцамі, як пачне латашыць кульбаю! Не для ўсіх кончылася шчасьліва: хто сіняк зара-

біў, хто ліхтар на лбе, а хто дык і рэбер не далічыўся. Толькі і ўспелі зрабіць, што рукаў адарваць і кусок крыза вырваць. Але дзед уставіў новы рукаў с старой аўчынкi і нават каўнер патправіў, і ўсё-ж такі фарсіць у старым кажусе.

— Ахвота вам, хлопцы, займаць старога! Бог з ім. Ніхай дацягае свой век. Колькі яму засталася? А памрэ ён, і кажух пахаваем з ім: разам жылі, ніхай разам і спачываюць.

Ды хлопцы на гэту гутарку ня згодзіліся: ходзяць за дзедам крок у крок ды кажух яго скубуць. А выжыўшы з розуму дзед ганяецца за імі с кульбак.

Старые падрызнікі.

Саўсім другім чэлавекам стаў Сьцепан, як купіў ён два старыя бацюшкавы падрызнікі. Ці яго чорт падбіў на гэта, ці другіе ўвялі ў пакусу (а ўвясьці ў гэты грэх было не цяжка, бо ўсе, як крумкачы на падлу, накінуліся на гаспадарку старога нябошчыка — бацюшкі), — ня ведаю.

Зранку да вечэра стаяў тут гоман, ішоў торг, — кірмаш дый годзі! Сьцепан хадзіў, як заўсёды, моўчкам, снуючы ад клуні да кухні і ад хлева да клеці і ад клеці ізноў да кухні. Часамі ён заглядаў у пакой, стаўшы на парозі і прыслухоўваўся, як розныя людзі — жыдкі, панкі і поўпанкі расцягалі збіранае доўгімі годамі дабро. Былі такія мамэнты, калі Сьцепану моцна хацелася ўскочыць у пакой і штурхануць у каршэль надаедліваго Шлёму Цырліка.

Дый папраўдзе сказаць, трэба было мець цярпеньне з гэтым шэльмаю—круцялём: як начне енчыць, біць у грудзі, разводзіць рукамі, ківаць галавой і крычаць такім праразлівым голасам, якбы з яго з жывога здзіралі скуру, то ня толькі такі чэлазек, як Сьцепан, але і кожны ня вытрывае тут.

Сьцепану ў гэтыя дні было моташна на сэрцы. Адна прычына: ён тут пражыў бадай усё сваё жыцьцё. Кожны вугал двара, кожная жэрдзіна ў плоці былі яму так блізкі і так знаёмы, якбы гэтыя былі яго дзеці. А гэтыя таўстыя вязы, каторыя чародамі стаялі вакаруг пасады, каторыя ні кропелькі не адмяніліся с тых часаў, як іх запамятае Сьцепан, і пад каторымі не адзін раз даваў ён храпунца ў гарачыя летніе дні, здавалася, казалі яму: Эх, Сьцепан! цяпер-то разлучымся мы! Другая прычына была тая, што ў асобі старога бацюшкі Сьцепан страціў ня толькі добраго гаспадара, але, можна сказаць і дарагога друга. Божэ мой! Колькі разоў, бывала, лаяліся яны. Бацюшка Сьцепана, Сьцепан бацюшку. І гэты ні на адзін шэлег не псавала іх крэпкую, векамі гадаваную дружбу.

І цяпер, стуючы на парозі і бачучы, як Шлёма Цырлік сваімі бруднымі пальцамі калуе кожную закарвашыну, кожную плямку на бацюшковых падрызьніках, Сьцепан ня мог болей трываць. Адважна ступіў ён у пакой, проста ў тое мейсца, дзе стаяў Шлёма, вырваў з рук падрызьнікі і, звярнуўшыся да матушкі, спытаў.

— Колькі яны каштуюць?

— Восем рублёў, Сьцепанка. —

— Дык адлічыце з маіх грошэй: я забіраю іх! —

Сказаўшы гэта, Сьцепан кінуў на Шлёму такі пагляд, якбы хацеў сказаць:

— Шалудзька ты! Осць як купляюць людзі! — Жыдок толькі ўскінуў плечыма, усьміхнуўся і сказаў:

— Ну-э!

Сьцепан-жэ, высака падняўшы галаву, можа першы раз за ўсё жыцьцё, вышоў с пакояў. Яму здавалася, што ён памаладзеў на цэлых дзесяць гадоў, што ён зрабіў штось важнае, і на яго пазірае цяпер увесь сьвет. А ідучы праз кухню, ён звысока зірнуў на Зосю. Хоць яна і добрая зараза, але ўсё-ж такі была нешта якбы яго жонка, хай сабе і не венчаная.

Зося зірнуўшы на тое, як высака тры-

маў Сьцепан старыя падрызьнікі і як сьвяціўся яго твар, адразу сьцяміла, ў чым тут справа.

— Пашоў-бы лепш на сьметнік ды выкінуў грошы,— сказала яна.

— Ведаеш ты... з носа ды ў рот, — атказаў Сьцепан. Можэ, каб хто сказаў, то Сьцепан звярнуў-бы увагу, а то яна! што яна знае, заткала*) гэтае старое?

Сьцепану цяпер хацелася пабыць аднаму. Найлепшым для гэтаго мейсцам быў хлеў, дзе стаялі з аднаго боку коні, а з другога каровы. У хлеве Сьцепан пражыў добрую палавіну свайго веку. Што ён тут перадумаў, ведаюць адны толькі сьцены. Толькі мала хто цікавіцца апаведаньнем гэтых сьцен і загарадак, дзе стаіць скаціна і жыве чэлавек.

Зневажыўшы Зосю, Сьцепан, аглядаючы падрызьнікі, спаважна пасунуў у свае пакоі. Чуць толькі паказаўся ён на парозі, як каровы зараз-жэ прыветна замыкалі, а коні вясёла загагоналі. Можэ яны хацелі сказаць яму: „Дзень добры, дзядзька Сьцепан! А с чым ты прышоў?“ Убачыўшы пад-

*) Заткала—жмут ануч, каторымі даўней затыкалі коміны.

рызьнікі, ўсе жывёлы разам паціхлі. Рыжая карова, зірнуўшы на лахманы, сумна затрасла галавой і выставіла ногі. Відаць і ёй не спадабалася Сьцепанавя пакупка. Толькі бугай аказаў Сьцепану, як трэба, увагу. Ведама, мужчына мужчыну заўсёды лепш разьбярэ. Прасунуўшы галаву праз загарадку, ён панюхаў падрызьнікі, потым прытуліў губы к ноздрам і, задраўшы галаву, доўга стаяў так, выскаліўшы зубы, якбы сьмяючыся.

— Чаго выскаляешся, воўчае мяса? — сказаў незадаволены Сьцепан і махнуў на бугая рукою. Бык, не апускаючы галавы, атхіліўся і смеяўся столькі, сколькі лічыў гэта патрэбным. Знайшоўшы на шупе каля варот гвозд, Сьцепан павесіў падрызьнікі і пачаў іх разглядаць: браў іх за рукавы і доўга прызіраўся, шоргаў рукою, абціраў пыл і абчышчаў іх. А калі замечаў дзе плямку, то плёваў на яе і моцна шаравяў рукавом. Часамі ён адыходзіўся на колькі крокаў, каб пацікаваць, як яно выгледзіць здалёк. Матэрыя хоць куды! Праўда, Сьцепан, купляючы падрызьнікі, і ў думках на меў які-нібудзь гандаль: проста купіў, уважаючы памяць старога бацюшкі. А як гэта высокае парываньне яго душы

крыху уляглося, то Сьцепану само сабою прышло пытаньне, на якую рэч могуць прыгадзіцца яму гэтыя падрызьнікі. Гм! на якую рэч? сьмешна і пытаць: ці ён сам ня здужае насіць іх? Ось трэшкі павузіць рукавы — нават і краўцу ня трэба даваць, надзеў пад халат і насі, здаровы. Каб праверыць гэта Сьцепан зьняў адзін падрызьнік і апануў. Глянуў на рукавы—і вузіць ня трэба; с-пад халата нічога ня будзе відаць. Агледзіўшы рукавы, зірнуў на полы—шырокіе, на іх ліха. Э! с шырокага заўсёды зробіш вузкае... А каровы, высунуўшы галовы, пільна глядзелі на Сьцепана і нічога не цямілі тут. Толькі Падласка ні с сяго ні с таго ўзяла ды зараўла на ўвесь хлеў так, як равуць каровы, убачыўшы разьніка. На гэты час міма хлева праходзіў Цырлік і затрымаўся крыху. Ядавіты сьмех скрывіў яго губы і Цырлік сказаў:

— Ой, Сьцепан, як хорашэ! Каб цяпер ты стаў на агарод, то не было-бы на сьвеці лепшага пужала, — і зарагатаў ешчэ сморад!

— Каб табе калом вочы пасталі, абармот ты! Ідзі, ідзі, бо зацкую сабакамі.—

Ужо Цырлік адышоўся далёка, а Сьце-

пан ешчэ доўга гаварыў, якіе круцялі гэтыя жыды.

Абапёршыся на загарадку, Сьцепан дастаў люлечку на кароценькім цыбучку, накладаў ў яе махорку і разважаў. Думкі яго вярцеліся каля падрызнікаў. Ніхто не павінен быў думаць,--мысльіў Сьцепан,—што яму дыхтавала якая-нібудзь карысьць, як ён купляў падрызнікі. І ня думала быць! А хто ня верыць гэтаму, ніхай праканаецца сам: адзін падрызнік Сьцепан непрыменна зашле ў сяло свайму нябожу, сястрэнічу Мікалаю. Аддасьць краўцу, то такіе выфастрыгуе нагавіцы або світку, што первейшая ў сяле красуня будзе млець на Мікалаю. Толькі ці варта даваць яму? Ешчэ летась ён патстроіў Сьцепану штучку, за каторую прышлося пасьвяціць вачыма. Як роднаго, прыхіліў Сьцепан свайго нябожу, а той назаўтра выцягнуў з варывенькі у бацюшкі бутэльку наліўкі і два скруткі каўбас, як добрыя заваратні. Калі каму даваць, то не Мікалаю.

— Дзень добры, дзядзька! як маешся? —

Сьцепан знячэўку аж патскочыў і выпусціў у гной люльку.

— Бадай ты, Міколка, спрах: так спу-

жаў мяне? Сьцепан і не сцікаваў, як вайшоў той, пра каго ён думаў.

— Што гэта ў цябе, дзядзька, вісіць?— спытаў Мікалай.

— Дзе вісіць? — спытаў, нібыто нічога няведаючы Сьцепан і дабавіў:

— А! гэта! гэта... так рэч адна.

Мікола зняў падрызнік і стаў разглядаць яго.

— Ці ты, дзядзька, хочэш быць папом? на вбшта яны табе?

Доўга ня думаючы, Мікалай нацягнуў на сябе падрызнік. Потым ён, як вар'ят які, выскачыў на двор і давай круціцца.

Сьцепан узлаваўся.

— Пакінь, Мікола, дурэць! чуеш ты?— крыкнуў Сьцепан і выбег на двор, каб сыцягнуць з Мікалая падрызнік. Мікалай адбегся і давай падражнівацца з дзядзькам. Ды гэтаго мала: ён ешчэ стаў выбрыківаць нагамі, прысядаць і размахіваць падрызнікамі, як крыльям. Сьцепан вышаў с цярпеньня і давай лавіць Мікалая. Ды дзе ты дагоніш яго, калі ён вёрткі, як чорт. Хіба прыпёрці да плоту? Але і платоў яму німа, каб ён апруцянеў! Якраз на тое ліха Зося заярыла с кухні сабак. Убачыўшы незнаёмага хлопца і Сьцепана, каторы за ім

ганяўся, пакрыўджэныя і злыя сабакі с трох бакоў кінуліся на Мікалая. Мікалай выламаў с плоту кол і давай ваеваць с сабакамі. А яны так і лезуць сьляпіцаю. Адзін з іх злаўчыўся і схапіў Мікалая ззаду за падрызнік. Падняўся страшны гаўк, крык. Выскачыла Зося с кухні, матушка с пакояў; з-за вугла высунулася галава Шлёмы Цырліка. Мікалай вылузаўся с падрызніка, прысланіўся да вяза і адмахіваўся калом ад сабак. Сьцепан падняў падрызнік, адагнаў сабак і, не гаворучы ні слова, хвасянуў разоў два Мікалая гэтым падрызнікам.

— А ты, нехрысьць, чаго тут?

На цю на! на цю на! —

Шлёма падняўшы лапсардак, задаў такога лататы, што пыл курэў с-пад ног.

— Не сярдуй, дзядзячка, і ня гневайся,—сказаў Мікола:—праўду гавораць людзі: „ня поп,—не ўбірайся ў рызы“.—

— Пашоў ты к чортавай мацеры, гіцэль! Думаў зрабіць, як чэлавеку, а цяпер — вось табе гула асмаленая!—злосна сказаў Сьцепан і сунуў пляменніку у нос хвігу.

-- Дзякую, дзядзячка, і за гэты гасьцінец.

Сьцепан плюнуў і зачыніўся ў хляве.

Ён быў цяпер злы; больш усяго ён злаваў на Цырліка, бо гэта яго работа, гэта ён падгаварыў Мікалая састроіць такія кпіны з дзядзькі... І на чорта было купляць гэтыя нешчасныя лахманы? Ну, што ў іх ёсць? Золата з іх ліецца? Толькі сэрца сабе пераеў. Тут Сьцепан з невавісьцю зірнуў на падрызнікі. А яны сабе вісяць, як нічога. А ўсё гэты чортаў жыд: не нагані яго чэрці, і ў галаву не прышло-б Сьцепану купляць гэтыя дрынды, прасьці Госпадзі. Ні іх надзець, ні іх перэрабляць. Праўду казаў той Мікола: „калі ня поп—не ўбірайся ў рызы.“ А перэрабіць? Колькі-ж яны будуць каштаваць? А ён, Сьцепан, што? дзяцюк малады? Дзякуй Богу сівых валасоў у галаве колькі... А восем рублёў, як ў печы згарэла.

І ўвесь гэты дзень Сьцепан быў сярдзіты. Куды-б ён ні пашоў, за што-б ні ўзяўся, ўсюды гэтыя падрызнікі стаяць у вачах, якбы іх там хто певесіў. Бадай на іх упадкі! Ня толькі людзі, а і жывёлы сьмяюцца з яго. Тут Сьцепану ўспомніліся: словы Зосі, Цырлік, Мікалай, як скакаў ён лявоніху, рыжая і падласая карова і бык. Ну, ўсе-ж з яго сьмеяліся. А сабака дык

нават разарваў ззаду. І маюць клёк, бо ён дурны, хоць і стары. Нават у ночы ня меў Сьцепан супакою. Прысьніўся такі брыдкі сон. Здаецца, сьнілася Сьцепану—ён даваў каровам, а падрызнікі (зноў яны!) віселі на старым вязе. Так сабе і вісяць яны. Потым гэты вяз, якбы ўздрыгануўся, сагнуўся, павярнуў сукамі і ўсцяг на сябе падрызнікі. Сьцепан падыйшоў і кажэ:—„Стары ты ўжо чэлавек (так і сказаў—чэлавек) і займацца такімі жартамі не фасуе“. І толькі Сьцепан хацеў зьняць падрызнікі, як гэты вяз падняўся ў гару, потым сарваўся з мейсца і пашоў бегачь па дварэ, а за ім—сабакі, Зося, матушка; зноў выскачыў з-за вугла Цырлік і пашоў каля вязу у прысядкі.

Сьцепан прахапіўся, правёў рукою па сьцяне—падрызнікі вісяць на мейсцы.

— А каб вас агонь спаліў!

Тут ён падняўся, зьняў іх і давай маляціць імі па загарадцы.

— Панясу тапіць!

І Сьцепан цьвёрда пастанавіў утапіць іх у рэчцы. Ніхай толькі разьвіднеіцца. З гэтай пастановай Сьцепан заснуў ізноў. Настала раніца, і Сьцепан супакоіўся.

— А каб папрабаваць панясьці іх пра-

даць? Сьцепанавы думкі пашлі па новай дарозе. Прадаць, непрыменна прадаць. Ешчэ і зарабіць можна будзе. Ухадзіўшыся, каля жывёлы, Сьцепан зноў стаў прыводзіць у парадак падрызьнікі: разгладзіў іх, патчысьціў і ціханька шуснуў у горад. А горад быў тут-жэ. Прышоўшы ў горад, Сьцепан распасьцёр падрызьнікі на руках так, каб паказаць іх з найлепшага боку. Прайшоўся па адной, па другой вуліцы. Ніхто не пытае — німа купца. А часам які цікавы падыдзе, паглядзіць, ускіне плечыма і пойдзе.

— Манах! манах!—гукнулі два патшывальцы і, тузянуўшы Сьцепанавы падрызьнікі, пусьціліся драда.

„Ня мела баба клопату, купіла парасё“, — думаў, ходзючы Сьцепан. А купца ўсё не было.

„Толькі і астаецца утапіць іх“, — падумаў ізноў Сьцепан, страціўшы надзею найці купца:

І ўжо Сьцепан павярнуўся, каб ісьці да дому. Зіркі—Шлёма Цырлік.

— Ну, Сьцепан, многа зарабіў?

— Многа. Каб ты столькі на сьвеці пражыў—атказаў Сьцепан.

— На, два рублі.

Сьцепан перш хацеў паслаць Шлёму к чорту, ды апомніўся і стаў таргавацца.

— Паглядзі, якая паткладка — шоўк, чысты шоўк. А верх!..

Прадаў Сьцепан падрызьнікі за тры рублі.

І нічым ня можна было горш раззлаваць Сьцепана, як спытаць яго:

— Ці многа зарабіў, Сьцепан, на падрызьніках?

„Соціаліст.“

(З апаведаньня селяніна).

—

✓ V — Г сьмех і беда. Галоднай куме, кажуць, хлеб на вуме. Прыслуховаліся мы, селяне, до таго, што аб зямлі гаварылі. Паявіліся у нас нейкіе доўгінькіе паперкі друкаваныя — „праклямаці“. Чыталі мы іх, перачытавалі. Мне яны надта падабаліся, і цяпер ешчэ адна такая праклямація ляжыць у мяне за абразом.

✓ Пытаю у людзей, гдзе іх можна дастаць?—„У мястэчку,“—кажуць.

Прыехаў я ў мястэчка. Зайшоў у вадно мейсца, у другое. Хаджу па рынку ды пытаю.

— Ці ня ведаеце, браткі, дзе праклямаці прадаюцца?

— А спытай,—кажэ адзін ашуканец,—вунь, у стражніка.

✓ А я, як той дурэнь, узяў дый спытаў:
— Скажы, браце, гдзе тут можна да-
стаць праклямацію?

— А вось я табе пакажу, — кажэ страж-
нік: — хадзі адно за мною.

„Стукайце і атчыніцца вам,“ — успом-
ніліся мне словы нашага папá.

✓ Як падышлі мы да канцэлярыі прыста-
ва, тут толькі схамянуўся я, што папаўся,
як лісіца ў саладуху.

Выходзіць прыстаў.

— Дак ты, гад, унь якая птушка! Ат-
крыта праклямаціі разносіш? Да чаго да-
ходзіць дзёрзасць?!. Пасадзіць у кутузку!..

Цэлы тыдзень прасядзеў я ў прыстава,
а пасья адвялі мяне ў гарадзкую турму.
От, зазнаў гора! аж вошы па мне пашлі...
Месяцы праз тры выпусьцілі мяне, пасьме-
яліся з маеі дурноты на дапросе. А я га-
варыў праўду.

— Эх, ты, — кажуць, — соціаліст, дэма-
крат ты бязмозгі!

Сьмейцеся сабе, думаю я, цяпер я ўжо
не такі дурэнь! Турма крыху навучыла
мяне: не мала там людзей разумных ся-
дзела...

Ў турме навучыўся я сьпеваць песьні.

Адна песня вельмі спадабалася мне; яна пачынаецца так:

„Констытуцію далі,
Атчынілі дзьверы,
І ў турму нас павялі,
І таўкуць бяз меры“.

Прыпеў:

„Трай-рай, рыта-тай,
І таўкуць бяз меры!“

Як часам горка мне стане, сьпеваю,
яе ды турму ўспамінаю... ”

Недаступны.

Быў гарачы летні дзень, адзін с тых дзён, аб каторых гавораць: варыць, як у гаршчку. Далёкая цёмная палоска лесу абвязалася наміткаю сіневатай смагі, як маладзіца хусткаю, каб не так пякло сонцэ. Падыхаўшы зранку вецер сыціхнуў саўсім; і здавалася, што ён сыціхнуў не дзеля таго, што гэта так трэба, а зумыслу, на злосць усім тым сілам, да каторых належала не даваць у зьдзек гарачыні зусім распарэнай зямлі і ўсё яе стварэньне. Адным словам, здавалася, што вецер зазлаваўся, як той дзядзька Піліп, каторы бачучы, што ён адзін толькі працуе ў хаці, а ўсе туляюцца ад работы, як сабакі ад мух, і што адзін ён нічога ня ўскурае,—

плюнуў, кінуў работу і лёг у халадок, ска-
заўшы: „Чорт-жэ вас бяры!“

І ціха было ўсюды. Маўчаў луг, маў-
чала поле: на вуліцы ў сяле не відаць бы-
ло нікагутка. Толькі зрэдка перэбегаў з над-
ворку ў надворак сабака, высалапіўшы
язык і шукаючы лепшай схаванкі ад мух.
Праўда: дзень быў сьвяты. Селяне пахаваліся
па халадкох, а Карусь Цесьля ешчэ
ад сьнеданья залёг на таку голым жы-
ватом.

З аднаго канца вуліцы раптам выска-
чыла у аднэй кашулі без шапкі несклад-
ная хвігура селяніна. Па тым, як нясьлі
яго ногі, людзі сьвядомыя адразу пазналі-
бы, што дзядзька Арцём крыху „хлясануў“,
што цяпер няспрытнымі нагамі вырато-
вываў сваю асобу і што з-заду за ім па-
вінна быць нейкая грозная сіла, ад като-
рай і нясьлі яго непаслушныя ногі. Пра-
бегшы некалькі хат, Арцём звярнуў на ага-
роды, шуснуў у каноплі, адтуль разораю
між капусты забег у надворак Юркі Труса,
з надворку заламаў у вулачку і пасучыў
проста к калодзіжу. Дабегшы да студні,
Арцём азірнуўся. Вуліца была пустая. Ар-
цём ешчэ раз азірнуўся і, уляпіўшыся за
зруб студні, перакінуў сваё цела у студню,

павісшы на руках. Павісеўшы так с паў-
мінуты, ён высунуў сваю кудлатую ўскал-
мачэную галаву і павёў ёю наўкруг. Як-
раз не далёка ад студні бегла с падаткну-
таю спадніцай кабеціна с качаргой у ру-
ках. Арцём борздзенька схаваў за зруб га-
лаву, зірнуў у ніз, пусьціў рукі і... шуг-
нуў! Праз момэнт пачуўся глухі плеск ва-
ды. Калодзіж быў не глыбокі і вады ў ім
было мала. Шчасьліва апынуўшыся на дне,
Арцём трохі пачухаў цяжэйшае мейсца і стаў
прымайстроўвацца на скрыні. Скрыня за-
метна выдавалася над вадой. Арцём усеўся
на адным яе берэзі, а ў другі упёрся на-
гамі. Тут ён пачуў сябе вольна і выгодна
і ўздыхнуў лягчэй.

Яму і самому ніколі не прыходзіла
такая думка—ускочыць у калодзіж. Усё гэ-
та зрабілася раптоўна, ад аднаго толькі
жаданьня хітрэй схавацца ад жонкі. А як
тут была прохладзь ды спакой, то Арцём
ад здаволеньня нават усмяхнуўся сам са-
бе. О, гэта то штука! Аб гэтым ўсё сяло
загаворыць...

— Каб ведаў, то ўзяў-бы с сабою ты-
тун і люльку,—сказаў Арцём, і плюнуў пад
ногі.

Грышніна, прабегшы агароды і Юркаў

двор, згубіла Арцёмавы сьляды. Кінуўшыся туды і сюды, яна спынілася, момэнт раздумываючы над тым, куды прапаў Арцём. Хоць Арцём і нікога ні бачыў, лезучы ў калодзіж, але яго дагледзіў малы Пятрук: ён быў у суседзкім садзе і бачыў праз шчыліны частакола, як дзядзька Арцём кідаўся ў калодзіж. І ў той момант, як Грыпіна ламала галаву, шукаючы Арцёма, Пятрук выбег на вуліцу.

— Цётка! дзядзька ўкінуўся у калодзіж! — закрычаў Пятрук палахлівым голасам.

Пятруковы словы чуць-чуць данясліся да Арцёма.

— А, пся маць яго, злодзей! такі дасачыў! — падумаў, седзючы, Арцём.

Цётка Грыпіна выпусьціла качаргу і заламала рукі.

— А Божухна! а Матухна! Што ты, Пятрук, гаворыш?!

— Даль-Бог жэ, цётачка, дзядзька ўкінуўся ў калодзіж! Я сам бачыў, — чуць не плачучы, кляўся Пятрук.

Грыпіна, забыўшыся качаргі, кінулася да студні.

— Арцём! Арцём! ці ты тут? Ці жывы

ты, Арцёмка?!—галасіла Грыпіна, перэгнуўшыся над зрубам.

Арцём задраў у гару галаву, зірнуў на жонку і нічога не сказаў.

А за гэты час Пятрук абегаў усе вуліцы і падняў усё сяло. Падняўся крык, гоман, студня бралася з бою, кожнаму хацелася зірнуць, што робіцца на дне. Самыя лепшыя мейсцы пазаймалі найболей паважныя і сталыя мужчыны. У адзін момант стала вядома, што Арцём жывы і здаровы. Там і сям, наўперад цішэй, а потым сьмялей, разносіліся вясёлыя раскаты сьмеху.

— Бадай ты прапаў, Арцём! як ты залез сюды? — пытаўся Арцёма Антоць Галавач.

— Дух Сьвяты занёс мяне, братка, — загаманіў Арцём, і голас яго вылетаў са студні глуха, як з магілы.

Стаяўшыя каля студні перэдавалі другім Арцёмавы словы.

— Пьяніца ты, лодыр! дурасць твая, гарэлка уплішчыла цябе сюды! Гэта-ж трэба! пасароміўся-б ты людзей!—пачала атчытываць яго Грыпіна.

— Ну! ну! завела ўжо катрынку! Глуха загукаў Арцём с калодзіжа.—

Чаго ты лаешся, Грыпіна?—накінуўся на кабету Карусь Цесьля і міргнуў у бок мужчын:—мусіць добра яму жывецца с табой, калі чэлавек на зламаны карку кінуўся ў студню. — І, зірнуўшы на жонак, дабавіў: вось што робіць ваша грызьня з нашым братам...

— Гарэлка вам гэта робіць, — загама-нілі жонкі дружніым хорам.

Карусь замахаў рукамі і заткнуў вушы.

— А ніхай вас! вось сарокі! Толькі і астаецца уцекаць ад вас у калодзіж.

Карусь нагнуўся і клікнуў Арцёма.

— Арцём! ці добра табе там? —

— Добра, браце! — адазваўся Арцём і заплюхаў нагой па вадзе:—такі табе тут халадок, што проста—ах!.. Карусь! ты заўсёды быў мой лепшы друг: кінь, браце, мне сюды люльку!

— Вылазь брат! тут пакурыш. Вось і драбіны табе прынясьлі.

Некількі мужчын паволі апускалі ў студню прынесены драбіны.

— А на што мне драбіны?—пытаўся, седзючы на скрыні, Арцём:—думаеце, я вылезу ад гэтуль? Што я там буду рабіць з вамі? што мне там міла? нічога!.. Ня чуў хіба грызьні? А тут, браткі,—рай! —

„І гэі, ў Та-аганро-о-зі, да!

„І гэі, ў Таганро-о-зі да!“—

Зацягнуў Арцём у калодзіжы песьню.

— Дык ты, Карусь, ня кінеш мне люль-
ку?—скончыўшы сьпеваць, спытаўся ізноў
Арцём.

— Татка, галубок! выла-а-азь!—запла-
каў Арцёмаў сын, хлопчык гадкоў дзе-
сяць.

— А! гэта ты, Сымонка? А сыноч ты
мой! Скажы мне, каток, які гэта прарок
сядзеў у пустыні, і крумкачы насілі яму
мяса?

— Выла-а-азь!

— Я ў цябе, пся кроў твая, пытаюся:
якому прароку крумкачы насілі мяса? —

— Выла-а-азь!

— Эх!—уздыхнуў Арцём:—Адзін шка-
дуе люлькі, і гэта лепшы друг! Другі ня
хочэ сказаць, каму крумкачы насілі мяса,
і хто? родны сын! І жыві ты пасья гэта-
го на сьвеці. Лепей-бы ты мяне, матанька,
на сьвет не радзіла.—І Арцём ізноў зась-
певаў:

„На што ты радзіла

Мяне, матанька?

На што ты радзіла

На сьвет сіраціну?“—

— Доўга ты будзеш сядзець тут?—падышоў да студні стараста і пачаў гаварыць з Арцёмам, як начальнік: — ось зараз як улезу, то ты ў мяне шпарка вылезеш!—

— А ну, ўлезь! Лезь, стараста, даль-Бог, лезь! мейсца хопіць і табе. Бо і твая Алена добрая жо-онка! (Ці там яе німа?) Дык лезь, стараста, лезь, галубок!—І Арцём заварушыўся, пасунуўся, каб даць старасьці мейсца.

— Цьфу! каб ты згарэў!—плюнуў стараста і адышоўся пад сьмех селян.

— Карусь!—не сунімаўся Арцём:—дык ты кінеш мне люльку?

— Лаві! я табе кіну!—сказаў Мікіта Чувель, і ўжо выняў з губы сваю люльку.

— Я хачу, каб Карусь мне кінуў... Карусь! кінь мне, брат, люльку!—

Карусь ужо быў нарыхтаваўся кідаць, ды Грыпіна вырвала люльку з рук Каруся.

— Ато-ж! Ешчэ чаго, патураць яму! Вылазь, каб ты бокам лазіў!

— Татачка, выла-а-азь!—

— А скажы, як зваўся той прарок, катораму крумкачы насілі мяса?—не здаваўся Арцём.

Тут праціснуўся да студні Тарас Рубеж. І падышоў ён с такой мінай,

што ўсе нявольна зірнулі на Тараса: на яго твары кожны прачытаў, што ён выдумаў спосаб выгнаць Арцёма са студні.

— Хлопцы!—сумыслу галосна загукаў Тарас, каб Арцём пачуў: вураднік прыехаў, будзе пратакол пісаць за незаконнае сабраньне!—І, звярнуўшыся да Арцёма, Тарас пачаў яго лаяць і крычаць:

— Скарэй вылазь, Арцём! Што ты нарабіў тут?! Прыехаў вураднік, будзе пісаць пратакол, бо ты смуціш сяло, зьбіраеш і валнуеш селян. Вылазь скарэй і хавайся, бо напішэ, пратакол, у вострог пасадыць!—

— Вураднік, кажэш?—спытаўся Арцём.

— Ня ўжо-ж хто! ён! —

Арцём забаўбатаў абедзьвымі нагамі і зацягнуў:

„Адракомся ад стараго міра,
Атрасём яго прах з нашых ног“.

Селяне дружна зарагаталі.

— Марсільянку сьпевае! —

— Вось табе і Арцём! І вазьмі ты яго голымі рукамі.—

— Што мы, хлопцы, будзем цацкацца з ім? Бяры драбіны! Ніхай сядзіць!—Сказаў асаромлены Тарас Рубеж.

— Забірайце, забірайце, хлопцы!—гукнуў знізу Арцём,—бо яны мне замінаюць

тут. А адгэтуль ня вылезу. Што вы да мяне маеце? Ня вылезу ды і годзі. Курыць не даецё, сказаць ня хочэцэ, каму крумкачы насілі мяса... Бывайце здаровы, хлопцы!— І Арцём заварушыўся і адварнуў голаву у куток студні.

— Кінь яму люльку! што с п'яным зробіш? Засьне, ешчэ захлынецца,—пачуліся нягромкіе галасы.

— Арцём! Лаві! — крыкнуў Карусь, і люлька паляцела ўніз, а праз мінуту с калодзіжа стаў узнімацца сіні дымок, як пара с катла.

— Дзе ты, Сымонка? Сымон!

— Чаго, татка?

— Ды як зваўся прарок, катораго крумкачы кармілі мясам?

— Ілля! —

— Ну, вот! даўно-б так гаварыў!

— Вылазь, татчка! — сказаў павесалеўшы Сымонка.

— Вылазь, Арцём! падурачыўся ды і будзе,—загулі і селяне.

— А вы мяне любіце?—сказаў Арцём.

— Дзіва, што любім, — атказалі мужчыны.

— Я вылезу; але калі вы мяне запраўды любіце, то павінны згадзіцца на мае

варункі. Дык слухайце: Грыпіна не павіна на ні лаяцца, ні сварыцца.—Грыпіна! Чуеш ты там?

— Чую, чую! Ну, добра—ня буду! —

— Пабажыся!

— Даль-Бог, ня буду!

— Дык слухайце-ж далей: усе павіны разыйсьціся, каб ніхто ні бачыў, як я буду, вылазіць. Згаджаецца?

— Згаджаемся, згаджаемся!—Загама-нілі мужыкі.

— Ну, то вылажу!—

Драбіны заварушыліся, зараз-жэ с калодзіжа паказалася кудлатая галава Арцёма.

Дзяліцьба.

I.

Ну, што ты з гэтымі бабамі зробіш?
Калі ў хаці жывуць дзьева бабы, то
ўжо спакою німа.

Гыр-гыр-гыр! гыр-гыр-гыр! гыркаюцца
яны ад самага раньня.

Адна—капач, тая—мешалка.

Тая—гультай, другая—няўмека.

Так і кідаюць адна аднэй на вочы.

А як лягуць спаць, то кожная ўсю ноч
шэпчэ на вуха свайму мужыку,—нагава-
рывае на другую.

Мужыкі толькі скрыва пагледаюць
адзін на аднаго. Але, пакуль што, маў-
чаць.

Да дзяліцьбы ешчэ далёка.

Дзяліцьба ідзе вась у якім парадку: перш-на-перш на пляц выступаюць бабы.

Бабы сварацца год, год с палавінай, а то і цэлых тры. (Мой нябошчык дзед кажаў, што яго нябошчыца жонка сварылася з яго нябошчыцай братавай цэлых дванаццаць гадоў!). Наўперад бабы сварацца па троху, — так, гадзіну, дзьве ў дзень. Потым сварцы адводзіцца больш часу — гадзін 5 — 6.

Да гэтаго часу мужчыны яшчэ маўчаць, набіраюцца толькі злосьці. Мужчыны сварацца часьцей у вечар, ці у сьвяты дзень, бо ў будні німа часу. А бабы тым часам пачынаюць пробаваць моц сваіх чубоў. Вараць яны у аднэй печы, але у асобных гаршчках. Дастаецца тут і бедным гаршчкам! А ўжо посьле жанок бьюцца мужчыны.

Каб падзяліцца, ешчэ мала пабіцца адзін раз: трэба найменш разоў восем, каб разоў тры засыхала скурка на носі, разоў шэсьць абадраць твар, ды ліхтар паставіць каля вока, а лоб убраць гузам, або і думя. Тагды толькі можна лічыць, што права на дзяліцьбу здабыта.

II.

Дзякуй Богу, што Бог сярдзітым людзям не дае многа сілы!

Сымонешчэ змалку паказаў сваю злосьць, Раз ён завёўся нешта с сваей сястрой Марцэляй. Мой Сымон так узлаваўся, што укусіў сястру за живот. А то-ўжо быў ён дзяцюком. Сымон любіў часамі зухнуць. Загнаўшы да Коўна плыт, ён купіў сабе стары афіцэрскі сурдут. Бацька дома і давай прабіраць за гэта Сымона. Сымон кінуў аб зямлю сурдут, пачаў таптаць яго нагамі; — потым парваў на сабе кашулю, порткі, залез голы на жорны і сказаў:

— Так Пан Езус пакутаваў!

Мікола не ўступаў у злосьці свайму брату Сымону. Так, раз ён паехаў на поле па ячмень. Падыймалася хмара, гримела. Мікола наклаў воз на борздую руку. Толькі што ён нукнуў на каня, — шусь ячмень з воза. Мікола закіпеў, узлажыў другі раз. Не пасьпеў ён выехаць на дарогу — ізноў бух ячмень з воза!

— То ты гэтак??! — крыкнуў Мікола. Схапіў тут парубень і давай малаціць

ячмень. Памалаціў, вытрас, салому палажыў на воз і сам сеў.

— Папробуй цяпер раскідацца, пракляты!

Другі раз Мікола пабіў у сваей хаці вокны, місы, гаршчкі. Нічому не давала спуску качэрга. Пабіўшы усё, што можна было пабіць, Мікола стаў сярод хаты і пазірае, каб ешчэ што пабіць. Але ўжо усё было спуставана.

Сымон і Мікола сварыліся ўжо гадоў тры, а за апошніе часы сталі і біцца, агэта азначала, што скоро будзе дзяліцьба.

Сымон і Мікола ў нашым сяле былі тым, што ў горадзі тэатр, толькі што білетаў ня трэба браць: прыхадзі сабе, слухай, пазірай, весялі сваю душу.

І Карусь е-пад карчмы кожны вечар стукаў у вакно свайго суседа Базыля.

— Чаго ты? — пытаўся Базыль.

— Хадзі у Сьвінную вуліцу: зараз будзе бой.

Базыль апранаў кажух, браў капшук з люлькай і ішоў на двор. Закурыўшы люлькі, яны ішлі у Сьвінную вуліцу. — Карусь паперадзі, Базыль на два крокі з-заду. У Базыля ў люльцы быў цыбук просты,

у Каруся — крывы. Дым з Базылёвай люлькі ішоў з гары, а с Карусёвай — з нізу.

III.

А ў Сьвінной вуліцы, каля Мікалаевай і Сымонавай хаты, была ўжо цэлая камэдыя.

Тут былі і старыя, і малыя, і бабы, і дзеўчаты.

Глаўнае мейсца займалі Сымон з Мікалаем. Сварка с першых слоў дакляроўвала цікавы бой. Вакруг ваяк стаяла жывая сьцена народу. На перадзі стаяла некалькі чэлазек, каторыя борзда умелі зьвязацьці Сымона з Мікалаем. А другія толькі пазіралі. Калі „звадыяшы“ бачылі, што бойка раскідаецца, то тагды ўмешваліся яны.

— Эй, Сымон! Як табе ня брыдка? Мікола даў дулю, а ты толькі нос атхіліў.

— Дык я яму дам дзьве! — крычаў Сымон і торкаў Міколе дзьве фігі.

Другі звадыяш пхаў Міколу на Сымона, і бойка гатова!

Але на гэты раз звадыяшам не было чаго рабіць: Базыль с Карусём — а яны заўсёды прыходзілі к пачатку камэдыі, як

якое начальства, — убачылі вось што: Сымон трымаў у руках мялён, а Мікола — грамнічную сьвечку. Сьвечка была мала чым менша ад мялёна, — палкі, каторай круцяць жорны. Аказалася, што бой быў у хаці, і Сымон прыпёр Міколу у кутку. А як бараніцца не было чым, то Мікола і схапіў сьвечку, каторая стаяла каля Міколы Чудатворца. Мужчыны адабралі ад іх мялён і сьвечку.

Нейкі чорт так і цягнуў байцоў аднаго да другога.

Зляпіліся.

Такая была цікавая бойка, што аж месяц залюбаваўся ёй. Усё сьціхла.

Ужо Мікола быў тры разы на Сымону і тры разы пад Сымонам, а бой усё ідзе. Патаміліся яны, як пеўні.

— Стой! Стой!—крыкнуў Сымон:—дай, абору падвяжу!

У баю развязалася аборка на Сымонавым лапцю. Мікола стануў.

— Гы-гы-гы!—рагатаў Карусь.

Сымон стаў падвязаваць абору, а Мікола стаяў каля яго: чэкаў.

— Ну, цяпер!—гукнуў Сымон, паправіўшы лапаць.

Мікола не даў нават Сымону атсап-

нуцца і наляцеў на яго хрыбеціну. Сымон прыгнуўся йшчэ больш і схачіў Міколу у поў так, што ногі у Міколы апынуліся ў гарэ і так спрытна буркануў Міколу, што той стаў на ногі.

— Чэкай! чэкай, Сымон!—загаласіў разам Мікола.

І пакуль Сымон аглядзіўся, што тое прылучылася, у грамадзе падняўся рогат. Карусь выпусьціў з зубоў люльку, а Базыль выцер рукою шыбу. Усе аж трэшчалі ад сьмеху: у Міколы спаўзла адзежына!

Нават Сымона праняў сьмех.

— Вось як біцца с Сымонам! — гаварыў ён.

І пакуль Мікола апранаўся, Сымон накладаў у люльку тутун з поглядам чэлавека, ўзяўшаго верх.

Знайшли.

I.

Мікалай не памятае, як ён запрог каня, як сеў на воз і выехаў з Мінска. Суседзі на заўтра казалі, што Мікола сеў ўперак воза, так, што адна нага яго была у драбінах, а другая выстаўлена на фасон пісталета. Колькі праехаў ён такім парадкам, ня ведаюць, бо Мікалай скоро схаваўся за капаніцамі на павароці. Усё гэта ні так ужо важна — ці мала як едуць с кірмашу людзі! — важна было тое здарэнне ў дарозі, каторае вымагае таго, каб упамянуць, як Мікола выехаў з гораду. Мікалай як праз сон памятае дарогу, тые крамкі на краю горада, тые карчомкі з вывескамі „Піво“, дзе затрымоўваліся селянскіе хурманкі, каб купіць якую-небудзь дробную

рэч і ў апошні раз папрашчацца з горадам, хлабыснуўшы на дарогу шклянку піва. Мікалаю нічога гэтаго ня трэба было, і каб яго хто запытаў тагды, што ў яго на карку—капуста, гарбуз ці галава, то ён зразу напэўна не адказаў—бы па тэй прычыне, што ён ня чуў галавы. Скарэй усяго яму здавалася, што на плечах у яго быў кацёл.

Мікалаёў конік, ня чуючы над сабою цьвёрдай гаспадарскай рукі, пачынаў па-трошкі лайдачыць: ён ішоў то адным краем дарогі, то другім, то сярэдзінай, балазе дарога была шырокая; а часамі проста атпачываў і толькі азіраўся, ці зважае гэта гаспадар, ці не бярэцца ён за пугу; або падыходзіў да чужога воза, цягаў сена, смакаваў канюшыну, вялікі быў ласун на шчот торбы з аўсом. Шукаючы аўса ён скінуў торбу с сольлю с чужога воза. „Купіў не купіў, а патаргаваць можна“,—разважаў Мікалаёў конь. Праўда, ён дастаў сабе па мордзі, ды ці варта на гэта зьвертаць увагу? А Мікалай ні варушыўся і лежаў як нябошчык. Покі адышоўся конік вяреты тры ад гораду, прайшло добрых тры гадзіны часу. Людзі йшлі і ехалі. Шырокая дарога гаманіла, гула і стагнала ад людзкіх галасоў, груку калёс і стуку капытоў.

На бок! — гукалі часамі Мікалаю, а Мікалай і ў вус сабе ня дуў, бо нічога ня чуў. Яго абганялі, аб'езджалі, кідалі жарты, бо што возьмеш с п'янаго? А можа людзі памяталі словы нябошчыка Базыля, каторы вучыў:

— Не чэпай п'янаго: п'яны усё роўна, як сьвяты.

Мікалай быў ужо далёка ад Мінска, як ён крыху ачухаўся і прышоў у памяць. Конік сам даўно зьвярнуў с шырокай дарогі, і да дому аставалася вёрст пяць. Палажыўшы на воз другую нагу, Мікола спыніўся, агледзіў воз і паправіўся. Ўсё было ў возі, не хапала толькі адной рэчы: на галаве не было шапкі.

II.

Нідалёка ад тэй павароткі, дзе зьвярнуў Мікалаёў конік, была ешчэ паваротка на права у другую вёску. Мікалай ня ведаў, што у некалькі кроках за ім ехала другая хурманка і што ён не адзін такі на сьвеці, а ёсьць ешчэ ня горш яго дзюбануўшы Нічыпар Касмык. Нічыпар так сама нічога не знаў пра Мікалая і лежаў на

возі, як пласт. Лежаў ён галавой к конскаму заду, абвяўшы мяшок атрубоў, і гаварыў з ім, як з пярвейшым другам на сьвеці, бо думаў, што гэта быў не мяшок з атрубамі, а яго добры знаёмы, катораго ён узяўся падвязаці.

— Ты кажэш, брат, што гарох у цане? На усё цяпер расьце цана... На лета засею ўсё поле гарохам... Но-о! — гукнуў Нічыпар і хвасануў пугаю па воздусі у той бок драбіны, дзе з роду, не запрагаўся конь.

— Лявон! — гаварыў далей Нічыпар да мешка: — давай займёмся гарохам, га?.. Што, брат Лявон, ці не казлы ты ўжо дзярэш? Эх, ты слабейка: вышій, як куранё, а зьвіўся, як вуж, глынуўшы жабу. Гной ты, а не чэлавек. —

Тут Нічыпару ўспомнілася песьня пра Лявона, і ён зацягнуў:

„Ды Лявон мой
Ды павёз гной,
Ды ляцела варона
Ды схапіла Лявона“.

А „Лявон“ лежаў сабе і нібыто таго. Пад'ехаўшы з паўварсты, Нічыпар палопав на мяшку і сказаў: — Ось ты, Лявон, і чужы мне чэлавек, а чаму я цябе люблю?

А за тым люблю, што ты, як і я, чэлавек бяз хітрыкаў. Што, я буду каго абгаварываць? Зайздросьціць каму? Ці, як Сымон Очэп, буду хадзіць у воласьць жалабы пісаць? Ні с кім я не сварыўся, ня біўся, не судзіўся, бо то апошні чэлавек, хто судзіцца. Ніхай лепш маё пяройдзе. Бог сьвяты, мне верне. А калі трэба выпіць, то і выпью, ды розуму не прапью, што тут глаўнае... піць, але не прапіваць розум. Так я кажу?.. Эх, мілы ты мой друг! абмазаліся мы с табой вакруг і сядзімо ў гнаі, як у крэпасьці! — Нічыпар цяжэй налёг на мяшок, абняў і стаў яго цалаваць.

— І сыты-ж ты, ліха твайму ліху, проста, як мянёк! Дзе ты нагуляў гэтулькі сала? Ось як вазьму я цябе, як скіну, як шпурну, то ты у мяне апынешся... у Сёмкавым гарадку! Што, можэ скажэш не шпурну? Не шпурну? я цябе не шпурну?! Даль-Бог шпурну, так шпурну, што косьці забражджаць! Хто ты мне? бацька або дзядзька? дзяцей я с табою хрысьціў? Вон з майго воза! —

Нічыпар апхапіў мяшок, лёг з ім у рад, узняў таўхануў каленам і кінуў на дарогу.

— Разлёгся-бо, як пан які, — пачаў Нічыпар, каб апраўдацца перад сабою: —

я чэлазек такі: ні с кім не судзіўся, бо судзіцца не люблю раз, раз — і гатова!..

Доўга бубніў Нічыпар, — покі ахамянуўся, што і ў яго німа на галаве шапкі.

III.

На тым мейсцы, дзе раз'ехаліся Мікалай з Нічыпарам, лежаў стары капялюш. Я колькі разоў бачыў яго на свае вочы, як пехатой ходзіў з Мінска у Беларучы. Гэты капялюш і цяпер ешчэ жыў ў маеі памяці. Я ні магу ня ўспомніць пры гэтым майго друга, пісара, каторы першы, можна сказаць, звярнуў увагу на капялюш, як сьледуе быць. Пісар меў на рэдкасьць чуткую душу, мягкае сэрцэ і жывое слова, каторым ён так валадаў, што мог, здаецца, заставіць плакаць каменьня. Ну, што, на праўду, выяўляе сабою стары, спаршывеўшы капялюш, каторы быў вывезены на поле з якога небудзь сьметніка, а потым занесены ветрамі на дарогу? Так пазіраем на рэчы мы, простыя людзі, так пытае звычайны чэлазек. Але ня гэтак зірнуў на яго пісар.

— Капялюш! — сказаў пісар і таўха-

нуў мяне локцям: — ляжыш ты цяпер тут адзін, і топчуць цябе людзкія ногі. Цябе даўно забылі і кінулі аднаго, аднаго на зьдзек цэлага сьвета. Пячэ цябе сонцэ, дажджы паліваюць, топчуць у грязь, нагой паткідаюць. А ты, маўчалівы, ляжыш сіра-тою, і ветры сярдзіта шумяць над табою! І ніхто і ніколі цябе не спытае. Што твой за век быў і доля якая. — Тут пісар вы-смаркаўся, вочы яго былі мокры ад сьлёз.

— А былі-ж і ў цябе сьветлыя часы, вясёлыя дні, і табе, сіраціна, сьвяцілі агні. Навенькім выйшоў ты з майстравых рук дзе-небудзь у Лодзі, або і ў Варшаві, і цябе не насілі ні Янук, ні Пятрук, а пан які важны, і быў ты у славі...

Ды дзе там?! Я не скажу і дзесятай долі таго, што казаў пісар. Але ці так яно было, як ён казаў, ці іначэй, я ня ведаю. Адно я толькі знаю, што гэты стары капялюш прыцягнуў да сябе двух п'яных га-спадароў.

Зьвярнуўшы каня і трымаючыся за аг-лобіну, плёўся Мікалай, прыглядаючыся, ці не ляжыць дзе шапка. З другога боку, та-кім жэ парадкам, пхаўся і Нічыпар. Што было у іх думках, сказаць трудна. Па тым,

як яны плёвалі, можна было вывесці, якое у іх было пачуццё.

— Можэ паднялі часамі шапку? — спытаў Мікалай, спаткаўшы трох хлопцаў: конь, воўчае мяса, спудзіўся, нёс з вярсту, і шапку згубіў, ось.

— Не, не паднялі, — атказалі, на момэнт спыніўшыся, дзяцюкі.

— Якая-ж хвароба панесла твайго каня? Ці ня выпў ён? — спытаў потым адзін.

— Можэ ты без шапкі выехаў з дому?

— Глядзі, яе даўно ужо па этапу павялі — сьмеяліся хлопцы з Мікалая.

— Я бачыў якбы шапку на шляху. Чарнелася нешта; можэ гэта твая, чэлавец, шапка, сказаў-ехаўшы на гэты час гаспадар с Паперні.

— Ото дзякую, ведама мая! — сказаў Мікалай сеўшы на воз і пагнаўшы коніка. З другога боку так сама і Нічыпар распываў жанок, ці ні бачылі яго шапкі.

— А якая-ж твая шапка? старая? — спытала адна.

Нічыпар паглядзеў на кабету: жартуе яна, ці не і гаворыць:

— Равесьніца тваей хустцы.

Жанчына угневалася.

— Ніхай сабе і равесьніца, але мая — на галаве, а тваё зátкала на шляху валяецца. і ніхто ня хочэ браць такую брыду.

— Брыда, хай брыда, а знайцзецца — не бяда, — вясёла залаташыў Нічыпар.

— Хто пытае, той ня блудзіць, — сказаў Мікола, здалёк угледзіўшы капялюш.

— Тпрру!

— Язык век па балоці скачэ і не грязьне дый ешчэ і ў Кіеў у карчму завядзе, — гукнуў і Нічыпар, так сама убачыўшы капялюш.

І Мікалай і Нічыпар пазлазілі з вазоў і разам працяглі рукі да капялюша.

— Ня руш: гэта мая! — асекае Мікалай і тузнуў капялюш.

— Як-то твая? — спытаў Нічыпар.

— А так мая: п'яны быў і згубіў, вярнуўся і знайшоў, ось і мая.

— А я цьварозы быў і згубіў, дык, значыцца, мая! — упёрся Нічыпар.

— Ну, пусьці! — рвануў дужэй Мікалай.

— Фіў! — сьвіснуў Нічыпар, крэпка трымаючы капялюш.

— Ня тузай, парвеш! — злаваў Мікалай.

— Ня рві — патузаеш! — перэдражніў Нічыпар.

— Ось як тузану, то ты і ногі задзярэш! — сусім узлаваўся Мікола і штурхануў Нічыпара плячуком. Нічыпар — Мікалая. І два гаспадары пачалі валтузіцца па полі, не пускаючы з рук капялюша. Патаміліся абодвы, як пеўні. Ні той, ні другі не адыймаў ад капялюша рук. Маўчалі і толькі цяжка саплі, як кавалёвыя мяхі.

— Што будзе? — спытаў Мікалай.

— Нічога ня будзе; атпачынем ды ізноў будзем баранаваць, — атказаў Нічыпар: — я чэлавек такі: біцца ні хачу, судзіцца не люблю і я, апроч таго, чэлавек бывалы: быў у кузьні і у млыне. І тут — гу! гу! і там — гу! гу! — і нічога разабраць ні магу, — і пашоў і пашоў балабаниць Нічыпар. Мікола перш слухаў, а потым стаў углядацца на тое, што яны трымалі.

— Ты што згубіў: шапку ці капялюш?

— Шапку, — атказаў Нічыпар.

— І я шапку. А гэта, брат, прыгледзься, саўсім не шапка, а дрэнь. І ты дурэнь і я дурэнь.

— Ці-ж?

— На бяры! — пусьціў Мікола капялюш

Павярцеўшы ў руках, Нічыпар шпурнуў яго аб зямлю і зірнуў на Мікалая. Колькі момэнтаў яны не спушчалі адзін з другога вачэй.

— Цьфу! —

- Цьфу! —

— Нічыпар? —

— Мікалай? —

- Бадай ты запаветрылася, — сказаў Мікалай: хоць-бы ніхто не бачыў! І што мы скажэм ім, бабам? заядуць! —

— Ось паедзем у Паперню, аднака блізка, і надумаемся там, што казаць. Ня выпіўшы, не патрапіш. —

Выстагнаўся.

I.

Іван Кіслы гараваў ўсё сваё жыццё. Усё горэ было ў тым, што у гэтаго гора было ешчэ сваё горэ: заўсёды выпадала так, што беднаму Івану ніколі не удавалася выплакацца, выгаравацца, выскардзіцца і гэтым самым выліць з душы ўсю гарка-ту, усю боль пахілаго жыцця. І ўсё складалася, як сумыслу, якбы нейчая злая воля неатступна цягнулася за Іванам і не давала яму здарэння аблягчыць яго душу. Цягнулася яна з даўных-даўных часаў, с тых часаў, калі Івана ешчэ трудна было адлічыць ад Мар'і, іначэй сказаўшы, калі Іван ешчэ пехатой хадзіў пад стол. Разравецца, бывала, Іван... ды каб-жэ раз-

роўся, як людзі: толькі скрывіць губы, глядзіш — ужо маці зьнімае хвартух і мабілізуе паскі на Іванаву сьпіну— „ня сьмей плакаць“. Дзе тая праўда на сьвеці? Чаму Антось як пачне плакаць, то кінецца на сьпіну аб зямлю і барабаниць нагамі так, што яму можэ пазайдросьціць найпершы барабаншчык? Вазьмі-ж ты. Выйдзе Іван на вуліцу, завядзецца с кім біцца — што-ж гэта за чэлавек, калі ні разу ні пабіўся?— паб'юць, пакрыўдзяць Івана. Што-ж бы вы, добрыя людзі, рабілі, каб вы самі былі Іванамі? Вы-б заплакалі, і ўсякі-б заплакаў. А чаму не паплакаць Івану? Але-ж ніхай папрабуе заплакаць: засьмяюць, заплююць ды ў прыдачу горш наштурхаюць.

Раз Іван, моцна пакрыўджэны, адважыўся зайці ў кусты на берэг рэчкі. Прышоў Іван, азірнуўся, сеў на беражок, прыслухаўся. Тут, думаў ён, ніхто яму не пашкодзіць атплакацца за усё. Кругом было так сумна, так ціха. Здавалася, ўсё журылася і настроілася слухаць плач Івана. І нешта ў сярэдзіні, каля самага сэрца, так завіло, так сьціснула, што Іван раптам нагнуў галаву і мімавольна падняў калошы портачэк: яму здавалася, што у яго так многа выцячэ сьлёз, што вада ў бера-

гох ня ўтоўніцца. І толькі Іван завёў:
„А-о-о-а—гы!“ Як с таго берэга паказала-
ся с кустоў галава рыбака Сёмкі.

— Гэта ты прышоў, пужаць мне ры-
бу, злодзей ты?! Я табе паскавычу.

Так і засталіся нявыплаканыя сьлёзы.

II.

Іван асірацеў. Астаўся ён адзін на
сьвеці, бы тая калатоўка. Быў ён на плы-
тох і не бачыў, як хавалі бацькоў, так што
і тут Івану не ўдалося паплакаць, як лю-
дзі. Сёстры яго павыходзілі замуж, адзін
брат выбраўся у Амэрыку, другі паехаў
у сьвет шукаць шчасьця і долі. І Іван
астаўся адзін гаспадарыць. Ад бацькоў за-
сталася яму хатка, сякая-такая будоўля,
надоба, худоба і паўчверці зямлі. Была
у Івана на прымеці і дзяўчына. Праз коль-
кі месяцаў посьле сьмерці бацькоў ён зра-
біў заручыны, а на Сёмуху было назначэ-
на вясельле. За тыдзень перад Сёмухай Іван
занядужэў. Доўга ён не паддаваўся, перэ-
магаўся, і ўсё-ж такі мусіў, бедны, здацца.
У сераду перад Ушэсьцем, так пад вечар,
Іван залег. Сьвяжыць Іван, а работа ўся

стаіць, рабіць некаму, хата непадмецена, ўсюды непарадак. А на што ён, парадак гэты? думае Іван, ўсё роўна ён памрэ; знайдучца добрыя людзі і пахаваюць яго. Івану стала горка, як ніколі. Усё жыцьцё, шэрае, невясёлае жыцьцё, прайшло ешчэ раз прэд яго вачыма. Што-ж? ён памрэ. Яго закапаюць, і згніе ён, забыты скоро навекі, і нічыя вочы не затумяняцца слязьмі, як яго будуць несці на могілкі. І гэ-та называецца жыцьцё; гэта яго век!.. Адна толькі сьветлая мінуціна мігалася яму, як адзінокая зорачка ў безрадасную восень: цяпер яму ніхто не пашкодзіць усім нутром, усею сілаю змучэнай душы аддацца смутку і жалю; хоць цяпер атплачэ ён ўсё горэ жыцьця, атстогне ўсю боль: ласьне чэ-лавек ні мае права хоць на адну мінуту, сьветлую мінуту, ў жудаснай імгле цёмна-го жыцьця?

Іван паправіўся на пасцелі, зьмяніў палажэньне свайго цела і абвёў поглядам хату. І толькі што ён прыгатаваўся застагнаць, як на парозі паказалася фігура яго маладой. „І хто яе прасіў сюды? Чаго яна тут?“—падумаў Іван і нахмурыўся.

— Галубок ты мой! што ты выдумаў хварэць? — жаласьліва спытала яго Магда.

— Ня добра мне, Магда. Мусіць і я пайду за бацькамі — сказаў Іван. Яму самому так горка стала ад сваіх гэтых слоў, што сьлёзы гатовы былі самі паліцца з вачэй.

— Ну што ты выдумляеш? паправішся Іванка, — і Магда прылажыла руку да лба Івана. Ешчэ большы жаль падшыб Івана. Хіба ўзяць ды заплакаць? зараўці на ўсю хату? Не! падумае, што ён — нюня, плаксівая баба; ешчэ і замуж не захочэ пайці. А боль так і ходзіць па ўсім яго целі, і яму, Івану, так хочэцца застагнаць. „Ці застагну ці не?“ думае Іван. „Ой, скарай-бы яна йшла да дому!“

— Мне, Магдачка, ні так ужо і кепска, пачаў разважаць Іван Магду: — паляжу трохі і ўстану.

— Вось маладзец! — сказала Магда і нагнулася, каб пацалаваць хвораго. Дрож прабегла па целу Івана, яму стала надта прыемна. Ды Іван ахамянуўся: гэтак і ахвота пройдзе стагнаць і аддацца смутку.

— Можэ-б табе, Іванка, спарыць гарнущачак малака?

Іван заматаў галавою і павярнуўся на другі бок.

Магда колькі мінуці пасядзела маўч-

ком, якбы раздумываючы над тым, узлавацца ці не. На ўсякі выпадак яна надзьмула губкі і насуніла крыху бровы. Іван незаметна павярнуў галаву і зірнуў на яе адным вокам; не — не выпадае так рабіць. Не адварочываючыся, Іван падняў руку і палажыў на плячо Магдзі. Гэтаго было даволі, каб Магда змякчэла.

— Паляжы, саколiк, а я прыбяру крыху ў хаці, — і, ўзяўшы венiк, яна стала падметаць хату, рабіць парадак, стаўляючы кожную рэч на сваё мейсца, а бедны Іван увесь аж кіпеў. Яму раптам зрабілася так ня добра, так заламала яму косьці, якбы хто ціснуў яго аппугамі, аж ён скрыгікаў зубамі, каб стрымаць стагнаценьне, падкорчваў і выпростаў ногі, варушыўся і пакутаваў, як пасолены мянёк. А Магда так павольна варушылася, якбы і ня думала ісьці да дому. Часамі выходзіла яна ў сенцы ды зараз-жэ ізноў паказывалася ў хаці. А Іван, чуць толькі яна выйдзе, таропна углядаўся і прыслухаўся, як далёка адышлася Магда, каб застагнаць хоць адзiн разок, і нiяк не ўдавалася.

— Божэ мой! што яна робіць са мною? Скарэй-бы пайшла ўжо адгэтуль—не цярпелася Івану.

— Ну, Іванка, бывай здаровы...

Іван узрадаваўся на момэнт, ды заразжэ ешчэ горш апаў духам, як Магда скончыла гаварыць:

— Ідзе сюды мама.

Сказаўшы гэта, Магда борздзенька пацалавала ешчэ раз Івана, прыгнула галаву і ціхачом шмыгнула за парог, на задворкі, каб не спатыкацца з маткай, і пашла дамоў.

— Эй, малады, малады! брыдка! Праз тры дні вясельле, а ён расьцягнуўся, як навой! — громка, на ўсю хату, забарабаніла Настуля, Магдзіна маці.

— Што у цябе баліць, Іванка?

— Нічога, — буркнуў сярдзіта Іван.

— Дык чаго-ж ляжыш?

— А што-ж мне рабіць? скакаць?

— На вясельлі скачы, а цяпер ачунівай. Пакажы, сыноч, свой лоб. — Іван злосна заварушыўся, лёг на сьпіну і выставіў лоб.

Старая Наста прылажыла руку на лоб. потым збоку, потым з другога.

— Трохі ёсьць агонь, але нічагутка, глуштва. Гэта табе з ветру пашкодзіла. Ось

я зараз напару ліповага цвету с чаборы-кам, выпьеш, прапацееш і пройдзе.

— Я і так ужо пацею, — адазваўся хворы.

— Ну, гэтаго мала: трэба, каб спацеў ад зёлак, — стаяла на сваём Наста.

Бачыць Іван, што тут нічога ня зробіш.

— Нічога мне ня трэба. Дайце мне палежаць спакойна, і ўсё пройдзе.

— Хто-ж табе ні дае лежаць? ляжы сабе, а лекарства я табе ўсё-ж такі дам.

— Ведаеця што, — пусьціўся Іванка ў хітрыкі: — мне так заманулася гарэлкі, што здаецца, каб выпіў чарачку, то зразу ачуняў-бы. Каб як сказаць Магдзі, ніхай-бы прынесла мне кручок.

— Гарэлкі зажадалася, кажэш?

— Ой, як хочэцца!

— Ну, то яна напэўна паможэ. Калі хворы чэлавек моцна хочэ чаго, то тое памагае. Я помню, мой Андрэй хварэў на тыфус. Стаў крыху ачуніваць. Зажадалася яму хлеба, як табе, ось, гарэлкі. А дактары — Божэ барані есьці чорны хлеб. Я мусі-

ла хаваць ад яго хлеб, хоць ён і стары, мой Андрэй, але хворы горш малога. Раз ён устаў ціхэнька ў ночы, зайшоў ў камору і чуць што ня цэлы бохан вытрубіў, і што-ж ты думаеш? Як бачыш ачуняў... Ну, я пайду.

Счэкаўшы крыху, Іван падняўся, падышоў да вакна — нікога німа. Тагды Іван паваліўся на пасьцель, накрыўся коўдраю, потым нагамі сьцягнуў яе с сябе, схпіўся за бакі.

— Ой! ой! ой! о-е-ё-ё-й — заойкаў, застагнаў Іван і сам ня верыў гэтаму шчасцю. Стагнаў ён доўга, стагнаў на ўсе лады і галасы: то высока і тонка, то нізка і тоўста, то каротка, адрывіста, то працяжна і пявуча; пры гэтым ён варочаўся, корчыўся так, што зубамі мог дастаць свае калені, то выцягаўся, колькі дазвалялі яму скура, жылы і косьці.

А як перэстагнаў ўсё, то пачаў высьпеваваць свае стогны на манер песьні „Сонцэ ўсходзіць і заходзіць“.

— О-о-о-ей! о-ё-й! — да!

— Вось табе і хворы: ляжыць сабе ды сьпевае, — сказала Настуля, перастушшы

з Магдай парог хаты. У хвартуху у яе быў гарачы імбрычэк з зёлкамі і паўкварты гарэлкі.

— Выстагнаўся, дык і паправіўся, — сказаў усьміхаючыся Іван.

З л а в і ў!

Данісаўшы апошнюю страніцу прызыўных спіскоў, пісар Пáвал Дурундовіч разагнуў сьпіну і далёка працяг пад сталом ногі.

— Канец і Богу слава! — сказаў пісар і шпурнуў на стол ручку. Зірнуўшы на гадзіннік, ён борзда падняўся, сказаўшы:

— О-о-о!

Было каля поўначы. Стораж Грыгор даўно ужо спаў, разваліўшыся на падлозі каля дзвярэй. С таго кутка, дзе ён спаў, няслася столькі ўселякіх зыкаў, што трудна было паверыць, каб гэтыя зыкі вылеталі з аднаго чэлавека.

Цяпер толькі пісар зьвярнуў на гэта

увагу і, зачыняючы шафу, сказаў, зірнуўшы у бок стоража:

— Маладзец, сам іграе і сам ўтурыць! Ігрышчэ дый годзі.

У спальні пісара даўно ужо чэкала ложка з мягкім матарацам на спружынах і з ёсока ўзбітымі падушкамі; запаліўшы сьвечку, пісар разьдзеўся і лёг у пасьцель, згайдануўшыся разоў пару.

— Хóраша, чорт вазьмі! — сказаў пісар, пацягаючыся, і прыемнае пачуваньне агульнага здаволеньня ахапіла ўсё яго цела.

— Стушыўшы сьвечку, пісар да грудзей толькі нацягнуў лёгкую коўдру, бо на дварэ і ў хаці было душна, як у лазьні.

Колькі мінут пісар палежаў спакойна, думваючы аб сім і тым. Яму было добра: непрыемная работа, — прызыўныя сьпіскі, — закончэна: земскі начальнік знайшоў усё ў парадку; рэвізія так сам нічога кепскага не замеціла. Адным словам, пісар папаў у тую паласу жыцьця, калі чэлавеку шанцуе і ўсё ідзе, як па пісанаму. І сон, салодкі сон, з мінуты на мінуту гатоў быў самкнуць яму вочы. Але толькі што стаў

ён дрэмаць, як па яго сьпіне борздзенька прасунулася маленькая, чорная, жвавая жывёлка, ўсё роўна, як там закраўся чарток і паказытаў яго каласком. Пісар цопнуў усей жменяй па тым мейсцы, дзе прапоўз няпрошэны госьць, моцна надушыўшы сьпіну. Маленькі вораг пстрыкнуў і прапаў. Чутачку счэкаўшы, зноў пачуў пісар лёгкі сьверб, ужо на назе, якбы хто запускаў туды павольненька тонкую голачку. Прыгнуўшы нагу, каб спрытней было злавіць скочку, пісар раптам накрыў пальцамі сьвярбючае мейсцэ і, крэпка паціснуўшы, павёў па назе. Праклятая жывёлка зноў прапала. Ня ўсьпеў ён, як мае быць, пачухаць нагу, як у яго засьвярбеў зразу і карк і бок, цяпер ужо шмат мацней, якбы яго секанулі крапіваю. Сон пісараў адразу прапаў:

— Бадай вас агонь высмаліў, як вы смаліце, — сказаў пісар, с сілаю хапаючыся за карк.

Пісараў карк быў абросшы густымі валасамі. Ловячы блаху, ён няўмысля скрабянуў сябе за валасы, ды так моцна, што чуць ня крыкнуў ад болю. Гэтак, бывала, як ён быў малы, нябошчык дзядзька яго паказваў яму, „як даюць квасу“. Уся гэта

гісторыя кончылася тым, што пісар узлаваўся.

— А каб вас маланка папаліла! — сказаў ён і падняўся. Абмацаўшы на століку серчыкі, пісар запаліў свечку і адварнуў коўдру. Жвавыя скачкі разам скакнулі на ўсе бакі і пахаваліся; толькі адна разоў тры кульнула па падушцы, і пісар разоў тры пакрываў яе рукою, але спрытная скачка кожны раз шчасліва выкручывалася ад сярдзітай пісарэўскай рукі. Ператрос ён ўсе бэбахі на пасьцелі, але нічога не злавіў. Хоць-бы адна, сьцерава, папалася, хоць-бы злосьць спагнаў. Абрэвізаваўшы пасьцель і ўласныя пазухі, пісар зірнуў на сьцяну. Там павольна, не сьпешаючыся поўз клоп. Здавалася, што ён сабраўся у вялікую дарогу, толькі што не было у яго палкі і клунка.

— А, гад! а пашпарт у цябе ёсьць? — спытаўся пісар і патекварыў яго свечкаю.

Падняўшы свечку у гару, пісар азірнуў увесь пакой. Праз вокны глядзела чорная ноч. Вакруг было ціха. Толькі з другога ложка даносіўся мерны сап яго жонкі ды з-за сьцяны Грыгор не перэставаў спраўляць ігрышчэ.

— І скачыхі іх не кусаюць, — пазай-
здраваў пісар і зноў патушыў сьвечку.

Колькі часу пісар лежаў з аткрытымі
вачамі. Сон ужо ня йшоў да яго. Але па-
маленьку, ён зноў начынаў сьцішывацца, зда-
валася, ужо цяпер блохі баяліся чапіць пана
пісара, і ён ужо забываў пра іх. Якбы гэ-
таго толькі яны і чэкалі: толькі што ён
павярнуўся на другі бок, як нехта крэпка-
пякуча укусіў яго за жывот. Пісар увесь
аж патскочыў.

— Ах, каб на вас Бог халеру напусь-
ціў, — лаяўся пісар. А тут за сьцегняк
яго, як утне!

— Каб на вас мор і упадкі! — сярдзі-
та бубніў пісар і варочаўся, як мянёк на
скаварадзе. Цяпер пісар не выстрэнчываў
чухаць пакусаныя мейсцы. Усюды яго ця-
лі: за ногі, за рукі, за сьпіну і бакі. Па-
вёўшы правою рукою па левым баку, пі-
сар абмацаў нешта і крэпка прыдушыў
пальцам.

— Трасцу ты цяпер вырабішся! — зло-
радным голасам гаварыў пісар.

Схапіць у пальцы ён не адважываўся,
бо чуў, што стбіць толькі зьмяніць пала-
жэньне пальца, як яго дабыча уцячэ.
А пусьціць яе шкада: яна адна можэ двац-

паць разоў укусіла яго. Трэба злавіць брыду, і хоць паназьдзеківацца з яе.

Якраз прачхнулася і жонка.

— Ты ня сьпіш, Оля? — пытае пісар жонку, ні адыймаючы рукі.

— Не!

— Дык устань, брат, запалі сьвечку і падыдзі сюды.

— Што там у цябе?

— А вось ідзі — будзеш ведаць.

— Жонка паднялася с пасьцелі.

Запаліўшы сьвечку і зірнуўшы на пісара як ён трымаўся за бок, жонка была спалохалася. Але пісар быў здароў, бо назіраў вясёла, як і ўсякі, хто злавіў злодзея.

— Ты ведаеш Оля: качаюся гадзін дзьве, ніяк не засну. Блох у нас, як пяску. А цяпер я нешта злавіў, і чорт яго ведае што.

— Аткуль тые блохі? Хіба клешч, бо ты-ж любіш гэтыя маёўкі ў лесі. Пакажы!

— Сьвяці сюды!

Сабраўшы усе сілы, пісар ешчэ раз прыдушыў свайго ворага і паволі стаў браць пальцамі. Вабраў. Пацягнуў — не адрываецца.

— Клешч, каб ён згарэў! — сказаў пісар.

— Дай зірну, — сказала жонка і нагнулася, а пісар адняў руку.

— Ну?

— Цьфу, дурэнь: гэта-ж бародаўка!

З днеўніка пана Жылака.

Запіскі С - го ірака

Пана Жылака зналі ня толькі ў нашых тутэйшых закутках, але і далёка, навокала. Гэта быў чэлавек, каторы аставіў ва ўсіх надоўга, каб ні сказаць на ўсё жыцьцё, памяць. Яго будуць памятаць і нашы і не нашы. Нават такі чэрствы і шорсткі чэлавек, як наш крамнік Довід Рэзгін, і той уздыхне і пачухае патыліцу усякі раз, калі хто ўспамяне імя нябошчыка. Праўда, наш вялікі знавец душы чэлавека, Гаронім Цыбаты, гаворыць, што ўздохі і пачухі патыліцы Довіда Рэзгіна маюць на гэта свае асобныя прычыны: нябошчык пакінуў Довіду шмат неаплачэных квіткоў, бо меў звычай браць на павер. Але ні мае

граніц людзкая злосьць і лёгка кінуць чорную пляму на добрае імя чэлавека; ды і сам наш душавед, Цыбаты, не сыскаў з нябошчыка 7 руб. 35 кап., каторыя той прайграў яму ў карты. Жылака хавалі з вялікім пыхам, а ў вечар таго дня яго сябры ўстроілі хаўтуры, і ўсю ноч звон чарак далёка нёсся поруч з душою нябошчыка, праводзячы яе туды, гдзе ўжо спрадвеку прыгатавана ёй месіца і аткуль ужо ніколі ні знайдзе яна дарогі назад.

Я так патрэсены яго сьмерцьцю, што мой язык ня можэ сказаць і цені таго, што выляў сабою нябошчык. Каб хоць крыху пазнаёміць вас з яго натураю, я скажу тут тые словы, каторыя у вечар былі казаны нашым прамоўцам Антосем Гладышом. Навярнуўшы на званковага караля 10 кац. медзякамі, 10 срэбрам і патсунуўшы ешчэ залатоўку пад жывот каралю — „мазу“ (якраз гралі у тэхталя), Антось Гладыш падпадняў шклянку піва, нахмурыў лоб, затуманіў вочы і сказаў:

„Паноўе! Ці трэба казаць вам, якога сябру згубілі мы, якую страту панесла наша кампанія? Гэта быў няўтомны баец за „зьялёным сталом.“ Ён аддаваўся картам усей душою. Не задумываючыся прайгрываў ён

грошы і ўсю пэнсію за цэлыя месяцы ўперад. Ён гатоў быў прайграць усё, пачынаючы сурдудом і канчаючы порткамі. Гэта была натура, каторая не любіла спыняцца на палавіні дарогі“... Шкада толькі, што наш прамовец ня скончыў сваю прамову: ніхто яго ня слухаў, кожны пазіраў на свае карты. А ў гэтым месьці мовы Антосевай якраз вышоў яго званковы кароль у чацьвёртым раду, і Антось Гладыш сам спыніў сябе, адварнуўшы караля і гукнуўшы: „Руп сорак!“

Мяне бярэ крыўда за зневажэньне памяці нябошчыка. А мне хочэцца паказаць вам нябошчыка ва ўвесь яго рост. Часта, як быў жыў, чытаў мне нябошчык свой днёўнік, куды ён запісываў усё, што было вартае ўвагі. Аднаму мне даверыў ён сваю тайну, тайну свайго пісьменства, і я не магу стрымацца, каб ні падзяліцца з вамі яго багатай спадчынай, аткуль вы самі убачыце, якая душа тулялася у яго кволым целе.

Вечны спакой табе! Ніхай будзе так лёгка табе земля, як была цяжка твая ігроцкая доля!

„Табе аднэй, мая кніжэчка, давераю я мае думкі радасьць і горэ“, — так начынаецца днёўнік Жылака — „ты адна — мой лепшы друг. Нікому не скажэш ты нічога, хоць на кожнай страніцы я пакінуў часьць самога сябе. Эх!..“

1 мая.

Сягоньня я ўвесь дзень вясёлы. Цэлую ноч гралі ў карты у Г. Выйграў 4 руб. 20 кап. Кладучыся спаць, я абмацаў ў камзэльцы тры рублі. Не памятаю, як яны там апыніліся. Усё роўна, як знайшоў іх на вуліцы. З радасьці зайшоў до Пратаса і выпіў дзьве бутэлькі піва.

2 мая.

Чытаў я, ня помню, калі і ня ведаю гдзе, як лісіца ўхапіла куруцу. Вясёлая і давольная, падбегала яна да сваей нары. Але нагнаў яе каршун і выхапіў яе дабытак. Гэтак сягоньня здарылася і са мною: тое, што ўчора нагаблеваў, сягоньня спусьціў Тамашу — ды ешчэ і сваіх прылажыў пяць рублёў. Мне такі і не хацэлася сазіцца — ўсё роўна як чуў. Але нагналі чэрці гэту акулу. Ну, што-ж? адыграюся! До-

ма перэмацаў усе кішэні: чэкай, браце, Петра — будзем сыр есьці. Знайшоў адзін толькі медны траяк. Трэба адыйграцца ды кінуць карты.

3 мая.

Доўга ня мог заснуць учора. А заплюшчыш вочы,—ось так і стаіць у ваччу хрэставы ніжнік, вінная дзесятка і чырвенны кароль. Усю ноч сніліся карты, куча срэбра: Кажуць, сніць срэбра кепска: сьлёзы! Неж я буду плакаць? І чаго-бы? У Базыля, здаецца, зьбіраецца кампанія. Хіба паваражыць на пальцы, ісьці ці не... Вываражылася ісьці.

6 мая.

Не люблю я іграць, калі банк трымае Андрэй Нагнётка. Як начне габлеваць карты, як стане выкладаць іх! Проста, якбы жылы выцягае с цябе. Тыя карты, што астануцца ў калодзі, разложаць на сталі і тагды ўжо начынае выкладаць рады. Паложыць і перш пазірае, сваю ці здаў. Калі і па праўдзе свая возьме, ён с такою любоўю аткідае яе. А не дай Божэ свая выйдзе ў апошнім радзі! „А кацяніётка ты маё!“ —

гукае вясёла ён, скачэ і цалуе карту, а мы ўсе злосна шпурляем свае карты, бо кожнаму хочэцца ўзяць дзевяты рад. Сягонья мне шанцавала, але я — дурэнь: ня ўмеў ставіць: памажэш, але ня тую. Быў выйграў 12 рублёў, потым спусьціў, засталася толькі 35 кап. Добра, што хоць сваіх не прасадзіў.

9 мая.

Мікола! Даў Бог добрую памяць: як раз успомніў, што сягонья імяніны у нашаго пісара. Павінен-жэ скоро зьявіцца Ёсель. Пашлю праз яго паздароўканьне. (*Ад аўтара:* Ёсель у мястэчку С.—нешта падобнае да швэйцара, або, як у салдатах, да веставага: трэба каго паклікаць ці паслаць куды або папільнаваць адзежы, бяз Ёселя тут не абойдзешся).

Вечэрам у пісара сабралася цэлая кампанія. Былі тут пані і паненкі... Божэ мой! якіе нашы пані! А паненкі! Эх брат, Жылак! закруціла табе гэлаў пісарава швагерка... Але ось ты маўчы: ніхай сабе твая хата будзе с краю! Сабраўшыся, усе сядзелі моўчкам, якбы Бог зьмешаў усім нам языкі, хоць мы і ня думалі строіць вежу да неба. Ніяк не знаходзілі, аб чым гавя-

рыць. Я пазіраў на кампанію. Бачу, кавалеры і дамы ўсё паціскаюцца ды пазіхаюць; так і відаць, што чагось-то не стае, але ўсе крэпяцца і маўчаць. Урэшці Міхась Заноза не стрываў. — „Што-бы? — кажэ ён: — каб „абразікі“ — („абразікамі“ у нас завуць карты), — то пачалі-б габлеваць“ — Занозу дружна падтрымалі. Прыняслі карты. Усе ад’жывіліся, на тварах засьвяцілася жыцьцё. Селі за стол. Зараз усе забразгалі кецкамі, дастаючы грошы. Гралі у дваццаць адно. Усякі раз, як да мяне прыходзіла чырвенная дама (пісарава швагерка), я йшоў на банку і ўсякі раз выйгрываў. Кажуць, калі шанцуе у карты, то не шанцуе ў любощчах. Чорт іх бяры з любощчамі! Посьле вячэры — а за вячэраю выпілі багата — ігра пашла ешчэ жывей: сталі рызыкаваць. Быў тут на імянінах якісь панок з двара. Ён трымаў банк. Антосю Гладышу здалося, што панок махлюе. Нічога не гаваручы, плясь ён яму ў морду! Панок рынуўся на Гладыша. Уся справа кончылася тым, што панок, катораго трымалі некалькі мужчын, плюнуў праз стол на Гладыша і аплеваў яму нос. Па праўдзі сказаўшы, і трудна так плюнуць, каб не папасьці яму ў нос.

Бог ня скрыўдзіў нашага Гладыша носам,— як шчыт, сядзіць ён на сваім мейсцы і закрывае сабою ўвесь твар. Ня думаю, каб ён надта здаволены быў сваёю долею.

30 мая.

Учора ўся наша кампанія моцна пажывілася. Заехаў сюды адзін чыноўнік. Чэлавек ехаў у Мінск і вёз крыху грошэй у казначэйства. Селі іграць у карты. Чыноўніка патпаілі. Як пашоў ён іграць! Якая-то была ігра: як хто хацеў, так і махляваў. На заўтрае чыноўнік пазычыў у свайго знаёмага на дарогу грошэй і паехаў. Эх, каб ешчэ Бог прывёў хоць са тры такіх чыноўнікаў! Ну, што-ж? „У карцішкі німа брацішкі“.

Рукапіс пана Жылака цягнецца ешчэ сорак страніц. Многа там выказана ўселякіх разумных мыслей і думак. Але там найболей наш пісьменнік гаворыць аб сабе самым, і гэта можа даць матэрыялу для цэлага расказа. Дык адложым хіба да другога разу.

Стараста.

— Ты знаеш хто я? знаеш?

— Чаму-ж не знаю: ты наш стараста.

— Стараста! Я — стараста, ста-а-ра-ста! — Пры гэтым стараста падняў ў гару палец, уставиўся ў адно мейсцэ, якбы абхопіваючы цалкам усю веліч свайго чына, сваей ўласьці, магутнасьці.

Гэты агляд унаіў стараству, галава яго закружылася ешчэ больш, і ён у парываньні нейкай дзікай радасьці і буйства крэпка згарнуў кулак і грукнуў на сталае. Пустая бутэлька патскочыла ў гару і са звонам скацілася пад стол.

— А ты ведаеш, што ёсьць стараста?

Мікіта Булбатка, старастаў прыцель і сябар па бутэльцы, да катораго звара-

чаўся стараста са сваім пытаньнем, сьцеляпнуўся ўсім целам, і з вялікім ціжарам узняў на старасту вочы. За меж аднаго старасты яму паказалася на меншай меры с шэсьць старастаў, і Мікіта ня ведаў, катораму з іх атказываць.

— Стараста, ну, і ёсьць стараста, — прамовіў непаслухняным языком Мікіта. Але такі атказ не здаволіў і самога Мікіту.

— Ты выбраны обчэствам чалавек, значыцца, пастаўлены ад обчэства, — вось што ёсьць стараста, — паправіўся Мікіта.

Стараста круціў галавою і ешчэ больш наседаў на пытаньне, што ёсьць стараста.

Мікіта зусім збіўся с панталыку і ўжо з роспачы сказаў:

— Ты нашэ начальства!

— Во, во! праўду гаворыш, — патхпіў стараста: — то ўжо калі пашло на праўду, то і я скажу табе праўду: ты — самы разумны ў обчэстві!.. Так гаворыць табе начальства. Люблю я разумных, страх, як люблю!

Стараста і Мікіта перагнуліся праз стол і крэпка пацалаваліся. Мужчыны бліжэй патступілі да сяброў; гутарка гэта выпівакаў пачынала пацешаць іх. Сьмя-

шлівыя вочы Кандрата Гоцкі акінулі мужчын.

— Начальства з розумам цалуецца, — сказаў ён.

— А тож я не начальства?! — павярнуў стараста малапаслушную галаву ў бок Кандрата.

— Хто-ж гаворыць, што ты не начальства? Хіба ня ведаем? Ці ня ты з нас падаткі бярэш? — Стараста нізка апусьціў галаву і слухаў, і ў тых мяйсцох, дзе патцверджалася яго начальства, ён здаволенна ківаў галавой.

— Ці ня ты гоніш нас на работу? — гаварыў далей Кандрат, а стараста зноў скалыхнуў галавою.

— Ці ня ты павесткі нам патпісываеш і завераш?

На стараставых губах з'явілася шчаслівая усмешка.

— І ты разумны, Кандрат! ты і Мікіта. Гавары далей.

— Ці не цябе гэта Сальвось Кастантынаў гнаў з млёнам праз усю вуліцу? — Тут стараста ўзняў на Кандрата вочы.

— Што?! — спытаў стараста. — Мужчыны зарагаталі.

— Ці ня ты ў халодной сядзеў помніш можэ — земскі пасадзіў?

— Маўчаць!!!

— Ці ня ты гэта, як жэбрак, нядоімкі зьбіраеш?

— Дурэнь! — крыкнуў стараста: — дурэнь ты!

— Ніхай сабе дурэнь, а ты — папіхач, якое ты начальства? Пхае цябе пісар, пхае старшына, земскі... хто ня хочэ хіба, то той не пхае. Спытай хоць разумнаго Мікіту.

Мікіта цяляннуў галавою, хацеў штось сказаць у абарону старасты, ды нічога ня вышла.

— А што, і Мікіта патцьверджае, што ты папіхач.

— Мікіта, праўда гэта? — спытаў стараста Мікіту.

Мікіта нічога не цяміў; яму цяпер было ўсё роўна; а як адно слова сказаць было лягчэй, то ён і сказаў.

— Праўда!

Мужчыны са сьмеху аж за жываты хапаліся.

— Калі Мікіта сказаў „праўда“, то значыць праўда, бо Мікіта самы разумны ва

ўсім обчэстве, — крычаў рагочучы стары
Грышка.

Стараста грозна ўтаропіўся на Мікіту.

— Праўда?

— Праўда!

— Ах, ты гіцаль! І ты мяне лаеш? ты,
каторы маю гарэлку піў?!

— Цяпер Мікіта сьцяміў, што стараста
яго лае. А калі чэлавека лаюць, то чаго
цярпець? Што доўга разьбірацца?

— А-а-а ты ня піў маю гарэлку, каб
ты смалы напіўся? — прарваўся ў канцы
Мікіта: — жабіч ты! Ты думаеш, калі ты
стараста, то ты ў мяне вялікая цаца? Пле-
ваць я на цябе хачу, начхаць табе на го-
лаву! Хрушч ты рыжы, жабіны начоўкі, па-
дла сьмердзячая, абармот, п'яніца! Акцыз-
нік ты, во што!

Стараста і вушам сваім ня верыў. Ён
пазіраў асалавелымі вачамі і слухаў, як
атчытываў яго Мікіта.

— Ты, ты мяне лаеш?! — устаў ста-
раста, згарнуўшы кулак: — ды ці ведаеш
ты, каго лаеш? Мяне, должнасную асобу,
пры споўненні служэбных абязаннасьцей?
Ды я-ж цябе ў Сібір запякаю, з обчэства
вышлю, на дзень у халодную пасаджу! Да

ты ведаеш, хто я? Людзі, будзьця сьведкамі!

Стараста штось надумаўся, вылез з-за стала і, хістаючыся, рынуўся да дзьвярэй. Пераступіўшы парог, ён з усей сілы грукнуў дзьверамі. Доўгае крызо яго каптана папала між ушака і дзьвярэй і зашчамілася. Стараста зразу пачуў, што яго нехта трымае.

— Пусьці! — крыкнуў стараста і рвануўся, але крызо моцна было прышчэлена.

— Пусьці, кажу. Адвечаць будзеш за сапраціўленьне начальству. Мужчыны пазіралі ў вакно і поўзалі са сьмеху.

— Мікіта! пусьці, каб ты кроўю пусьціў, гад печэны!

Старастаў крык далёка нёсся па сялу. На гэты час ішоў з вудамі бацюшка лавіць рыбу. Бацюшка направиўся да старасты. Рвануўшыся са ўсей сілы, стараста адарваў крызо. Ганак быў высокі, і стараста, як клубок, пакаціўся аж пад кузьню.

Убачыўшы бацюшку, стараста, не ўстаючы з зямлі, з адарваным крызам, зьвярнуўся да яго.

— Бацюшка, будзьця сьведкай, забіць мяне хацелі.

Бацюшка паківаў галавою.

— Ох, стараста, стараста!
І нашоў вудзіць рыбу.

Так і трэба ашуканцу.

I.

Канцэлярскі пісец, Спірыдон Зручны, доўга не ўставаў с пасьцелі, хоць і даўно ўжо працхнуўся і выспаўся ў смак... У пасьцелі было так добра пацягвацца, пакачывацца і разважаць с самым сабою! Але калі ўжо шанцуе, то і ў ланцях танцуе: якраз прыпаў у гэты час сьвяты дзянёк. Работы ў канцэлярыі паветовага члена, дзе ён служыў, ня мелася. Дык чаго сьпешацца? І Спірыдон лежаў ў сваім бярогу пад дзяругаю, здаволены сабою і сваею доляю. Гэтае здавольне павялічалася ешчэ і тым, што Спірыдону прысьніўся надта прыемны сон. На іншых мамэнтах гэтаго сну

Спірыдон затрымоўваўся даўжэй і перажываў іх ешчэ і ешчэ. Што яму сьнілася, можна было толькі дагадывацца, і то здалёк, кінуўшы на увагу, як ён, узяўшы са стала забруджэнае мухамі „туалетнае зеркала“, пазіраўся ў яго, пакручываючы пяць сьветлых, пад колер сьметаны, валаскоў пад носам, каторыя азначалі сабою Спірыдонавы вусы. На Спірыдона з люстэркі пазіралі такіе-ж сьветлыя, як і вусы, вочы, сьветлыя бровы, каторыя спершаго погляду трудна было разглядзець. Адзін толькі нос — чаравік — кідаўся кожнаму ў вочы сваім доўгім, задраным у гару канцом, ахварбаваным пад бурачны квас. І дурню было ясна, што гаспадар гэтаго носа дужа змагаўся с п'янствам, і змагаўся проста, аткрыта, чэсна, без усякіх там хітрыкаў — галялюшчыў і толькі.

Спірыдон пазіраўся ў люстэрку доўга, покi не праканаўся, што ён — маладзец-малайцом! А то можэ не? Чаго-ж на яго зазіраюцца „барышні?“ О, ён толькі ня хочэ гаварыць, як ім цікавяцца, бо ён першна-перш чэлазек сукромны, а другое — ведае сабе цану.

Невядома, да чаго дайшоў-бы Спірыдон у сваіх думках, каб не адна праява,

каторая пакіравала і думкі і ўсю энергію Спірыдона ў другі бок.

І вось с чаго ўсё гэта зачалася. Спірыдонаў нос — тут і мудрай, як хочэш — ні с таго ні с сяго ўзяў ды засьвярбеў моцна, станоўка, зацяжна. Можэ ён палічыў сябе пакрыўджэным відочным зневажэньнем свайго гаспадара, каторы пазіраючыся ў люстэрку, умудраўся не замечаць такую важную асобу, якою быў яго нос. Каму-ж міла такая неўвага? І вось гэты самы нос і напамніў свайму гаспадару, што ён, нос, не для якіх-нібудзь жартаў займае сваё мейсцэ, што ён не дармаед і не батрак, а шчыры прыяцель і верны член у сямі другіх членаў чэлавечаго цела, і што ён ня толькі нюхае ўсякую дрэнь і трымае соплі, а і ешчэ што-нібудзь значыць. А які вышывака ня ведае, што азначае сьверб носа!

Ведаў гэта і Спірыдон.

Ня ўсьпеў нос кончыць сьвярбець, як ужо перад вачыма Спірыдона ўстала бутэлька і чарка і мілая кампанія. Ешчэ не было такога здарэньня, каб яго нос сьвярбеў калі так, на ўзві-вечер.

Непраўду кажуць, калі гаворуць, што дзьве работы зараз рабіць ня будзеш: Спі-

рыдон і аб гарэлцэ думаў і нос чухаў. Чухаў яго Спірыдон далікатна, бокам пальца, а ня кіпцем, потым правёў па ім разоў колькі рукавом кашулі. А нос усё сьвярбеў на радасьць канцэлярысту. Тагды Спірыдон, прыцягнуўшы дзяругу, стаў шоргаць па ёй носам на права і на лева, як шаруе сваей дзюбай варона, седзючы на страсе.

— А ўсё-ж такі і ўставаць пара, — сказаў Спірыдон і падняўся.

— І дзе-ж то давядзецца вышціць? — думалася Спірыдону. У самога не было і ломанаго грошыка; сябры, с каторымі ён кампанаваў, ня менш, як ён сам, прыслуховываліся да сьвербу сваіх насоў, і ўсе свае надзеі так сама клалі ў чужую кішэню. Ніхто не запрашаў яго да сябе, але вера ў вышцірку с прычыны сьвербу носу была так вялікая, што Спірыдон ні на адзін момэнт ня думаў над тым, што нос засьвярбеў можа з другой прычыны.

Надзеўшы манішку і прычаниўшы галштук, Спірыдон пачаў шворыцца па закутках сваей кватэры, шукаючы сьнеданья. Атчыніўшы шкапік, Спірыдон перэбраў колькі скамечаных паперак і толькі ў аднэй з іх знайшоў акасьцянены кусок каўбасы і скарынку зацьвіўшага хлеба. Спірыдон

з мінуту пазіраў на каўбасу і на хлеб. Губы яго ўзварухнуліся, падаліся ўпярод, нос ешчэ болей задраўся ў гару. Відаць было, што гэта сьнеданьне не надта гарнула да сябе, і Спірыдон шпурнуў яго ізноў у шкапік. Раздабыўшы шклянку гарбаты, Спірыдон вышў яе у прыкуску, адзеўся, узяў зухаўскую палачку і вышаў на вуліцу.

II.

Спірыдон нарыхтаваўся на глаўную вуліцу горада N., куды выпаўзала ўсё панства-чынавенства. Наўперад трэба было прайсьці колькі глухіх, залітых гразёю вуліц, потым пратралеваць праз рынак, дзе сягонья быў кірмаш, і ўжо тагды толькі можна было трапіць на „Неўскі“.

Ціха і сьветла было на душы Спірыдона Зручнаго, як у засеку багатаго гаспадара на зімоваго Міколу. Ось ён вышаў на такую часьць вуліцы, дзе быў паложэн тратуар. Па другой старане вуліцы йшлі дзьве паненкі. Спірыдон нацэліўся ў іх, і апроч іх нікога не бачыў. А якраз на гэты час на спатканьне Спірыдону су-

нулася сьвіньня толькі-што выкупаная ў гразі. Ці яна ня ведала, што спатыкала такую важную асобу, як наш Спірыдон, ці не хацела мачыць сваіх капыцікаў у гразі пасля купаньня, ці проста па сьвінскай сваей натуре, толькі-ж яна палічыла лішнім сходзіць на бок і шарганулася бокам аб сініе джыгіналёвыя штанцы Спірыдона.

— А каб цябе халера! — у вялікім гневе крыкнуў Спірыдон і са ўсяго размаху сьвіснуў налкаю па сьвінчэй сьпіне. Палавіна палачкі адляцела на вуліцу, а ў руках Спірыдона засталася кривулька. Сьвіньня толькі злёганька рохнула.

— Ну! —

Здавалася, яна проста падумала, што паніч жартуе з ёю, а гэта ешчэ больш узлавала Спірыдона. Бедны ня ведаў, што рабіць. У першы момэнт хацелася пагнацца за сьвіньнёю. Можэ-б ён і пагнаўся, ды на гэты час дзьве паненкі азірнуліся. Ну, куды-ж тут гнацца? Ешчэ падумаюць, чорт ведае што... Хоць бы гарадавы здарыўся — можна-б было прахапіць яго, за чым пазірае, чаму дазваляе сьвіньням шпацыраваць па тратуарах. А як нічога такоўскага не было, то прыходзілася плюнуць і даваць якую раду сінім майткам. Глянуўшы на-

вакол, Спірыдон заскочыў у краму, сяк-так выцер свае сiнiе нагавiцы i пашоў далей, прыгледваючыся зрэдка на пляму.

— Не! трэба прайсьцiся рынкам, покi крыху апсохнуць, — сказаў сам сабе Спірыдон i зьвярнуў с тратуару.

Спірыдон iшоў памалу, дзе-ня-дзе нават застапаўляўся, прыглядаўся да тавару, прыслуховываўся да торгу, да гаворкi, каб пачуць што нiбудзь сьмешнае i расказаць потым Кацярыне Паўлаўне. Рынак гуў тысячамi галасоў... Але ўсякi ведае, што робiцца на рынку, што можна там убачыць. Спірыдон прыпынiўся каля гуртка старцаў. Ох, i хiтрэц гэты Спірыдон! Цi яму патрэбны старцы? Не! У грамадзе народу, што стаяў каля дзядоў, былі дзье дзяўчыны - красунi, такiе прыгожыя, сьвежыя, як майскiе краскi. Спамiж старцаў выдзелалiся два. Сеўшы на сырой зямлi i немiласэрдна круцячы галовамi, сьпевалi гэтыя старцы, палажыўшы перад сабою шапкi. У аднаго старца была у руках лера, просты дзерэвяны самадзялковы струмэнт. Таўстыя агрубелыя пальцы спаважна перэбiралi струны. Мягкiе жалобныя зыкi вылеталi аттуль скрозь гоман кiрмашны сумным тонам, ўрываўся ў ду-

шы, размягчалі сэрцы набожным кабетам, і многа рук даставала з-за пазухі вузельчыкі, каб кінуць свой працавіты медзяк у старэцкую шапку. Другі старэц, ні на кога ня глядзючы, у тахт леры пеяў громкім, прыемным голасам, і выходзіла прыемная музыка. Але Спірыдон ня слухаў старцаў. О, у Спірыдона вуха наравістае: ён чуў артыстаў — цыганоў і сам сьпеваў раманцы, як напрыклад:

„Под душыстою веткой сірэні“.

Дык дзе яму слухаць старцаў? А калі і стаяў тут, то меў на гэта свае прычыны: збавіць час, высушыць пляму на майтках і, самае глаўнае, міргнуць разоў пару гэтым мілым вясковым красуням. Красуні зараз-жэ сьцямілі Спірыдонавы погляды і пачалі перашэптывацца. Спірыдон выцягнуў, наставіў вушы каб улавіць іх гаворку, бо знаёмства бадай што завязана.

— Ось — гаворыць адна: — у гэтаго паніча нос! Хоць бяры у прыймы: такі нос, што і матыкі ня трэба асыпаць бульбу.

Гэтаго ніяк не чэкаў Спірыдон. Покі ён разважаў, як тут быць, нос сам сабою недавольна пацягнуў воздух, пачырванеўшы ад крыўды і сораму.

— Эх, гэты пракляты нос! колькі за яго прышлося выцярпець!

Каб ня чуць ешчэ якіх жартаў, наш кавалер павярнуўся і пашоў далей.

Можна быць пэўным, што Кацярына Паўлоўна не пачуе сягоньня сьмешнага апаведаньня.

III.

Дзень кончыўся не так, як зачаўся. Да чаго прыраўняць гэты дзень? Ён падобны да цэлага веку чалавечага. Хто знае, браты мае, стоячы на парозі сваей вясны, не парываўся, увесь аддаўшыся ў абладу сьветлым марам, у невядомую даль? Хто не імчаўся, як у гіз задраўшы хвост вол, на спатканьне ўсякім прыгодам нягодам? Ці ня гэтак і Спірыдон зачынаў сягоняшні дзень? Ці не імчаўся і ён, як той вол, туды, куды цягнуў яго сьверб носа? Але хоць мы, далёка пакінуўшы за сабою вясну свайго жыцьця, часта сядзімо каля гнілога карыта растрэсеных думак і абманьных надзей, усё-ж такі мы любоўна глядзімо на нашу моладасьць, і сэрцэ наша гатова плакаць па ўтрачэнай вясне, і нам хочэцца гукнуць:

„Пастой, весна, не пакідай нас, вярніся ешчэ хоць на момэнт!“ У Спірыдона і гэтаго не было нічога. Няўжо быў ён рады у гэты дзень? Няўжо гэта ён лежаў, пазіраўся ў люстэрку, поўны радасьці і сьветлых думак?

Спірыдон, залажыўшы рукі за сьпіну, хадзіў з вугла ў вугал сваей нецікавай кватэры і падводзіў рахункі гэтаму дню.

Дрэнны дзень! Каб можна было, то Спірыдон скасаваў-бы яго, выкінуў-бы яго с кнігі сваей памяці. Але пражыты дзень гэта ня тое, што прыгавар уезднаго члена: прыгавар можна спаліць, і ўсё прапала, зрабі толькі гладка. І які гэта дурэнь казаў, што добры пачатак — палавіна справы!..

Не! што ні кажы, а ён павінен быў вярнуцца, спаткаўшы свінню. І што робяць вучоныя? Чаму яны не прасьцерагаюць людзей? Каб Спірыдон быў прафэсарам, то ён вучыў-бы, ўсім казаў-бы: „Калі ідзеш на каханьне, а табе свіння на спатканьне, — вярніся і сядзі дома. Чаму ён не вярнуўся, тым болей, што ён ясна чуў ў сабе голас: „Спірыдон, вярніся! Спірыдон, вярніся!“ Дык не паслухаў-жэ! Ну,

і чорт цябе бяры! угнявіўся Спірыдон на сябе самога.

Ну, і Кацярына Паўлаўна!.. Справядліва паглядзеўшы, дык не такая ўжо яна краля. Каб і Спірыдон спаліў скрыначку запалак і пашмарававу імі бровы, то меў бы ешчэ можэ чарнейшыя, як у яе. Пры гэтым Спірыдон усьміхнуўся: ўзяць-бы гаршчок, насыпаць поўны сапухі, наклеіць на ім паперку з напісам: „Кацярыне Паўлаўне. Мазь на бровы“, і паслаць ёй. Нашмаруецца, нашускае пэйсы і думае, што яна і німа ведама што. З землямерам пазнаёмілася! Ані прыступу. На казе не пад'едзеш. Басэтля!

— Вы, мусіць, с сьвіньнёю вальц танцавалі! — ніяк ня мог дараваць ёй Спірыдон гэтаго насьмеханья. І каб што людзкае, а то—як ступа, ходзіць, як на кандыбах. Нос — звяно. Але як толькі дайшоў Спірыдон да носа, то ешчэ большая паднялася ў ім бура. І гэта было сягонья. Спаткаліся с пісцом з Управы, і ешчэ былі знаёмыя. Выпіць усім хацелася, але ўсе, як бацы, голыя. Упраўскі пісец і гаворыць Спірыдону.

— Ведаеш, Спірыдон Марцінавіч?

— Што?

— Давай зробім камэрцію: барыш будзем піць.

— Ну?

— Меньямся на насы!

Цьфу, гад печэны! выдумаў! Спірыдон ясна паказаў, што гэтакіе жарты выдумляе толькі дурніца. А той уляпаў сваё, як свінья у гарох.

— Колькі дасі прыдатку?

— Ніхай табе дасьць Бог скулу, дурак!

— На чорта мне твая булбатка? Стараўся жартаблівым тонам сказаць і Спірыдон.

— Чым-жэ кепска булбатка? Не спадабаецца, даў пстрычку і па ўсім. А папробуй панасіць такі пранік, як у цябе — карк атцягне. Дык што: менькі?

Па настаяшчаму варта было плюнуць у морду, і ўсё.

Спірыдон хадзіў з вугла ў вугал. У жываце было пуста, як у беднаго гаспадара ў засеку вясною, і мсташна, як у каталашцы.

Зноў зашуршэлі паперкі у шкапіку, зноў пачаў перэбіраць іх Спірыдон. Знайшоў ён ранішнюю скарынку і кусок каўбасы. Хлеб скрыгаў ў зубах, як немазанае кола. Каўбаса ніяк не жэвалася; толькі сьліна цек-

ла, а толку не было. Выплюнуў яе Спірыдон у руку, паглядзеў, размахнуўся і ляпнуў ёю з-за плеча аб зямлю, ешчэ і камашам прыдавіў.

Злосьць апанавалала Спірыдона. Ну, і жыцьцё, каб ты спруцянела! Спірыдон прысеў каля стала. Колькі мінут сядзеў ён, не варушчыся. Потым вочы яго падняліся і зірнулі ў люстэрка. У-у-у мардасіна! Можэ-б і абышлося ўсё, бура улеглася-б, і Спірыдон заспакаіўся-б. Але гэты прахвост, нос, як сумыслу, зноў засьвярбеў так сама, як і раніцай.

— Не, брат! Німа дурных! — Зларадна сказаў Спірыдон.

Задраў ён у гару галаву, прыплюшчыў крыху вочы; нос яго са страху зморшчыўся, так што і зубы выскаліліся. Потым прыгнуў Спірыдон сярэдні палец правай рукі да вялікаго пальца.

— Троп! троп! троп! — паняслося па пустой кватэры.

— Так табе і трэба, ашуканцу! — прыгаварываў Спірыдон, даючы у нос петрычкі.

Выбар старшыны.

✓ *й* Ужо ад самага ранку крычалі выбарныя. Многа выпілі гарэлкі, а ешчэ больш піва.

У воласьці я застаў пісара і яго памочніка. Заглядаў сюды такжэ дзед — сторож с чырвоным носам — табаку зажываў ды ў гарэлцэ быў ня дурэнь. Ён здзьмухаў пыл, прыбіраў, як перэд Калядамі. Чэкалі земскаго.

А на „зборнай“, як на кермашы гаманіў сход.

— Ось хіба сягонья пілі дык пілі! — кажэ памочнік. Гарэлку не чаркамі лічылі, а шклянкамі, Старшына адразу даў дваццаць пяць рублёў, а калі выбяруць яго, то ешчэ, казаў, дасьць гэтулькі.

У нас ужо такі парадак: хто больш

паставіць гарэлкі, той старшына. А хто-ж больш паставіць, як не багаты. Селяне нашы таго ня помнюць, што гэту вышціўку старшына пасьяля ў тры разы верне. У нас ешчэ і так бывае: выбяруць старшыну, а на заўтра тые самыя, што выбіралі яго, прыходзяць цалаваць яму рукі. 70 ✓

— Дзын-дзын-дзын! Дзын-дзын-дзын! Земскі прыехаў.

Старшына і пісар разам пабляднiali.

— Здрастуйце!

— Здравя жэлаем, ваша сіяцельства!

Адзін выбарны здароўкаўся аддзельна. Усё ужо сціхла, а ён, п'яны як земля, заікаецца, крычыць:

— Здравья жжжалаю ввваша пппбббла-городзьзе!

— Ну, каго хочэце мець старшыною?

— Таго, хто й быў! — крыкнулі разам.

— Ладна! — кажэ земскі.

Я думаю, што „ладна“! Калі-б я быў на яго мейсцы, то і я сказаў-бы „ладна“...

Старшына стаяў белы, як сьнег. Згор-біўся у дзьве пагібелі, як сьвіны татка. ✓

Я бачыў яго да сходу: такі бравы, як генерал які. Я пазіраў на яго ды думаю: няўжо-ж гэта той самы чэлавек? Быць ня

можэ! той быў роўны, а гэты — як абаранак. Той хадзіў па воласьці, як сам цар, крычаў аж шыбы бражджалі, а гэты сагнуўся, як жэбрак, і маўчыць, як немка — толькі вачыма лышае. Той быў таўсты, а гэты на цэлы пуд худзейшы.

Як толькі пачуў ён моц сваю, навесялеў чэлавек, выбраў мінуту, маргнуў пісару і язык высалапіў.

Земскі стаў нешта пісаць.

Здаецца усё зрабілася добра. І трэба-ж выскачыць як-раз цяпер Піліпу, селяніну с чорнай барадою. Піліпа ў воласьці не было, як выбіралі старшыну — выпіваў с сябрам.

Убег ён у воласьць, як куля; стукнуў дзьвярыма.

— Грамада! ужо выбіралі? Апанаса Кветку? Каб вам доскі сабралі! Каго вы выбіралі? Ешчэ мала вышій у вас крыві?

— Ціха! — кажуць. — Тут-жэ земскі!

— А што мне ён? Але вы абармоты! Га-ааа? Ты старшынка? Сто рублёў прапіў! Каму трэба—патсунуў? Зноў кроў судзеш піць?..

Земскаму і старшыне хоць вазьмі за-садзі туды вочы, гдзе яны ніколі не сядзе-

лі, а каб і сядзелі, то сьвету-б не бачылі,
А сход пазірае, як баран.
Беднаго Піліпа пасадзілі ў халодную.
Гэтак пазалетась выбіралі старшыню
каля Пінска.

Паглядзім, як гэта цяпер будуць у нас
выбіраць дэпутатаў у Гасударственную
Думу? ✓

Злучыліся.

I.

Вясною, як зачынаў ажываць Божы сьвет, выбілася з зямлі тоненькая, чырванаватая травінка. Гэта добрае, яснае сонейка выклікала яе да жыцьця. Беднае зернятка, с катораго вырасла травінка, згубіла ўжо ўсякую надзею убачыць калі-небудзь Божы сьвет: так было цёмна яму ў зямлі пад сьнегам, так холадна і маркотна. І ўсё-ж такі дачэкалася. І цікавая з яго вырасла травінка: цянюсенькая ножка, а на ёй у гары, на два пальцы ад зямлі, выплелася з ешчэ болей тоненькіх, зялёных нітачак-травінак прыгожая каробачка; на самым версі гэтай каробачкі сядзела цёмная шапачка. І ні адна матка не магла так

прыгожа убраць сваё дзіця, як убрала со-
нейка гэту травінку. Маладая расьлінка
стаяла пры лесі у полі. Стары лес закры-
ваў яе ад паўночных вятроў і даваў ёй
цяпло і зацішак. Яна была такая малень-
кая, такая незначная, што на яе ніхто на-
ват не кідаў свой погляд і ня цешыўся ёю,
ня глядзячы на тое, што гэта маленькае
стварэнне выяўляла сабою асобны кут
жыцця, разумна і замысловата устроены.
Па самай зямлі, праўда, поўзалі ешчэ мен-
шыя мурашэчкі, але яны былі надта заня-
ты сваёю працаю, і ім некалі было думаць,
разважаць, даходзіць канцоў і пачаткаў.
Яны клапаціліся, бегалі, як перакупшчыкі-
жыдкі на кірмашы, паварушываючы сваімі
вусамі і бралі ад жыцця тое, што можна
узяць. Апроч таго, яны і па натуре сваёй
былі мурашкі-практыкі. Дык ніхто, кажу,
не замечаў маладой травінкі. Па праўдзі
сказаць, с першаго погляду трудна было
пазнаць, што гэта за штука, і толькі пры-
вычнае вока магло сьцяміць, што гэта ра-
сьлінка стане с часамі дрэвам, тым заўсю-
ды зялёным дрэвам, што завецца хвоею.

Як яна сюды папала?

На гэта пытаньне можэ атказаць адзін
толькі вецер. Але вецер ужо ўсім вядомы

непасіда, і у яго так многа работы, што
трудна утрымаць у памяці такую рэч, як
занесьці, па дарозі, і кінуць насенне. А вя-
сна тым часам рабіла сваё. Маленькая хвой-
ка ня ведала, на што пазіраць, каго слу-
хаць, чым цешыцца, а ёй хацелася паслу-
хаць і аб чым шумеў лес, і што гаварыла
меж сабою трава, і чаго так радасна трэ-
шчалі на ўсе лады палевыя конікі. Сярод
гэтай супольнай песьні вясне і жыццю
адзін голас найбольш крануў сэрца мала-
дой хвойкі. Божэ, што за песьня лілася
ў небі!...

„Дзылін! дзылін! дзылін!

Млею, млею, млею!

Вясна! вясна! вясна!

Ідзі, малы! ідзі стары!

Віншуй вясну! віншуй вясну!

Ўсе гэтыя зыкі ішлі з глыбіны праў-
дзівай душы. І столькі ў іх было ласкі,
шт окожын іх слухаў, слухаў толькі іх адных.
Другая часць песьні была спакайнейша,
але самы сьпеў ешчэ мацней хапаў за
сэрца. Аб чым сьпевала жаваранка, сную-
чы высока ў воздусі над лесам? Маладая
хвойка была ўся захвачэна гэтай песьней.
Ей хацелася убачыць самую песьнярку.

Яна падыймала сваю галоўку так, што шапачка яе скінулася, і зялёныя лісьцікі разышліся, пачалі раскрывацца, якбы сьмеяліся, пачуўшы такую прыгожую песьню. Прыбегшы з-за узгорка ціхі веснавы ветрык ня мог утрымацца, каб не пацалаваць маладую хвойку. А яна ад радасьці задрыжала ўся... І што ёсьць на сьвеці мілей цябе, ўзрост маладога жыцьця, калі душа ешчэ бязгрэшная і чыстая, як ранічная майская роска?

Так зачынала жыцьцё маладая хвойка, так сустрачала яна кожную новую яго зьяву. А кожны дзень, кожны мамэнт непрыметна аддалялі яе галоўку ад зямлі і аткрывалі ёй новыя і новыя зьявы і малюнкi Божаго сьвету.

II.

Маладая хвойка мела ужо добрых гадоў дванаццаць і было ўжо даволівысокім дрэвам с купчастаю верхавінаю, як радзіўся на сьвет Юрка.

Юрка зачынае добра памятаць сябе с таго часу, як пахавалі яго маму, а да гэтаго ён ешчэ мало цяміў. Ён помніць,

як яна лежала з закрытымі вачыма, як плакалі ў хаці яго цёткі і бабка і як панесьлі яе у цэркву. А дзе яна дзелася потым, Юрка тагды не знаў. Пасьля ён часта пытаўся у цёткі Тарэсы, дзе дзелася мама, чаму яе німа. Яго перш цешылі, казалі, што мама пашла далёка - далёка, што яна скоро вернецца з гасьцінцам і што ёй будзе надта цяжка, калі Юрка будзе плакаць.

Юрка слухаў пільна, зазіраў цётцы ў вочы, праўду яна кажэ ці лжэ, і распытваў на шчот далечыні, куды пашла мама, і які яна можэ прынесці гасьцінец. У Юркі такім парадкам злажылася у галаве прэтстаўленьне аб тым, дзе яго мама. А яна была далёка, аж за тым узгоркам, дзе пачынаўся лес і дзе крыжаваліся дарогі. Але дні ішлі, а мамы ўсё не было. Юрка нават колькі разоў зьбіраўся ісьці на узгорак на спатканьне мамы, але што нібудзь замінала. Так і ня ведаў Юрка напэўна, куды пашла яго мама.

Часамі у ночы Юрка прачынаўся, холадна было яму; старая дзяружка, пад каторай ён спаў, з'езджала. Плачэ беднае дзіця здушэным плачэм, і страшна яму.

— Чаго ты скавычыш там? — сярдзі-

та пытае абуджэны бацька. Юрка заціхаў, але затрыманые сьлёзы капалі яму на сэрца, аседалі на дно душы, і вобраз мамы ўставаў тагды перад ім. Цяпер прыпаміналіся яму яе словы:

— Не дурэй, Юрачка, будзь добрым хлопчыкам, бо я памру і табе будзе горка, горка, сыноч.

— А як ты памрэш, мама?

— А вось лягу, зяхну разоў два, заплюшчу вочы, душа выляціць, і я памру.

І мама клалася на палок, плюшчыла вочы і лежала нерухома.

Юрка, раскрыўшы роцік, пазіраў сваімі сінімі, як васількі, вочкамі, поўнымі страху і трывогі. Потым ён браў маму за руку, будзіў яе. Мама не варушылася. Хлопчык пачынаў плакаць, браў яе руку сваімі ручкамі, карабкаўся на палок.

— Мама! мама! ня трэба гэтак, — гаварыў ён, цалуючы яе. Маці расплюшчывала вочы, брала хлопчыка і моцна-моцна цалавала яго.

— А ты любіш маму?

— Люблю, гаварыў Юрка і клаў сваю галоўку ёй на грудзі.

— Мілае ты маё дзіцятка. Мой харошы хлопчык. — І мама тут цяжка ўзды-

хала, вочы яе туманіліся слязьмі, сухі кашэль рваў ёй грудзі. Але Юрка нічога тагды неразумеў. Ласка мацеры супакоівала яго і яму было добра.

Гэты дзень Юрка памятае ясна. Пашоў ён да цёткі Тарэсы. Цётка любіла свайго пляменьніка.

— Хадзі, дзеткі, сюды, — паклікала яго цётка у камору. Юрка важна пашоў за цёткаю, цьвёрда ступаючы па халоднай глінянай зямлі босымі, чорнымі ножкамі.

— На, выпі малачка, каток! Юрка сеў на парозі, скінуў шапку, узяў ў вадну руку кубак з малаком, у другую гамёлку хлеба і пачаў сілкавацца. Цётка стаяла недалёка і пазірала на яго. Выпіўшы кубак малака і палажыўшы на парог недаедзены кусок хлеба, Юрка насунуў на галаву шапку і сабраўся ісьці на вуліцу.

— А ў цябе, Юрчка, зноў будзе мама. —

Юрка павярнуў да цёткі галаву і сказаў:

— Німа ў мяне мамы.

— Ну, то будзе, дурненькі ты! Юрка пытка зірнуў цётцы у вочы.

— Тая самая? — спытаў ён. Такога

пытання цётка не чэкала і ня ведала, што сказаць хлопчыку.

— Ня трэба мне другой мамы, — гаварыў тым часам Юрка, перэлазячы парог, каб выйсці на двор. Цётка пакруціла сама сабе галавою, потым пахіліла яе і паднесла хвартух да вачэй: ёй жаль было хлопца.

Юрка чуў, што яго бацька жэніцца, але ён ня думаў над гэтым: ён ніяк ня кеміў, што гэта за штука такая „жаніцьба“. У самы дзень вясельля, як маладыя сядзелі за сталом, бацька пазваў яго, наліў яму чарку гарэлкі.

— На, хлабысьні, Юрка!

Юрка узяў чарку, пакаштаваў і пачаў смакаваць, пазіраючы то на таго, то на другога. Госьці сьмеяліся.

— Горкая і сьмярдзючая, — сказаў ўрэшці Юрка і паставіў чарку.

— Ну, — гаварыў далей бацька, — пакажы дзе твая мама? —

— Німа мамы, — сказаў, ня думаючы многа, Юрка.

— Вось твая мама, — зноў сказаў бацька, паказываючы на маладую.

— Гэта Параска-Дзяцел, а не мама, —

гаварыў Юрка, назваўшы мачыху па мянушцы.

Мачыха са стыду пачырванела, а бацька закруціў Юрку за вуха.

— Трэба мамаю зваць, а не Параскаю, вашанё ты.

За што пакараў яго бацька? Юрка так і ня ведаў, адно толькі ён пачуў, што яго пакрыўдзілі несправядліва.

III.

Пазнаёміліся яны вясною. Юрка цэлы дзень, як злодзей, туляўся па зараслях за сямом, па густых лозах на берэзі рэчкі, але ўсюды даймаў яго страх, не даваў нідзе яму супакою. Каб ён гэта ведаў наўперад, то ніколі не рабіў-бы таго, што ён зрабіў. Лепш-бы залез у агарод да Сымоніхі і нашчыпаў-бы там цыбулі, а не шворыўся-б дома у варывеньцы, дзе ён няўмысля абярнуў збан малака шукаючы сабе пажытку. Такогога страху не зазнаваў Юрка ні разу за ўсё сваё жыццё, як у той момэнт, калі ён павярнуў гэты збан. Але як сумыслу ўсё так зрабілася. Здаецца і не крануўся да збана, а ён упаў с палічкі

і разбіўся на дробненькіе чэрапчкі. Юрка так перэпужаўся, што ня мог узварухнуцца, якбы ён акамянеў. І ўжо потым, прыйшоўшы да памяці, кінуўся уцекаць з дому, куды глядзяць вочы. Не дай Божэ, каб застала яго мачыха!.. А мо-б было і лепш. Аддубасіла-б за адным разам і канец. Або мала ўсчувала яго мачыха? Ці не яго гэта плач напайняў двор бадай ня кожны дзень? Ці ня ён, зневажаны і пакрыўджаны, шчаміўшы зубы, лежаў на цвёрдай пасьцельцы, уткнуўшыся тварам у саламяную сваю падушку, каб спыніць крык болю і утрымаць сьлёзы? Ці не яго гэта грудзі паліліся агнём жаласьці і невыказанай жалбы? А што будзе цяпер? Як вывернешся з гэтаго ліха? Чым болей разважаў Юрка, тым болей даходзіў да прапананья таго, што не варта было уцекаць з дому. І хто бачыў, што гэта ён павярнуў збан? Чаму-б ня мог зрабіць гэтаго самаго і кот, шэры іх кот — памаўза? Ўскінуў-бы бяду на ката, і канцы с канцамі. А цяпер ужо позна. Да дому варочацца, як ні круці, нельга. Доўга хадзіў Юрка па палёх, пераходзячы з аднаго хмызьняка да другога, аж покі ня выйшаў на узгорак, дзе расла маладая хвойка. І, трэ-

ба сказаць праўду, харошэе тут мейсцачка! Гэта і ёсць той узгорок, за каторы пашла яго мама... Ах, як тут прыгожэ! А сонейка як добрэнька і прыветна грэла тут! Увесь узгорачэк жаўцеў сваім чысьценькім пясочкам, нагрэтым сонейкам. Не так далёка ад гэтуль стаіць іх сяло; цэрква весела выглядае сваімі высокімі вежамі з зялёна-го вянку стройных ліпак і купчастых бярэзін... А самае важнае тое, што адгэтуль можна бачыць ўсё, што робіцца вакруг. Унь там хтось арэ, павольна ідучы за сошкаю; там ходзяць авечкі, і чуваць, як клічуць сабак пастухі. Самога-ж Юркі не відаць. Каб ешчэ лепш разгледзіць усю ваколіцу, Юрка узлез на хвойку. Божэ, якая высачыня! Каб ешчэ падлез столькі, то можэ і гэтыя хмаркі шараваліся-б аб яго галаву. А як далёка ўсё відаць! Сяло сусім блізютка, нават можна пералічыць усе калодзіжы. Юрка прымайстраваўся на хвойцы, сеўшы на тым мейсьці, дзе глаўны камель яе дзяліўся ў гары на тры роўныя камлюкі. Ад гэтых, камлюкоў ішлі танчэйшыя сукі, ад сукоў галінкі, і так яны гожэ разрасталіся, у такім ішлі парадачку, такую слаўную выплёталі верхавіну, што каб і хачеў прыдумаць такую, то не прыдумаў-бы.

Юрка залюбаваўся малюнкамі, якія аткрываліся яму адгэтуль. Памаленьку ён супакоіўся; страх і трывога яго дзіцячага сэрца заціхалі. Ён пазіраў на зялёныя пагоркі, на маладыя ўсходы ярыны. Над ім расцілалася сіняе неба. Па небі плылі такія слаўныя хмаркі. Аткуль яны ўзяліся? Куды ідуць? Ці ёсьць у іх дзе прытулак на сьвеці? Ветрык перэстаў падыхаць, у воздусі зрабілася ціха і парна. А з-за берагоў зямлі, дзе неба якбы апускалася на зямлю, усплывалі ўсё новыя і новыя хмаркі. Юрка пазіраў на іх і сам сабе усьмехаўся. Сярод гэтых хмараў была адна хмурынка. Юрку здавалася, што гэта не хмарка, а нейкі сьвяты стаў на небі і моліцца. Ці ня прарок гэта Божы, сьвяты Ілья? Юрка бачыў на абразох прарока Ілью і чуў, што гэта ён пасылае дождж, гром і маланкі... Не! што ні кажы, а тут добра. І гэта ён як ня ведаў такой прыўдалай хвойкі і гэтаго мілаго пагорка! Але на што ні зірні, усё цікавіць і радуе душу Юркі. Вось праляцеў беленькі матылёк, як чыстая сьняжынка, блішчучы на сонцы сваімі крыльцамі; а вось снуюць малюсенькія матылёчкі, чырвоненькія, сіненькія, жоўценькія, усё роўна, як збіраюцца яны на баль — так прыгожа

ўсе убраны! Палевыя конікі трэшчалі, якбы йгралі ім, самі мігацелі у воздусі, высака патскакiваючы, і чырванелі сваімі крыльлямі. А ў лесі, выбраўшы высокую, старую хвою, сядзеў дзесь недалёка дрозд і сьпеваў. Але гэты ягомасць пазваляў сабе ужо лішняе: Юрку пачулася, што дрозд насьмехаўся з яго бяды, высьвістываючы:

„Аткуль, малы? с села?

А што зрабіў? Збан разьбіў!

Ага! дадуць! дадуць!

Зладзюга-а-а-а-а!“

Юрка нават зірнуў у той бок, дзе сядзеў дрозд: так ясна выкладаў, шэльма, ўсю Юркаву правіннасць. Юрка цяжка ўздыхнуў і глыбока задумаўся. Аціхшае крыху горэ зноў абудзілася, праклятае.

IV.

У полі пачынала цямнець. Пастухі даўно ўжо пагналi стадкі да дому, і апошні гаспадар пакінуў сваю палоску. Пташкі сьціхлі, нават і дрозд перэстаў пацьвілівацца з Юркі. І страшна стала яму аднаму. А тут ешчэ і есьці зажадалася моцна. І што тут рабіць? Няўжо начэваць? Аднак

чым болей разважаў Юрка, тым часьцей паглядаў ён на сяло. І ўрэшці Юрку асьвяціла думка — пайсьці да цёткі Тарэсы і там заначэваць. Сяло было не так далёка, і Юрка жыва пачхаў у сяло. Толькі ужо ў самай вуліцы ён спыніўся і пашоў загуменьямі.

— Ну, ты ужо вячэраў? — спытала цётка Юрку.

— Не, — атгвазаў Юрка і зірнуў на стол.

— Чаму-ж ты не вячэраў?

Юрка стаяў і маўчаў, спусьціўшы вочы.

— А абедань — жа ты? — дапытывалася цётка: — можэ ты і не абедань.

— Не.

— І не абедань?!

Тут цётка утаропілася на Юрку і колькі мамэнту не спушчала з яго сваіх вачэй.

— Чаму?

— Я ня быў дома.

— А дзе-ж ты быў?

— Юрка нічога не гаварыў.

— Можэ білі цябе?

— Не, але, мусіць, будуць біць.

Юрка задзіўляў цётку ўсё болей і болей. У канцы яна ня вытрывала і засьмеялася.

— Ці не ўдраў ты якую штуку?

Юрка стаў пазіраць у другі бок, а потым сказаў:

— Цётка: як цётцы здаецца — ці можна зараз зьесьці бохан хлеба?

Гэтым пытаньнем Юрка пабіў ўсё цётчына слецтва, і яна зараз-жэ дастала с печы чыгунчык.

Крапіва с шчаўем, першая новая веснавая страва, была вельмі смачна, і Юрка аплетаў яе з ахвотаю, моцна сёрбаючы і шморгаючы носам. Па вячэры Юрка сказаў, што ён да дому ня пойдзе.

— Не, Юрчка: так ня можна. Дома ня ведаюць, дзе ты, і будуць трывожыцца.

— А мяне біць будуць.

— Ну, ня бойся: я пайду с табою. Пасядзі крыху, покi я ўхаджуся. —

Цётка пыніла у хаці, канчаючы свой працавіты жаночы дзень, і зрэдка перакідалася словам с хлопцам.

Зьеўшы с паўмісы крапівы, Юрка саўсім навесялеў. Гэта страва быц упайла Юрку, як віно, і развязала яму лзык, хоць ён і без таго не зазнаваў вялікаго усьціску ад Юркі.

— Ну, цяпер прызнайся, што ты зрабіў? — спытала цётка.

— Збан абярнуў з малаком.

— На што-ж было лезьці ў шкоду?

— Я шукаў асушка — есьці хацелася.

Але ўсё гэта цяпер ужо не займала Юрку, і думкі яго былі саўсім у другом баку; па тэй прычыне ён і сказаў:

— Ось, як я буду гаспадаром, то няіменна пастаўлю хату на тым узгорку, дзе расьце хвойка, а цётка прыдзеш да мяне у госьці... і мама можа прыдзе, — зьмяніўшы тон і назіраючы кудысь у глыб, гаварыў якбы сам сабе Юрка.

— Цётка! мама-ж памерла?

— Што, дзеткі? — не дачула цётка.

— Мама памёрла?

— Памерла. каток, — уздыхнуўшы, сказала яна.

— Але-ж яна ўстане?

— Устане... як затрубіць анел у трубы.

— А на што ён будзе трубіць?

— Будзе склікаць усіх умарлых на Страшны Суд.

— Які — Страшны Суд?

— Як будзе сканчыны сьвет, тады Бог усіх будзе судзіць. Хто грашыў, той пойдзе у пекла, а хто жыў па праўдзе, таго возьме ў рай.

— А мяне Бог будзе судзіць? — с трывогай спытаў Юрка, ўспомніўшы пра збан малака.

— І цябе будзе і ўсіх.

- А я уцяку!

— Ад Бога, дзеткі, не ўцячэш.

— Ну, то схаваюся.

— І не схаваешся. Бог так зробіць, што ні рукою, ні нагою не ўзварухнеш.

— Ый! — не даваў Юрка веры: — а вось я вазьму і буду варушыць во гэтак.

Тут Юрка стаў на аднэй назе, а другою пачаў махаць туды і сюды, паказваючы, што ён — хоць ты што—а будзе такі рабіць, як яму зажадаецца. А каб ешчэ больш цётка праканалася, што Боскі суд для яго не страшны, Юрка сказаў:

— А я скажу Богу, што кот абярнуў збан... а што? — І Юрка кінуў на цётку такі погляд, каторы азначаў: „А цяпер што скажэш?“

Цётка са скрухаю паківала галавою.

— Які-ж ты, Юрачка, бязбожнік! а які-ж ты дурненькі! Ці-ж гэта можна так гаварыць? Кленьч і гавары пацеры, перапрасі Бога, каб Бог дараваў табе грэх, а то пакарае. Цётка паставіла Юрку на каленьні,

і ў дваіх перапрасілі яны Бога за цяжкі грэх.

— Ну, цяпер хадзем да дому.

V.

Сэрцэ Юркі моцна зашчымела, як цётка сказала яму пра дом. Яму цяпер хацелася, каб яго праступак судзілі не бацька з мачыхаю, а Бог на Страшным Судзе: Бога ён перэпрасіў, і Бог такі добры і міласэрдны, што напэўне не асудзіць Юрку за пабіты збан, дый калі ешчэ будзе той Страшны Суд.

Ужо добра змерклася, як Юрка с цёткаю ўзышлі на двор. Юрка крэпка уляпіўся ручкаю за цётчыну спадніцу і переступіў парог бацькавай хаты.

— Добры вечар! — сказала цётка.

— Добры вечар!

— Ты-ж дзе гэта цягаешся, злодзей? — спытаў бацька Юрку.

— Не крычы ты на яго, Сёмка: ён і так увесь калоціцца, як асіна. —

— Калоціцца! — патхапіла мачыха: — нябось ведаю, калі калаціцца... Ці табе есці німа чаго, што ты ўсюды ўлезеш? —

звьярнулася мачыха да Юркі: — ну, скажы — не даю табе есьці? хлеба шкадную? чаго-ж маўчыш? —

— А што ён табе будзе казаць? зноў заступілася цётка: — вядома дзіця. Зажадаецца есьці, ну пойдзе шворыцца. Але ён больш ня будзе рабіць гэтаго... Ня будзеш, Юрка, лазіць, дзе ня трэба? — спытала цётка Юрку. Юрка зразу пачуў, што глаўное ужо мінулася, і ён настолькі асьмеліўся, што выпусьціў цётчыну спадніцу і цьвёрда прамовіў:

— Ня буду. —

— Ну, вось бачыце: хлопец сам кажэ, што ня будзе шкодзіць. —

Адным словам, цётка рабіла усё, што ад яе залежала, каб толькі пагадзіць бацькоў з Юркой, і да дому пашла толькі тагды, як добра праканалася, што глаўная іх злосьць прайшла. Праўда, мачыха ешчэ доўго бубніла і гразіла Юрку, што яна ешчэ пападзе яго у свае рукі і надоўга адбярэ ад яго ахвоту варочаць збаны; гаварыла, які дрэнны хлопец Юрка, што ня ўмее цаніць сваю мачыху, каторая глядзіць яго нават больш, як сваю ўласную маленькую Дароту: і абмывае яго, і апшывае, і корміць і глядзіць, і сочыць і німа веда-

ма чаго толькі ня робіць для яго. Каб не яна, то Юрку даўно-б заелі вошы. Юрка маўчаў і толькі дзівіўся, слухаючы, як многа клапоціцца аб ім мачыха і вухамі сваім ня верыў ён. Ня ужо ён такі дрэнны? Божэ мой! яго так любяць, так яго глядзяць а ён збаны варочае. Але калі яго любяць, то з якой-жэ радасьці трашчыць яго чуб? Чаго-ж па яго галаве, як па Гаману, лупіць рука мачыхі? А што сказаць пра... Э, да што гаварыць, лепш і не ўспамінаць аб гэтым. Юрка толькі пачухаўся і пашыбаваўся у свой куточэк. Развярнуўшы свой берлажок, ён скарцаваўся, прытуліў галаву да каленцэў і скоро заснуў. Нацягаўшыся і набедаваўшыся за дзень, Юрка спаў крэпка, але крэпкі сон не пашкодзіў яму прысьніць такіе дзівоты, каторыя каб апісаў, то вышла-бы цэлая кніжка. І чаго толькі яму ня снілася! Бачыў ён сваю мілую горку і хвойку на гэтай горцы. Там ён стаяў, а вакруг было так хорашэнька, так добрэнька, што нічога тагды не хацелася, ні аб чым ня думалася, толькі душа радавалася, і ў сэрцы штось сьпевала. Высока над лесам стаяла сонейка. Неба над ім было зацягнута чорнымі, ў гары купчастымі с чырвонымі кра-

ямі, хмарами. Знізу гэта чорная хмара патпіралася чырвонымі велізарнымі слупамі. У адным мейсці хмары раступаліся, і скрозь іх быў відзен якбы глыбокі калодзіж; дно яго было сіняе-сіняе, а берагі былі вылажэны вяночкам, сплеценым з вясёлкі і праз гэтыя варотцы сталі выходзіць людзі. Валілі і валілі яны без канца, аткуль яны толькі браліся! І ўсё спускаліся на зямлю. Зямлі невідна было за імі... Ах, гэта Страшны Суд! Унь анёл трубіць у залатую трубу, і Сам Бог сходзіць на зямлю. Які-ж ён старэнькі, сівенькі! А што-ж гэта там чарнее ад села? Юрка стаў прыглядацца. Гэта яго мачыха тарабаниць збан, той самы збан ад малака, што Юрка неўмысля разьбіў. Але цяпер гэты збан зрабіўся такі вялікі, што сваімі венцамі упіраўся у хмары. Страшна стала Юрку, і ён пачаў азірацца, куды-б тут шмаргануць, бо відаць, кепскіе выходзілі жарты. Хацеў Юрка пабегчы, ног ня можэ аддзерці ад зямлі, якбы іх хто прымураваў. Юрка прыхіліўся да хвойкі і абняў яе адною рукою.

— Ня бойся! — шэпчэ яму хвойка.

Зірнуў Юрка—гэта ня хвойка, а яго мама. І так яна ласкава пазірае на хлопчыка, што ўсе страхі яго разлятаюцца, як

летні туман, і радасна яму. Тым часам мачыха падышла саўсім блізка і скардзіцца Богу на распаства Юркі.

І вось узяў Бог Юрку за руку і кінуў яго у гару. Лецючы, Юрка сьцяміў усё: гэта Бог кідае яго у збан, каб перэважыць увесь яго грэх. Калі Юрка сам вылезе з збана, то ён нявінен. Доўга ляцеў Юрка на дно, але яму лёгка, ён толькі скарэй хочэ апыніцца на дне, каб пачаць апраўдацца. Чуць-чуць крануўся Юрка дна і пачаў ўздымацца у гару. Ляціць ён плытка, лёгка, роўна. Вось ён на версі. Але Юрка не зразу спускаецца на зямлю. Ён сумыслу затрымаўся і пачаў паказываць Богу уселякіе штукі, стоючы на венцах збана: куляўся, станавіўся дубка, скакаў на адной назе. А Бог пазіраў і сьмеяўся, і ўсе сьмеяліся і радаваліся, што Юрка ня вінны. А мачыха яго пачарнела і стала зьнікаць.

VI.

Дзяціныя леты Юркі былі нерадасны і непрытульны: іх не сагрэвала ласка мацеры. І у сям'і другіх дзетак, равесьнікаў

сваіх, ня мог ён знайсці тэй радасьці, тых супольных інтэрэсаў, таго жывога цэ-мэнту, што еднае іх дзяціны круг. І не адзін раз, бывала, у нядзельку вечарам, калі бацькі вернуцца з рынку і накупля-юць сваім дзеткам і абновак і уселякіх гасьцінцаў, з зайздрасьцю пазіраў Юрка на радасьць сваіх таварышаў, стоячы збо-ку ад іх, бо і дзеці дзеляцца гасьцінцамі толькі с тымі, ад каго самі могуць атры-маць гасьцінцы. Па той прычыне Юрка перастаў кампанавачь са сваімі тавары-шамі і мусіў разважацца сам сабою. Але і пагуляць беднаму хлопчыку не было ка-лі: трэба было няньчыць малую Дароту, а кожную забаўку, гульню прыходзілася купляць цаною папіханак і штурханцоў. Юрка рос закіданым хлопчыкам. А калі і выпадалі сьветлыя мінуціны у яго жыць-цю, то за іх ён павінен сказаць „дзякуй“ сваёй цётцы Тарэсі. Праўда, цётка была бедна, у самой не ставала хлеба, але ўсё-ж яна рабіла што колечы, каб даць хоць якую палёгку свайму пляменніку. З-за яго яна пасварылася з мачыхаю Юркі і з братам сваім, яго бацькам, і перэстала заходзіць да іх у хату. У сьвятыя дні, бывала, цётка клікала Юрку і ішлі з ім у лес зьбіраць

розныя травы і зёлкі — цётка была крыху лекаркай. Гэтыя зборы былі для Юркі праўдзівым сьвятам. Покі зойдуць у лес, то нагаворацца яны досыць. А Юрку многае цікавіла. Цётка тлумачыла, на сколькі дазваляў ёй яе розум, розныя зьявы Божаго сьвету; і не раз гаварыла яна Юрку:

— Вырасьцеш, Бог дасьць, будзеш ня іменно вучоным самае меншае — настаўнікам будзеш. — У лесі цётка гаварыла, для якой надабы належыць якое зёлка, ад якой хваробы ці запаленьня якога, памагае тая ці другая трава і пазнаёміла Юрку з рознымі краскамі: пералётнікам, гарлянкай, румянкам, чабаром, мацердушкой, са смалудамі, каторымі даўней карміліся людзі, з дзягілем і з многімі другімі раслінамі. А забалыць ногі, сядуць на беразі крынічкі сапачыць і крыху пасілкавацца. Цётка Тарэса была для Юркі тою заступаю, за плячыма каторай Юрка чуў грунт пад нагамі. Апроч таго, у Юркі быў свой асобны сьвет, каторы знаходзіўся у ім самым. То быў сьвет вобразаў, мараў і ўселякіх думак, сьвет, дзе ён быў поўным гаспадаром. Любіў так сама Юрка развагу с самым сабою, забраўшыся у такое мейсцэ, дзе яго не маглі патрывожыць. Такім

мейсцэм была цяпер горка, а хвойка сталася яго найлепшым сябруком. Як той злодзей, выкрадаўся Юрка з дому, хаваючыся ад мачыхі і ад людзей, ціхэнька сунуўся разорами паміж аўсоў або ячмянёў на поле, а адтуль да сваёй улюблёнай горкі і друга — хвойкі. Залезе часамі на хвойку і сядзіць цэлымі гадзінамі, разважае. Хвойка, здавалася яму, шумела весялей; гэта яна напэўне гаворыць яму сваёю моваю. Юрка ніяк ня мог забыць, што яму прысьнілася—таго, як з хвойкі сталася мама. Вобраз мамы, добрай ненагляднай мамы, не атступаўся ад Юркі. А можа гэта і ёсьць яго мама, а не проста хвойка? Юрка, сам ня ведаючы чаму, чуў нейкі страх, і нейкае салодкае заміраньне ахоплівала яго душу. Юрка пачынаў прыслухівацца да шуму хвойкі, У гэту неўцямную людзям мову укладаў Юрка свае думкі, сваё сэрца і душу і прыймаў іх ад хвойкі не як творы уласнай фантазіі, а як праўдзівую мову хвойкі і задзіўляўся. А потым сам пачынаў расказываць розныя апавяданьня; любіў ён часта гаворыць аб тым, як адзін маленькі хвочык, заснуўшы, пашоў да Бога у госьці, як спатыкаў і як частаваў яго Бог, як гулялі з ім сьвятыя

анёлы. А каб ешчэ больш усьцешыць свайго сябрука, Юрка паказываў, як бляюць авечкі, як сьпевае певень, адным словам, знаёміў хвойку з гутаркаю уселякіх жывёлін.

VII.

— Не, цётка, я не ачуняю.

— Сьмейся, каточэк; паляжыш і, дасьць Бог, устанеш. Пакажы сваю галоўку.

Юрка павярнуўся на сьпіну, а цётка прылажыла руку да лоба хлопчыка.

— Ёсць агонь, але нічога, гарбузенятка ты маё, качанчык ты мой бедненькі, ачуняеш. —

Цётка Тарэса прысела каля хворага хлопчыка і з ласкаю мацеры старалася разважыць яго, прагнаць нядобрыя думкі. Але Юрка быў сусім спакойны і поўны надзеі, што ўжо не ачуняе. Цётка, слухаючы гутарку малога пляменьніка і бачучы яго пакорнасьць сьмерці, разьбівалася ад жалю. А можэ яму і лепш сьмерць, чым такая сірочая доля?

— Ня ўжо-ж ты, саколiк, ня хочэш жыць, калі гаворыш усё, што не ачуняеш?— спытала цётка.

— М'яне сягоньня мама клікала да сябе, — сказаў з нейкаю таёмнасцю ў голасе Юрка: — і жыць я не хачу; толькі ведаеш, цётка, мне шкода цябе! — Цётка нахілілася над Юркам і стала цалаваць яго, а сьлёзы бобам паліліся на твар хлопчыка.

— Цётка! ты плачэш? і ты мяне шкадуеш? —

— Не гавары ты, золатка маё, пра сьмерць, ня думай пра яе: не міне яна нікого з нас. Табе ешчэ жыць трэба, дурненькі ты! —

— А хіба-ж я там ня буду жыць? —

— Будзеш, будзеш, ягадка мая! — цешыла цётка хлопчыка: — але і на гэтым сьвеці трэба пажыць ешчэ, прайсьці сваю дарогу, што Бог назначыў... Ось я табе зедейка напарыла — таго самага, што мы с табою, помніш — зьбіралі ў Бярозавым лесі. —

Вочкі у Юркі павесялелі, на губах заблукаў сьмяшок: яму прыемна было ўспомніць, як яны хадзілі с цёткаю зьбіраць травы і зёлкі.

Юрка ахвотне узяў з рук цёткі гарнущачэк і напіўся.

— Ось паглядзіш здаровенькі будзеш,—

любоўна сказала цётка. Юрка з уроды быў хірлявы хлопчык, а недаўна ён прастудзіўся і занепаў. Догляду не было ніякаго, калі не лічыць таго, што калі-не-калі забяжыць да яго цётка і палечыць сваімі зёлкамі. Юрка дзень за дзень гас, як тая куравая газоўка, каторай бракуе газы. На першых часах хваробы яму было цяжка. Покі былі сілы і паможнасьць падымаць ногі, ён соваўся хоць на дварэ. Смуціўся моцна хлопчык спачатку і аб сваёй хвойцы: каб меў крыльля, здаецца, паляцеў-бы туды ужываць той сьвежы, чысты і здаровы воздух, каторага так не ставала тут. Бывала, як меў ешчэ крыху сілы, усьцягнецца, бедны, падыдзе да вакна. На вуліцы гулялі дзеці, здаровыя, вясёлыя. Толькі Юрка, як пасынак, пазіраў з душнай і смроднай хаты. Што пачувала тагды гэта закінутае дзіця?

— Ведаеш, цётка, каго мне ешчэ шкода? —

— Каго, рыбка?

— Мне шкода хвойкі... Я памру, а яна будзе стаяць адна там, і другі хто-небудзь будзе слухаць яе гоман — гутарку...

— Ссеклі, служка, тую хвойку, тыдзень, як ссеклі! — гаротна прамовіла цётка.

— Ссеклі, ссеклі? —

Юрка змоўк. Потым узяў ён цётчыну руку і доўга-доўга трымаў яе, прылажыўшы к губам, і гарачыя сьлёзы абмачылі яе. Праз колькі мінутін Юрка пачаў гаварыць з агню. Упаміналася тут і мама, і цётка, і хвойка, нават пра збан штось сказаў хлопчык. Крыху счэкаўшы, ён супакоіўся і больш не ачынаўся.

За сялом на пагорку прыбавілася ешчэ магілка. Гэтта пахавалі маленькага Юрку. Над яго магілкаю стаіць высокі крыж. Яго паставіла цётка Тарэса, і крыж быў зроблена з улюблёнай нябошчыкам хвойкі.

Казкі жыцця.

Гэта было самае звычайнае дрэва. А калі яно і зварачала на сябе ўвагу, то хіба толькі тым, што стаяла адзінока. Але той, хто шчыра чытае кнігу прыроды і ўнікнуў у яе жыццё, ешчэ прыкмеціў-бы, што гэтае дрэва, апроч сваёй адзіноты, мела нешта чыста свойскае, асобнае, што прыналежала толькі яму аднаму. Нават агульны выгляд яго твару — бо і дрэва мае свой воблік — меў характар цікавай асобнасьці. А як такіх шчырых і ўспагадных знайкаў або сусім ня было, або было надта мала, то ніхто не зварачаў на яго ўвагі, і яно стаяла тут, закіданае і крыху зьневажанае людзьмі.

Сьперша нават здавалася, што гэта закіданае адзінокае дрэва стаяла збоку

жыцця — больш гібела, чым жыло, а на праўду выглядзела, што яно жыло шмат паўней і глыбей пачувала жыццё нават тых дрэваў, што расьлі ў лесі. Такі ўжо характар адзінсты, гэта яе ўрода, яе істота. І хто хочэ жыць паўнейшым жыццём і гастрэй пранікаць яго цемры - глыбіны, той павінен жыць адзінокім і незалежным. Адзін толькі вецяр любіў часта варушыць лісьцё гэтаго дрэва, гойдаць яго галінкі і шэптаць яму хітра-лісьлівые рэчы. Толькі вецяр — хоць і часта ён дзьме ў пустых галовах — умее быць сталым, умее маўчаць.

Праўда, крумкач-гарапашнік не адзін раз чуў тые размовы — шэпты ветру і дрэва. Але крумкач залішне важны для таго, каб разносіць чужыя гутаркі па сьвеці; хіба так, зьячэўку прамовіцца калі. За тое-ж крумкач, калі што скажэ, то скажэ праўду. За тым-жэ і вароны паважаюць яго, як жыды рабіна.

Была тут ешчэ адна важная асоба, без каторай не адбывалася ніводная тутэйшая справа. Асоба гэта — ручаёк. І часта бывала, шла жывая гутарка між ветрам, дрэвам і ручаём, а крумкач, начуючы тут, лю-

біў паслухаць іх гаворку і сам нават зрэдка устаўляў сваё мудрае слова.

А што было найдзіўнейшым, дык гэта тое, як вецяр, так і ручаёк крэпка палюбілі адзінокае дрэва; па гэтай прычыне, ніколі ня было згоды між ветрам і ручайком. Кажу „палюбілі“, бо начэй трудна назваць іх такую шчырую прыхільнасьць. Але трэба памятаваць, што бадай ня кожная рэч мае два бакі — паказныя і супраўдзівыя. Можэ гэта з паказнога боку здавалася, што ручаёк з ветрам моцна ўкахаўліся у дрэва. Нехай аб гэтым судзюць мудрыя і кемныя людзі, а я толькі раскажу, як усё тут было.

Вясной і ў летку часта-часта прылетаў вецяр да дрэва, абыймаў яго і сваімі пацалункамі асушаў роску з зялёнага лісьця яго.

— Як я люблю цябе, маё ты мілае і прыгожае, — гаварыў вецяр, — ты слухай толькі мяне і больш нікога, спусьціся на маю сьвядомасьць, на сілу маю, на маё моцнае каханьне. Можэ халаднó табе? я праганю хмары, ачышчу неба і скажу сонцу, каб грэла цябе. Люблю я дзетак тваіх, бо твае дзеткі — мае дзеткі! І ве-

цяр прынікаў да яго ешчэ цясьней і абыймаў моцна-моцна.

Дрэва ўсё дрыжэла ня то з радасьці, ня то ад трывогі і асыпала, сваё насеньне. Вецяр патхопліваў яго і нёс далёка-далёка. За доўгіе часы ён многа занёс сюды насеньня гэтаго. З насеньня таго вырас цэлы лес, у каторым і спачываў, як было гораха, гэты хітры і злы вецяр. Як толькі ён вывіхровываўся у сьвет, пачынаў балбатаць ручаёк, цякучы каля самагокарэньня.

— Ведаеш, рыбка, — журчэў ручаёк: — мне здаецца, што гэты вецяр фальшывы твой прыцель. Языком ён намеле німа ведама што: ён табе і хмары разгоніць, і сонцу прыкажэ, — слухай яго толькі! А ў вольсень унь якіе штукі выкідае! А зімой што робіць? Ты заміраеш на ўсю зіму, нічога ня чуеш, што ён тут вытварае. А я хоць праз лёд, ды чую! Сьвістун! Ня слухай ты яго! Дзе твае дзеткі? Усіх разagnaў ён, а ты адно стаіш тут, як сірата, і твае дзеці сьмяюцца с цябе, бо так панавучаў іх вецяр. Іншая справа — я. Перш на перш мы — суседзі, і ў нас так многа супольнаго, што нам трэба моцна трымацца адно другога, бо мы — дзеці зямлі...

Ня скончыў ручаёк гаварыць, бо наляцеў вецяр і сыпнуў са злосьці у ручаёк цэлае воблака пылу.

— Высушу, як шкурат у Пятроўку, — пагразіў сьрдзіта вецяр.

— Уй, батрак сусьветны! — сказаў ручаёк, пацямнеўшы ад пылу.

— Што?

— Батрак! батрак! батрак! грымеў ручаёк.

— Я цар усяго сьвету!

— Кажы гэта дурнейшым за самога, а ня мне, валацуга. Ці-ж можна верыць табе, калі ў цябе сем пятніц на тыдні?! — Адным словам угнявіўся ручаёк, ды і цярпеньня не стала, і ён пабег далей, бубнючы ўсю дарогу на вецяр; яму было крыху крыўдна, бо дрэва больш хілілася да ветру, чым да яго.

Чаму?

Ручаёк ніяк ня мог узяць гэтаго на розум. Праўда, урэшці ён застановіўся на думцы, што вецяр больш мае ўвагі ад дрэва за тым, што ён языком леньціць і туды і сюды; не гаворыць праўды, а замазвае вочы рознымі байкамі. Якбы там ні было, а гэта ніколечкі ня цешыла ручайка і яму ад гэтаго ня было лягчэй.

— А што думала само дрэва?

Яно часта нудзілася тут адно. Яму хацелася пабачыць сваіх дзетак, пагутарыць са сваімі роднымі, затым і выглядало яно такім задуменым і сумным. За доўгіе часы яно прывыкла да сваеі адзіноты і страх, як любіла азіраць гэта жыцьцё, што кіпела ўвокал, і ўсе зьявы, якіе вынікалі і на небе, і на зямлі. І бывалі ў яго такіе мамэнты, калі нічога ня думалася, было так лёгка і добра, і самі лісьці яго ціха сьпевалі. Любіла яно паслухаць, што гаманіў непасіда вецяў і ручаёк любіла яно, толькі ня ўмела сказаць яму, як яно любіць яго. А ручаёк палічыў гэта за поўную неўвагу к сваеі асобі.

Толькі-ж раз паднялася навальніца. Хмары, як мухі над гаршком куцьці, віліся чорным рэям над зямлёй, апіразваючыся агнявістымі стружкамі. Страшна было. Але трэба было умешацца тут ветру, і цяпер ён зьявіўся такім, якім ён і ёсць па сваеі натуре: буянам і забіякай. Чуць-чуць стрывала беднае дрэва — так рваў і крышыў яго вецяў. Нават крумкач павінен быў моцна ушчаміць кабдзюрамі галіну, каб ня скінуцца.

— Здаецца, я табе не насеньне з гэ-

таго дрэва, што хочэш сарваць і мяне для
сваей забаўкі — сярдзіта сказаў крумкач.

Тут у дрэва развязаліся вочы; пазна-
ла яно, які хітры і злы яго прыцель.

Угнявіўся і ручаёк. Ён надзьмуўся,
насупіўся і выкаціўся з берагоў, запеня-
ны ўвесць. Зьневажаюны, на яго погляд, дрэ-
вам, ён адышоўся далей. Ubачыла дрэва,
што сябры яго пакінулі.

— Што рабіць?

Пусьці глыбей карэнькі ў зямлю, —
скакаў крумкач, мудрая птушка, ляцючы
на раздабыткі.

Бел. аддзел
1994 г.

З М Е С Т.

	стр.
+ Думкі ў дарозі	3
Дудар	7
+1 Зло—не заўсёды зло. †	12
Старасьць—не радасьць	15
У старых дубох	18
2 Дзеравеншчына	29
Адгукнуўся	40
+3 Бунт	46
+4 Малады дубок	55
+ Трывога	90
+ На начлезе	97
+ Кажух старога Анісіма †	106
Старыя падрызнікі	110
5 „Соціаліст“. (З апавядання селяніна)	123
+ Недаступны	126
+ Дзяліцьба	137
+ Знайшлі √	144
+ Выстагнаўся	155
+ Злавіў	165
+ З днеўніка пана Жылака	172
+7 Стараста	180
22 + Так і трэба ашуканцу	187
+6 Выбар старшыны	200
Злучыліся	204
Казкі жыцця	233

B0000000-4 170024